

การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ดอกบัว” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
A CRITICAL STUDY OF THE “LOTUS” STORY
IN THERAVADA BUDDHIST SCRIPTURES

นางสาวจารวี มั่นสินธร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๓

ISBN ๙๗๔-๓๖๔-๒๖๓-๓

การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ดอกบัว” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

นางสาวจารวี มั่นสินธร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๕๙

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A CRITICAL STUDY OF THE “LOTUS” STORY
IN THERAVADA BUDDHIST SCRIPTURES**

MISS JARAWEE MONSINTORN

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
พระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย ประธานกรรมการ
()

..... กรรมการ
()

..... กรรมการ
()

..... กรรมการ
()

..... กรรมการ
()

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ) ประธาน
กรรมการ ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาวิเคราะห์ดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: นางสาวจารวี มั่นสินธร
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ผศ., ป.ธ. ๕, พธ.ม., Ph.D. : ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๕, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
วันสำเร็จการศึกษา	: ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาความเป็นมาของดอกบัว ศึกษาแนวความคิดเรื่องดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และอิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย

ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ชาวพุทธใช้ดอกบัวเป็นสื่อในการบรรยายเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในคัมภีร์ ซึ่งหมายถึงคุณลักษณะพิเศษที่แฝงมากับดอกบัว

ลักษณะพิเศษของดอกบัวคือ เกิดในน้ำ เติบโตในน้ำ เจริญในน้ำ แต่ไม่เปดเปื้อนน้ำ ชาวพุทธถือว่านี่คือพระพุทธรูปลักษณะที่ทรงอุบัติในโลก แต่ไม่ถูกครอบงำด้วยโลกธรรม ได้แก่ การมีลาภ การเสื่อมลาภ การมียศ การเสื่อมยศ การถูกนินทา การได้รับคำยกย่อง การมีสุข และการมีทุกข์

ความเชื่อที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา ซึมซาบและได้ฝังรากลึกเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย ปรากฏให้เห็นในศิลปวัฒนธรรมหลายด้าน ดอกบัวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาก็ได้ปรากฏในศิลปวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม นอกจากนี้ คนไทยรู้จักประโยชน์ของดอกบัวด้านการแพทย์ และในฐานะให้คุณค่าด้านโภชนาการอีกด้วย

ชาวพุทธใช้ดอกบัวเป็นสื่อในการพรรณนาเรื่องราวและเหตุการณ์ เพราะชาวพุทธถือว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม ความสะอาดบริสุทธิ์ และการตรัสรู้ธรรม

Thesis Title : A Critical study of the “LOTUS” story in Theravada Buddhist scriptures

Researcher : Miss Jarawee Monsintorn

Degree : Master of Art (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahã Somjin Sammapanno Pali IX, M.A., Ph.D.

: Dr. Samitthipol Netnimit, Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : March 30, 2005.

ABSTRACT

The objective of this thesis is to study the lotuses, mentioned in Theravada Buddhist Scriptures, and its appearance in Theravada Buddhism. The aspect of the lotus cited and influence of the lotuses in Thai society.

It is found that lotuses are symbolic in Buddhism. The Buddhists use lotus as the media in describing the stories or the incidents in the Scriptures which are also the special traits that are concealed in the lotuses.

The special characteristics of the lotuses are as follows : being born and grow in the water but not contaminated by water. The Buddhists believe that these characteristics of the lotus are like those found in the Buddha : born in the world but not controlled by the Loka Dhamma : gain, loss, prestige, obscurity, criticism, praise, happiness and misery.

Buddhists' belief in Buddhism has infused and embedded into foundation of Thai culture as can be seen in Thai arts and culture including literature, architecture, and crafts. Besides, Thai people also realized other benefits from the lotus such as medicine and its nutritional values as food.

Buddhists use the lotus as the media in describing the stories and incidents. This is because Buddhists regard lotus as the symbol of beauty, purity and enlightenment.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาจาก พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ (วันจันทร์) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และ ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร ที่ได้กรุณาชี้แนะให้คำแนะนำ และสละเวลาตรวจแก้วิทยานิพนธ์ตลอดมา

นอกจากนี้ ขอกราบขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกโข เจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย กราบขอบพระคุณและขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน

กราบขอบพระคุณพระสมุห์ชนพล กิตติธโร และพระจวน สิริวิฑฒโน พระเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดมหาวิทยาลัยและเจ้าหน้าที่ประจำหอสมุดแห่งชาติ ที่ได้กรุณาให้ความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูล

ขอบคุณ ดร. สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และ อาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี ที่ได้กรุณาให้ยืมหนังสือเรื่องดอกบัว

ขอขอบคุณนักปราชญ์ทุกท่าน ที่ได้แต่งตำราที่ประกอบด้วยเนื้อหาสาระที่มีประโยชน์ ทำให้ให้ผู้วิจัยได้นำมาค้นคว้า ศึกษา เพื่อนำมาประกอบข้อมูล ทั้งที่ได้นำมาอ้างอิงและที่ไม่ได้นำมาอ้างอิง

ประโยชน์จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยขออุทิศบูชาคุณบิดามารดาและครูบาอาจารย์ตลอดถึงผู้มีอุปการคุณและกัลยาณมิตรของผู้วิจัยทุก ๆ ท่านมา ณ โอกาสนี้

นางสาวจารวี มั่นสินธร

๓๐ มีนาคม ๒๕๔๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

วิ.มหา	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์		(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค		(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค		(ภาษาไทย)
ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค		(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จริยาปิฎก	(ภาษาไทย)
อภิ.ป.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ		(ภาษาไทย)

อรรถถา (ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย)

วิ.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปาราชิกกัณฐ-สังฆาทิเสสชาติ-มหาวรรคทวารวคคทา (ภาษาไทย)

ที.ส.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีสันขรรคอรทธา (ภาษาไทย)

ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรทธา (ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปญจสุทนี มุลป็นณาสกัอรทธา (ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปญจสุทนี มัชฌิมป็นณาสกัอรทธา (ภาษาไทย)

ม.อ.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปญจสุทนี อูปรป็นณาสกัอรทธา (ภาษาไทย)

ส.ส.อ. (ไทย) = สังกุตตนิกาย สารีตตปกาสินี สคาวรรคอรทธา (ภาษาไทย)

ส.น.อ.,ข.อ. (ไทย) = สังกุตตนิกาย สารีตตปกาสินี นิตาน-ขันธวาวรรคอรทธา (ภาษาไทย)

อ.จ.ทุก.,ต.ก.,จ.ต.ก.,อ. (ไทย)

= อังกุตตนิกาย มโนรลปฐนี ทุกาทินิบาตอรทธา (ภาษาไทย)

อ.ง.ป.ญ.จ.,จ.ก.,ส.ต.ต.,อ.ญ.จ.,น.ว.,ท.ส.,เอ.กาท.ส.อ. (ไทย)

= อังกุตตนิกาย มโนรลปฐนี ปญจกาทินิบาตอรทธา (ภาษาไทย)

ข.ข.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตตโขตีกา ขุททกปาฐอรทธา (ภาษาไทย)

ข.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรทธา (ภาษาไทย)

ข.อ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตตทีปนี อุกทานอรทธา (ภาษาไทย)

ข.ส.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตตโขตีกา สุตตนิบาตอรทธา (ภาษาไทย)

ข.วิ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตตทีปนี วิมานวัตถุอรทธา (ภาษาไทย)

ข.ชา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ชาคอรทธา (ภาษาไทย)

ข.ป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฎิสัมภิตามรรคอรทธา (ภาษาไทย)

ข.อป.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย วิสุทธีชนวิลาสินี อปทานอรทธา (ภาษาไทย)

ข.พุทธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย มฐรตถวิลาสินี พุทธวังสอรทธา (ภาษาไทย)

ข.จรียา.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตตทีปนี จรียาปิฎกอรทธา (ภาษาไทย)

อ.ภ.วิ.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรทธา (ภาษาไทย)

อ.ภ.ป.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

การใช้หมายเลข

๑. พระไตรปิฎก จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๕/๑๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก สังกุตตนิกาย สคาวรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๕ ข้อ ๑๖๕ หน้า ๑๕๗

๒. อรรถถา จะแจ้งเล่ม หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ข.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๒๗ หมายถึง ขุททกนิกาย อปทานอรทธา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่ม ๗๑ หน้า ๒๗

สารบัญ

เรื่อง		หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		ข
กิตติกรรมประกาศ		ค
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ		ง-จ
บทที่ ๑	บทนำ	
๑.๑	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒	วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓	ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔	คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖	วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗
บทที่ ๒	ความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑	นิยามและประเภท	๘
๒.๒	ดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๐
๒.๒.๑	ดอกบัวเปรียบกับอนุพยัญชนะ	๑๐
๒.๒.๒	ดอกบัวเปรียบกับเวไนยสัตว์	๑๑
๒.๒.๓	ดอกบัวเปรียบกับพระราชา	๑๔
๒.๒.๔	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของผู้ปฏิบัติธรรม	๑๖
๒.๒.๕	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรม	๑๕
๒.๒.๖	ดอกบัวเปรียบกับพระนิพพาน	๒๐
๒.๒.๗	สระบัว (สระโบกขรณี)	๒๒
	- สระบัว ในโลกสวรรค์	๓๐
	- สระบัว ในโลกบาดาล	๓๓
๒.๒.๘	บัว เป็นชื่อบุคคล	๓๔
๒.๒.๙	บัว เป็นชื่อสถานที่	๔๐
๒.๒.๑๐	บัว เป็นชื่อฝน	๔๒
๒.๒.๑๑	บัว เป็นชื่ออุปกรณ์สำหรับลงโทษ	๔๓

	๒.๒.๑๒	บัว เป็นชื่อพระสูตร	๔๔
	๒.๒.๑๓	บัว เป็นชื่อดันไม้	๔๕
	๒.๒.๑๔	บัว เป็นชื่อท่านั่งสมาธิ	๔๖
	๒.๒.๑๕	บัว เป็นชื่ออภรณ์กรรมฐาน	๔๗
	๒.๒.๑๖	ดอกบัวเปรียบกับความรัก	๔๘
บทที่ ๓	วิเคราะห์แนวความคิดเรื่องดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา		
	๓.๑	ดอกบัว คือ สัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้น	๕๒
	๓.๒	ดอกบัวกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ	๕๕
	๓.๒.๑	ดอกบัวกับพระพุทธเจ้า	๕๖
	๓.๒.๒	ดอกบัวกับพระธรรม	๕๘
	๓.๒.๓	ดอกบัวกับพระสงฆ์	๖๑
	๓.๒.๔	ดอกบัวกับผู้ปฏิบัติถูกต้อง	๖๓
	๓.๓	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม	๖๔
	๓.๔	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์	๗๒
	๓.๕	ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม	๗๕
บทที่ ๔	อิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย		
	๔.๑	ดอกบัวในวรรณกรรมไทย	๘๔
		- เรื่องพระมัลลย์	๘๘
		- เรื่องกามนิต	๙๐
		- เรื่องท้าวศรีจุฬาลักษณ์	๙๐
	๔.๒	ดอกบัวในสถาปัตยกรรมไทย	๙๔
	๔.๓	ดอกบัวในประติมากรรมไทย	๙๕
	๔.๔	ดอกบัวในจิตรกรรมไทย	๙๗
	๔.๕	ดอกบัว : ประโยชน์ทางการแพทย์	๙๙
	๔.๖	ดอกบัว : คุณค่าทางอาหาร	๑๐๒
	๔.๗	ดอกบัวกับประเพณีไทย	๑๐๖
บทที่ ๕	สรุปและข้อเสนอแนะ		๑๐๘
บรรณานุกรม			๑๑๓
ประวัติผู้เขียน			๑๐๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ดอกบัวเป็นพืชพันธุ์ไม้ที่มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนามานาน ความนิยมในดอกบัวว่าเป็นดอกไม้ที่สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ จึงได้รับการยกย่องให้เป็นดอกไม้ที่เป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๑ ดอกบัวจึงเป็นดอกไม้พิเศษที่พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อมาแต่โบราณว่า การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกบัวจะได้บุญกว่าการบูชาพระพุทธองค์ด้วยดอกไม้อื่น

การที่ดอกบัวได้รับการยกย่องให้มีความสำคัญสูงส่งเช่นนั้น จึงปรากฏเรื่องราวของดอกบัวแทรกอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาด้วยเสมอ

สัญลักษณ์ทางศาสนา หมายถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ศาสนิกเลือกเอามาใช้แทนองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งของศาสนา แล้วแต่ว่าสัญลักษณ์นั้นจะใช้แทนองค์ประกอบอะไรของศาสนา มี ๔ ประเภทใหญ่ คือ (๑) ประเภทวรรณกรรม (๒) ประเภทประติมากรรม (๓) ประเภทสถาปัตยกรรม (๔) ประเภทจิตรกรรม

ในพระพุทธศาสนามีสัญลักษณ์ ๒ ประเภท^๒ คือ สัญลักษณ์โดยตรง ได้แก่ พระพุทธรูป และสัญลักษณ์โดยอ้อม ได้แก่ พระพุทธบาท รูปธรรมจักร ไบโพธิ์หรือต้นโพธิ์ ธงฉัพพรรณรังสี^๓ ในสัญลักษณ์ ๒ ประเภทนี้ไม่ระบุถึงดอกบัวว่าเป็นสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา แต่ในวรรณคดี ดอกบัวมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นสัญลักษณ์ที่ท่านใช้บรรยายถึงลักษณะของพระพุทธเจ้า^๔ ก็มี เป็นคำที่ท่านใช้บรรยายลักษณะคำสอนของ

^๑ ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๔/๑๘๐

^๒ สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕-๔๐

^๓ ธงฉัพพรรณรังสี หมายถึง ธงมีรัศมี ๖ สี ได้แก่ ๑) นิละ เขียวเหมือนดอกอัญชัน ๒) पीตะ เหลืองเหมือนดอกหรรดาสทอง ๓) โลหิตะ แดงเหมือนตะวันอ่อน ๔) โอทาทะ ขาวเหมือนเงิน ๕) มัญชุษุระ แดงเหมือนเท้าหงส์ ๖) ประภัสสระ เลื่อมพรายเหลืองแก้วผลึก (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐).

^๔ ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๔/๑๘๐.

พระพุทธเจ้า^๕ ก็มี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ดอกบัวนั้นมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา จนบางครั้ง พุทธศาสนิกชนถือว่าดอกบัวเป็นดอกไม้ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะก็มี และยังถือว่าดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ในพุทธศาสนาที่หมายถึงคุณลักษณะพิเศษที่แฝงมากับดอกบัวด้วย^๖

เรื่องราวในพุทธประวัติ ที่บรรยายเหตุการณ์เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้แล้วในสัปดาห์ที่ ๕ พระองค์ได้ทรงพิจารณาธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นสิ่งที่ลึกซึ้ง ยากที่จะมีคนรู้ตามได้ แต่ก็ทรงทราบ ด้วยพระญาณว่า บุคคลในโลกนี้มีหลากหลายจำพวก บ้างก็เลสบบ้างก็เลสนหา บ้างสอนง่าย บ้างสอนยาก บ้างสามารถจะรู้ตามได้ บ้างไม่สามารถจะรู้ตามได้ เปรียบเหมือนดอกบัว ๓ ประเภท ได้แก่

๑. บุคคลที่เมื่อได้ฟังเพียงหัวข้อเรื่องก็สามารถเข้าใจในเรื่องราวทั้งหมด ซึ่งเปรียบได้ กับดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำ รอสัมผัสแสงอาทิตย์ก็จะบานในวันเดียวกัน

๒. บุคคลที่เมื่อได้ฟังหัวข้อเรื่องแล้วได้รับการขยายความอีกเล็กน้อย ก็สามารถเข้าใจ เรื่องราวทั้งหมดได้ ซึ่งเปรียบได้กับดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ รอที่จะบานในวันรุ่งขึ้น

๓. บุคคลที่เมื่อฟังหัวข้อเรื่องแล้ว และได้รับการสั่งสอนโดยละเอียดจึงจะเข้าใจ เรื่องราวทั้งหมด ซึ่งเปรียบได้กับดอกบัวที่ยังอยู่ในน้ำ ยังไม่โผล่พ้นน้ำ แต่ก็รอที่จะบานในวัน ต่อไป^๗

ในจิตรกรรม สถาปัตยกรรม หรือประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ก็แสดง สัญลักษณ์ดอกบัวรองรับพระพุทธองค์ไว้ทุกอิริยาบถ

^๕ บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๕.

^๖ บุนผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษร ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๕.

^๗ พระวินัยปิฎกมีดอกบัว ๓ ประเภท (วิ.ม. (ไทย) ๔/๘/๑๔, ๘/๑๑/๑๔) แต่ในพระสูตรตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมีบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำเป็นภักษาของปลาและเต่า แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า คือ ๑) อุกมภูติสัญญา ๒) วิจิตสัญญา ๓) เนยยะ ๔) ปทปรมะ (อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ. ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๒) แล้วเปรียบอุกมภูติสัญญาเป็นเหมือนบัวพ้นน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิจิตสัญญาเป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะเป็นเหมือนบัวจมน้ำที่จะขึ้นมาบาน ในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะเปรียบเหมือนบัวที่ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎกมีเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงชมเชยบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจนสามารถละธุลีคือ ราคะ โทสะ และโมหะ ได้แล้วว่าเป็นผู้มีปัญญา ไม่หวั่นไหวต่อคำนิทาหรือสรรเสริญ มีจิตห่างจากบาป ไม่โกรธง่าย ไม่ว่าร้ายใคร ทรงเปรียบผู้ปฏิบัติเช่นนั้นเหมือนกับดอกบัวที่แม้จะอยู่ในน้ำ แต่ก็ไม่ติดอยู่กับน้ำ ดังประโยคที่ว่า

ผู้เที่ยวไปผู้เดียว มีปัญญา ไม่ประมาท
ไม่หวั่นไหวเพราะนิทาและสรรเสริญ
ไม่สะดุ้งเพราะเสียงเหมือนราชสีห์
ไม่ติดชายเหมือนลม
ไม่เปียกน้ำเหมือนบัว
เป็นผู้แนะนำผู้อื่น ไม่ใช่ผู้อื่นแนะนำ
นักปราชญ์ทั้งปวงประกาศว่าเป็นมุนี^๔

การที่ชาวพุทธนิยมใช้ดอกบัวเป็นสื่อในการพรรณนาเหตุการณ์ บุคคล หลักธรรม เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของดอกบัว ซึ่งเป็นพืชพันธุ์ประเภทหนึ่งที่มีอยู่เกือบทุกมุมของโลก ตามนัยในพระพุทธศาสนา ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม ความสะอาดบริสุทธิ์ และเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรม

งานวิจัยนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์ความหมายและความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยชี้ให้เห็นถึงคุณค่าของดอกบัวที่สามารถเกิดได้ทุกสถานที่ ไม่ว่าจะเป็นในบ้าน ในวัด หรือในพระราชวัง ตั้งแต่สถานที่ต่ำสุดจนถึงที่สถานสูงสุด แต่ไม่ว่าดอกบัวจะเกิด ณ สถานที่ใด คุณสมบัตพิเศษของดอกบัวคือ ไม่ติดน้ำ เปรียบเหมือนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้สามารถบรรลุธรรมได้ในทุกที่ทุกโอกาส ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม ความดีงาม และการตรัสรู้ธรรม นอกจากนี้แนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบอุปนิสัยของสัตว์โลกกับดอกบัว เปรียบดอกบัวกับการบรรลุธรรมของพุทธสาวก และประเด็นสุดท้ายที่ศึกษาคือ ดอกบัวเกี่ยวข้องกับด้านวรรณกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมไทย

^๔ บุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๒๑๕/๕๕๐.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความหมายและความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
เถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเกี่ยวกับดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร อาศัยหลักฐานและข้อมูลในพระไตรปิฎก
อรรถกถา เป็นหลัก เนื้อหาที่ต้องการศึกษารายละเอียด ได้ค้นคว้าเพิ่มจากคัมภีร์อื่น เช่น วิทยุ
มรรค และ ธรรมปทัฏฐกถาแปล ศึกษาแง่มุมเกี่ยวกับดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถ
รวาท ความคิดเรื่องดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์ และอิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ดอกบัว หมายถึง พันธุ์พืชไม้น้ำที่เกิดและเจริญเติบโตในน้ำ มี ๒ ประเภทใหญ่
คือ บัวหลวงหรือปทุมชาติและบัวสายหรืออุบลชาติ

บัวหลวงหรือบัวปทุมชาติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีชื่อเรียกอื่น ๆ อีกดังนี้
ปทุม เป็นบัวหลวงสีชมพูดอกรา (ดอกรา คือ บัวหลวงที่มีกลีบดอกเพียงชั้นเดียว) สี
ชมพูเข้มถึงสีแดง มีกลิ่นหอม บานในตอนเช้า

บุณฑริก เป็นบัวหลวงสีขาว มีลักษณะเหมือนปทุม ต่างกันที่สีเท่านั้น

บัวสายหรืออุบลชาติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีชื่อเรียกอื่น ๆ อีกดังนี้
อุบล หมายถึง ดอกบัวทั่วไป

บัวขาวหรือนิลูบล เป็นดอกบัวที่บานตอนกลางวัน มีดอกเล็ก

บัวผัน เป็นดอกบัวที่บานตอนกลางวัน ดอกใหญ่ ดอกมีลักษณะเปลี่ยนสีได้ ขณะเริ่ม
บานมีสีม่วงครามอ่อนไปจนถึงสีชมพู

โกมุท บานเวลากลางคืน หุบเวลาเช้า มี ๒ พันธุ์ คือ พันธุ์บัวแดงหรือสัตตบรรณ
พันธุ์บัวขาวหรือสัตตบุษย์ (ได้แก่ โกมุท กมุท เสวตอุบล)

จงกลนี บานตลอดวัน มีกลีบซ้อนกันหลายชั้น สีชมพูอ่อน มีกลิ่นหอม ดอกมีความ
งามกว่าดอกบัวสายพันธุ์พื้นเมืองของไทยพันธุ์อื่น ๆ

คัมภีร์ หมายถึง หนังสือบันทึกคำสอนของศาสนา
เถรวาท หมายถึง หินยานหรือทักษิณนิกาย คำของพระเถระครั้งปฐมสังคายนา
คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หรือ วรรณคดีบาลี หมายถึง พระไตรปิฎก อรรถกถา
ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น

บุคลาธิษฐาน หมายถึง การชี้แจงแสดงความโดยยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย
ธรรมาธิษฐานเทศนา หมายถึง การชี้แจงแสดงธรรมโดยยกหลักหรือตัวสภาวะขึ้นอ้าง
กวี ๔ ประเภท ได้แก่ ๑. จินตกวี ผู้แต่งโดยความคิด ๒. สุตกวี ผู้แต่งโดยได้ฟัง
๓. อรรถกวี ผู้แต่งตามเนื้อความ ๔. ปฏิภาณกวี ผู้แต่งโดยปฏิภาณ
โพธิสัตว์ ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล
เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ จันทิ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

๑.๕ เอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บุบผา เต็งสุวรรณ^๕ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”
สรุปว่า บัวที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีมักจะมุ่งไปในเรื่องราวของพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ทั้งที่
เป็นคติโลกและคติธรรม ในทางคติโลก มีกล่าวบ้างในเรื่องการใช้บัวเป็นสัญลักษณ์ของความงาม
และที่กล่าวอยู่เสมอ ๆ นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนยังนำคำว่า “บัว” มาเป็นส่วนหนึ่งของชื่อ หรือ
เกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่าง ๆ ในชาดก ย่อมแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อบัวในอีก
ลักษณะหนึ่ง

บุญตา อัจฉรินทร์^๖ ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “ต้นไม้อันในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา
ต้นไม้อันที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้อันที่ใช้เป็นยา” สรุปว่า บัวเป็นพืชสมุนไพรอีกชนิดหนึ่งที่
ปรากฏในพระไตรปิฎกและกล่าวถึงสรรพคุณทางเภสัชไว้อย่างชัดเจน โดยกล่าวว่า รากและเหง้า
บัวรักษาอาการเป็นไข้ตัวร้อนได้

^๕ บุบผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต,
(บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑).

^๖ บุญตา อัจฉรินทร์, “ต้นไม้อันในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาต้นไม้อันที่ปรากฏในพุทธประวัติและ
ต้นไม้อันที่ใช้เป็นยา”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕).

ฤทธิรงค์ กายเรศ^{๑๑} แสดงทัศนะไว้ในหนังสือชื่อ “ปกิณณกตวิถิไทยในเรื่องบัว” สรุปรว่า บัวได้ชื่อว่าเป็นพืชพันธุ์น้ำที่ทรงคุณค่าด้านความงามอันล้ำเลิศเหนือกว่ามวลบุพผาลดาชาติอื่นใด ธรรมชาติการกำเนิดบัวแสดงให้เห็นถึงปรัชญาการดำเนินชีวิตตามหลักกรรมแห่งพระพุทธศาสนา บัวจึงเข้ามามีความสัมพันธ์ต่อการดำเนินชีวิตอันเรียบง่ายและสุขสบายของสังคมไทยมาเนิ่นนาน นับตั้งแต่แรกเริ่มของการตั้งหลักปักฐานสร้างชาติไทยขึ้นในดินแดนแห่งนี้ พร้อมไปกับการนับถือพระพุทธศาสนา

สุรเชษฐ จิตตะวิกุล และ ดร. ปัญญา โพธิ์ฤทธิรงค์^{๑๒} เขียนไว้ในหนังสือชื่อ “เทคนิคการปลูกบัว” ไว้ดังนี้ “บัวหรืออุบลชาติจัดเป็นดอกไม้ประดับที่มีความสวยงามมาก ประกอบกับการปลูกและการปฏิบัติดูแลรักษาก็สามารถทำได้ไม่ยาก บัวเป็นพืชน้ำที่เจริญเติบโตอยู่ในน้ำ ซึ่งตามหลัก ฮวง-จุ้ย ของจีนถือว่า ถ้ามีบ่อน้ำหรือสระน้ำ ตลอดจนภาชนะใส่น้ำไว้ในบริเวณบ้านในตำแหน่งที่เหมาะสม จะให้คุณแก่ผู้อยู่อาศัย ทำให้เกิดความร่มเย็น ยิ่งมีการปลูกบัวในภาชนะปลูกหรือในสระน้ำแล้ว ยิ่งจะเพิ่มความสวยงามให้มากยิ่งขึ้น ประกอบกับดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีสกุลสูง ดังจะเห็นได้จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่สร้างขึ้น จะต้องมีการบูชาบัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับเซมอ และยังถือว่าดอกบัวเป็นไม้มงคลที่เหมาะสมต่อการบูชาพระมากกว่าดอกไม้ชนิดอื่น ๆ การปลูกบัวภายในบริเวณบ้าน จึงถือเป็นสิริมงคลต่อผู้อยู่อาศัยอย่างยิ่ง

คณิตา เลขะกุล^{๑๓} กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “บัว ราชนิแห่งไม้น้ำ” ดังนี้ พุทธศาสนิกชนแต่โบราณได้นำดอกบัวมาใช้บูชาพระพุทธรูป นำรูปดอกบัวมาใช้กับพระพุทธปฏิมา ทั้งที่เป็นรูปปั้น รูปหล่อและรูปเขียนในทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะนั่ง ยืน เดิน นอน ทั้งนี้เพราะดอกบัวเป็นที่นับถือกันว่าเป็นดอกไม้บริสุทธิ์สะอาด พุทธศาสนิกชนจึงเปรียบดอกบัวกับพระพุทธเจ้า ธรรมชาติของดอกบัวนั้นแม้จะเป็นสิ่งที่เกิดอยู่ในน้ำ แต่ก็ไม่ได้ค้ำน้ำ หรือไม่เปียกน้ำ พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาและดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในท่ามกลางกองกิเลสในโลก คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง อันครอบงำอยู่ แต่ที่กิเลสเหล่านั้นมิได้แปดเปื้อนพระหฤทัยของพระองค์ พระหฤทัยของพระองค์บริสุทธิ์ผุดผ่องจากกิเลสเหล่านั้น เหมือนดอกบัวไม่เปื้อนน้ำ

^{๑๑} ฤทธิรงค์ กายเรศ, ปกิณณกตวิถิไทยในเรื่องบัว, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๑).

^{๑๒} สุรเชษฐ จิตตะวิกุล และ ดร. ปัญญา โพธิ์ฤทธิรงค์, เทคนิคการปลูกบัว, (คณะเทคโนโลยีการเกษตร สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, มปป.).

^{๑๓} คณิตา เลขะกุล, คุณหญิง, บัว ราชนิแห่งไม้น้ำ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๕).

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยหลักฐานและข้อมูลในพระไตรปิฎก อรรถกถา อธิบายความเปรียบเทียบและแสดงเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมทั้งสรุปและนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ เพื่อทราบความหมายและความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

เถรวาท

๑.๖.๒ เพื่อทราบแนวความคิดเกี่ยวกับดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๓ เพื่อทราบอิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

ความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้จะได้ศึกษาความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หรือวรรณคดีบาลีในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นท่ามกลางอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ซึ่งในสมัยนั้น อินเดียเป็นแหล่งของนักคิดทางลัทธิศาสนาต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนท่ามกลางลัทธิศาสนามากมาย โดยมีหลักการใหญ่ ๓ วิธี^๑ คือ ทรงสั่งสอนโดยปฏิรูป ทรงสั่งสอนโดยปฏิบัติ ตามลัทธิศาสนาในยุคนั้น และ ทรงสั่งสอนโดยประกาศหลักธรรมที่ได้ค้นพบใหม่

๒.๑ นิยามและประเภท

ในคัมภีร์ถุคเวท^๒ ซึ่งเป็นหลักฐานด้านคัมภีร์ที่เก่าที่สุด ประพันธ์เป็นบทร้อยกรอง ส่วนใหญ่จะเป็นบทสรรเสริญหรือสวดอิทเทวะ ที่ชาวอินเดียใช้เพื่อสวดอ้อนวอนขอให้โลกของชาวอินเดียเป็นสุขและปลอดภัยจากศัตรู มีคำที่หมายถึงดอกบัวอยู่หลายนัย ได้แก่คำว่า ปุสกร และคำว่า ปุณทริก ซึ่งพอจะถือได้ว่าชาวอินเดียคุ้นเคยกับบัวมาช้านานแล้ว^๓

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน นิยามคำว่า “บัว” ไว้ดังนี้

^๑ กรมการศาสนา, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๒๕), หน้า ๒๕.

^๒ ถุคเวท ชื่อคัมภีร์ที่หนึ่งในไตรเพท ; ไตรเพท พระเวท ๓ อย่าง ซึ่งเป็นคัมภีร์สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ ๑) ถุคเวท ประมวลบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ๒) ยชุรเวท ประกอบด้วยบทสวดอ้อนวอนในพิธีบูชาอิทเทวะต่าง ๆ ๓) สามเวท ประมวลบทเพลงขับสำหรับสวดหรือร้องเป็นทำนองในพิธีบูชาอิทเทวะ ต่อมา เพิ่มอาถรรพเวท หรือ อาถรรพณเวท อันว่าด้วยคาถาอาคมทางไสยศาสตร์เข้ามาอีกเป็น ๔ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๕๖, ๘๖).

^๓ บุปผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๔.

เป็นค่านาม เป็นชื่อเรียกไม้น้ำหลายชนิดหลายสกุลหลายวงศ์ คือ สกุล Nelumbo ในวงศ์ Nelumbonaceae มีเหง้ายาวทอดอยู่ในตม ใบเป็นแผ่นกลม ขอบเรียบ อยู่ห่าง ๆ กัน ก้านใบและก้านดอกมีหนามสากคาย ชูใบและดอกขึ้นพ้นน้ำ เช่น บัวหลวง

สกุล Nymphaea ในวงศ์ Nymphaeaceae มีเหง้าสั้นในตม ใบเป็นแผ่นกลม ขอบเรียบหรือจัก อยู่ชิดกันกระจุก ก้านใบและดอกอ่อนไม่มีหนาม ใบลอยอยู่บนผิวน้ำ ดอกโผล่ขึ้นพ้นผิวน้ำ ผลจมอยู่ในน้ำ เรียก โคนด เช่น บัวสาย

สกุล Victoria ในวงศ์ Nymphaeaceae เช่น บัวขอบกระดิ่งหรือบัววิกตอเรีย มีเหง้าสั้นอยู่ในตม ใบเป็นแผ่นกลมใหญ่ ขอบยกขึ้นคล้ายกระดิ่ง ลอยอยู่บนผิวน้ำ ได้ใบ ก้านดอกและด้านนอกของกลีบดอกชั้นนอกมีหนามแหลม สีขาว หอมมาก^๔

ในทางพฤกษศาสตร์ ดอกบัวมี ๒ ประเภท คือ บัวหลวง และ บัวสาย

บัวหลวง เป็นพันธุ์บัวมีชื่อตรงกับภาษาไทยว่า “ปทุมชาติ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Lotus” บัวหลวงมีลำต้นใต้ดินแบบเหง้าและไหล เมื่อยังอ่อนจะมีลักษณะเรียวยาวทอดอยู่ในตม เมื่อโตเต็มที่จะอวบอ้วนเนื่องจากสะสมอาหารไว้มาก มีข้อปล้องเป็นที่เกิดของราก ใบและดอกเกิดจากหน่อที่ข้อปล้องแล้วเจริญขึ้นมาที่ผิวน้ำหรือเหนือน้ำ ใบเป็นใบเดี่ยวมีลักษณะกลมใหญ่สีเขียวอมเทา ดอกสามารถชูได้เพียงสองหรือสามวันเท่านั้น ขอบใบยกผิวด้านบนมีขนอ่อน ๆ ทำให้เมื่อโดนน้ำจะไม่เปียกน้ำ เมื่อใบอ่อนใบจะลอยปริ่มน้ำ ส่วนใบแก่ชูพ้นน้ำ ก้านใบและก้านดอกมีหนาม ดอกเป็นดอกเดี่ยวขนาดใหญ่ชูสูงพ้นผิวน้ำ มีทั้งดอกป้อมและดอกแหลม บานในเวลากลางวัน มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ ประกอบด้วยกลีบเลี้ยง ๔-๖ กลีบ ดอกมีทั้งชนิดดอกซ้อนและไม่ซ้อน สีของกลีบดอกมีทั้งสีขาว ชมพู หรือเหลือง แตกต่างกันไปแต่ชนิดพันธุ์ แหล่งที่มีบัวประเภทนี้มาก ได้แก่ ทวีปเอเชียตอนใต้และตะวันออกเฉียงใต้ ดอกบัวประเภทนี้มีถิ่นกำเนิดในเขตร้อน จึงปลูกได้ในประเทศไทย เนื่องจากบัวสกุลนี้มีดอกใหญ่และเป็นที่ยู้งักกันดี คนไทยจึงนิยมนำดอกบัวหลวงไปบูชาพระและใช้ในพิธีทางศาสนา

บัวสาย มีชื่อตรงกับภาษาไทยว่า “อุบลชาติ” และตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Water Lily” บัวสกุลนี้มีลำต้นใต้ดิน เป็นหัวหรือเป็นเหง้า ใบและดอกเกิดจากตาหรือหน่อและเจริญขึ้นมาที่ผิวน้ำ ด้วยก้านส่งใบและยอด บางชนิดมีใบใต้น้ำ ใบเป็นใบเดี่ยว มีขอบใบทั้งแบบเรียบและแบบคลื่น ผิวด้านบนเรียบเป็นมัน ด้านล่างมีขนละเอียดหรือไม่มี ดอกเป็นดอกเดี่ยวมีทั้งชนิดที่บานกลางคืนและบานกลางวัน บางชนิดมีกลิ่นหอม มีสีสันแตกต่างกันไป แหล่งที่มีบัวประเภทนี้มาก ได้แก่ เอเชีย ยุโรป แอฟริกา ออสเตรเลีย และบริเวณเขตร้อนของอเมริกา

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑๘.

๒.๒ ดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ดอกบัวได้ชื่อว่าเป็นพืชพันธุ์ไม้น้ำที่ทรงคุณค่าด้านความงามอันล้ำเลิศ พระอรรถกถาจารย์^๕ เปรียบธรรมชาติของดอกบัวว่า มีความคล้ายคลึงกับปรัชญาในพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับดอกบัวอยู่มากมาย ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัยก็มี ใช้ดอกบัวเป็นชื่อของบุคคลก็มี ใช้ดอกบัวเป็นชื่อของสถานที่ก็มี

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทหรือวรรณคดีบาลี ดอกบัวมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้า นับแต่ประสูติจนถึงปรินิพพาน

๒.๒.๑ ดอกบัวเปรียบกับอนุพยัญชนะ

จากการศึกษาพระพุทธประวัติ พบว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะต่างกับสามัญชน พระพุทธลักษณะนั้นเรียกว่า มหาบุริสลักษณะ ซึ่งหมายถึงลักษณะของมหาบุรุษ คือ พระพุทธเจ้า

ส่วนพระพุทธรูปลักษณะอันเป็นข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ เรียกว่า อนุพยัญชนะ มีพระพุทธรูปลักษณะ ๓ ประการซึ่งกวี^๖ได้เปรียบเทียบกับดอกบัว คือ (๑) พระกรรมทั้งสองข้างมีสัณฐานอันยาวเรียวย่างกลีบประทุมชาติ (๒) พระสรีระกายสดชื่นดุจดอกประทุมชาติ (๓) กลิ่นพระโอษฐ์หอมฟุ้งเหมือนกลิ่นดอกกุบล^๗

มีเรื่องราวอันเกี่ยวกับพระพุทธรูปลักษณะ ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาหลายแหล่ง ในวิทยานิพนธ์นี้ จะศึกษากรณีของพระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี

จากการศึกษาพบว่า สมัยพุทธกาล พระพุทธสาวกที่เป็นพระอรหันต์ เมื่อปลงอายุสังขารแล้ว ต้องไปทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อนิพพาน พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีอดีตพระนางก็เป็นผู้หนึ่งซึ่งเมื่อทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลลาพระพุทธองค์เพื่อนิพพาน มีเรื่องราว พระนางชบพระเศียรแทบพระบาทของพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า “ขอพระองค์ทรงอนุญาตหม่อมฉัน ขอพระองค์โปรดเหยียดพระบาทที่วิจิตรด้วยลายจักร (ลายจักรก้นหอย) และลายธงอันละเอียดอ่อนคล้าย

^๕ อรรถกถาจารย์ อาจารย์ผู้แต่งอรรถกถา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๔).

^๖ กวี ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) จินตกวี ผู้แต่งโดยความคิด ๒) สุตกวี ผู้แต่งโดยได้ฟัง ๓) อรรถกวี ผู้แต่งตามเนื้อความ ๔) ปฏิภาณกวี ผู้แต่งโดยปฏิภาณ (อง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๑๑/๓๔๔).

^๗ พระวิมลศีลาจารย์, ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๕๖), หน้า ๑-๘.

กับดอกบัว”^๘ พระนางทรงเปรียบพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับดอกบัว ดังคำบรรยายว่า “พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี ได้ชมพระเศียรลงแทบบนพระยุคลบาท ซึ่งเป็นลายจักรคล้ายกับดอกบัวบาน มีพระรัศมีดังดวงอาทิตย์แรกทอแสง”^๙

๒.๒.๒ ดอกบัวเปรียบกับเวไนยสัตว์

จากการศึกษาเหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงมีความท้อพระทัยที่จะสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงพิจารณาเห็นว่าธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น เป็นธรรมอันลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพ ยากที่มนุษย์และสรรพสัตว์ผู้ยินดีในกามคุณจะรู้ตามได้ แต่เพราะอาศัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ พระองค์ทรงพิจารณาอุชชาศัยเวไนยสัตว์ก็ทรงทราบว่าผู้มีกิเลสเบาบาง ที่อาจรู้ตามพระองค์ได้ก็มี พระองค์ทรงเปรียบเทียบระดับสติปัญญาของมนุษย์กับการเจริญเติบโตของบัว ๓ เหล่า^{๑๐} คือ บัวเกิดในน้ำ บัวเสมอน้ำ และบัวพ้นน้ำ จึงมีคำอุปมาเวไนยสัตว์เหมือนดอกบัว แบ่งเป็น ๔ เหล่าตามอุชชาศัย คือ^{๑๑}

๑. *อุคฆฏัตถัญญ* ผู้มีกิเลสน้อยเบาบาง มีอินทรีย์กล้า เพิ่งสอนให้รู้ได้โดยง่าย อาจรู้ธรรมพิเศษ^{๑๒}ได้จับพลัน เปรียบเหมือนดอกปทุมชาติ ที่โผล่พ้นจากพื้นน้ำขึ้นจากพื้นน้ำมาแล้ว คอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบานในวันนี้

๒. *วิปจิตถัญญ* ผู้มีกิเลสค่อนข้างน้อย เมื่อได้รับอบรมในปฏิปทาอันเป็นนุพภาค จนมีอุปนิสัยแก่กล้า ก็สามารถบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งยังตั้งอยู่เสมอน้ำ จักบานในวันพรุ่งนี้

๓. *เนยยะ* ผู้มีกิเลสเบาบาง ก็ยังควรได้รับคำแนะนำในธรรมปฏิบัติไปก่อน เพื่อบำรุงอุปนิสัยจนกว่าจะแรงกล้า จึงจะบรรลุธรรมพิเศษ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ คอยเวลาที่จะบานในวันต่อ ๆ ไป

๔. *ปทปรมะ* ผู้มีกิเลสหนา ปัญญาหยาบ หาอุปนิสัยมิได้เลย ไม่สามารถจะบรรลุธรรมพิเศษได้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่จมอยู่ใต้น้ำและเป็นกัณหาหารแห่งปลาและเต่า

^๘ พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๓๗-๑๓๘/๔๐๕.

^๙ พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๑/๔๐๕.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๑๔.

^{๑๑} อัง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐/๑๔๒, ๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗.

^{๑๒} ธรรมพิเศษ หมายถึง โลกุตตรธรรม ; โลกุตตรธรรม สภาวะพ้นโลก มี ๘ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๐๕, ๒๖๑).

นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวสาเหตุที่ภิกษุสามเณรจะพินาศเพราะพรหมจรรย์ ต้องละเพศไปสู่ฆราวาส ท่านว่าเพราะอันตราย ๕ ประการ เทียบกับอันตรายของดอกบัว คือ

๑. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยพายุใหญ่พัดเอาหักโค่น เปรียบด้วยพระภิกษุสามเณรผู้ต้องลมปาก คือคำชักชวนของคนพาล มาชักนำเกลี้ยกล่อมให้จิตใจเห็นเคลิบเคลิ้มในโลกีย์วิสัย หน่ายรักจากพระศาสนา ต้องละเพศพรหมจรรย์ไป

๒. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยอุกกิมิชาติ คือหนอนเข้าเบียดเบียนกัดคันกินใบ เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถูกโรคาพาธต่าง ๆ เข้ามาเบียดเบียนตัดรอนจนไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ได้

๓. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยถูกฝูงกิ้งกิ้งนรีเก็บเอาไปเซยชม คือมีผู้มาตัดไปจากต้น เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณร ถูกมาตุคามล่อให้ลุ่มหลงสิ้นศรัทธาในพระศาสนา ต้องละเพศพรหมจรรย์

๔. ดอกบัวย่อมเป็นอันตราย ด้วยถูกเต่าและปลากัดกินเป็นอาหาร เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ถูกพระยามัจจุราชคือความตายมาตัดรอนคร่าเอาชีวิตไปเสีย

๕. ดอกบัวย่อมเป็นอันตรายด้วยน้ำและโคลนตม ไม่บริบูรณ์เหือดแห้งหายไป เปรียบเหมือนพระภิกษุสามเณรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความตั้งอกตั้งใจ แต่เพราะกุศลหลงและวาสนาปัจจุบันไม่มี ก็เผชิญให้มีอุปสรรคขัดข้องต่าง ๆ ไม่สามารถทรงจำพระธรรมวินัยได้ เป็นเหตุให้ห่อถอยต้องลาเพศพรหมจรรย์ไป

บุคคลที่อาจจะแนะนำให้สำเร็จมรรคผลได้ มีชื่อว่า เวเนย^{๑๓} หมายถึงเวไนยสัตว์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ในการบรรลุธรรมแล้ว จึงแบ่งเวไนยบุคคลออกเป็น ๒ ประเภท^{๑๔} ได้แก่ อกัปปบุคคล คือบุคคลที่ควรบรรลุธรรมพิเศษได้^{๑๕} และ อกัปปบุคคล คือ บุคคลที่ไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรมได้^{๑๖} อกัปปบุคคลนั้น แม้พระพุทธเจ้า ๑๐๐ พระองค์แสดงธรรม ก็ไม่อาจตรัสรู้ธรรมได้^{๑๗}

^{๑๓} ตรงกับคำบาลี คือ “เวเนตพุโป เวเนยโย” (พระอัครกวีสังเคราะห์ และ พระธรรมโมลี, สัททนีติสุตต-มาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, แปลโดย พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. ๘ และ จำรูญ ธรรมดา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕, หน้า ๗๕๖).

^{๑๔} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๓๔๕.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๒.

^{๑๖} พุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๓๔๕.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๕.

พระพุทธองค์ทรงแบ่งกัปปบุคคลออกเป็น ๖ ประเภทตามจริต (ความประพฤติ) ของแต่ละกลุ่มบุคคลในการบรรลุนิพพาน ดังที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีว่า “บุคคลนี้มีราคะจริต บุคคลนี้มีโทสะจริต บุคคลนี้มีโมหะจริต บุคคลนี้มีวิตกจริต บุคคลนี้มีสังขารจริต บุคคลนี้มีญาณจริต”^{๑๘}

พระพุทธโฆสาจารย์^{๑๙} อธิบายลักษณะของกัปปบุคคล ๖ ประเภทไว้ ดังนี้

ราคะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางรักสวयรักงาม

โทสะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางมักโกรธ

โมหะจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางซึ่มเซา

วิตกจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางฟุ้งซ่าน

สังขารจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางเลื่อมใสง่าย เชื่อง่าย

ญาณจริต หรือ พุทธิจริต คือ บุคคลผู้มีอุปนิสัยโน้มเอียงไปในทางใช้ความคิดพิจารณาหาเหตุผล^{๒๐}

อนึ่ง พุทธวิธีในการสั่งสอนบุคคลต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีที่แตกต่างกัน เมื่อพระองค์จะทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ประเภทใด จะทรงศึกษาความประพฤติ คือ จริตของบุคคลเหล่านั้น ถ้าบุคคลเหล่านั้นยังมีอินทรีย์^{๒๑} ยังไม่แก่กล้า ไม่บรรลุนิพพานได้ ก็จะทรงคอยเวลาให้อินทรีย์ของเวไนยสัตว์

^{๑๘} จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐.

^{๑๙} พระพุทธโฆสาจารย์ผู้นี้เป็นบุตรพราหมณ์ เกิดที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งใกล้พุทธคยา อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ในแคว้นมคธ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๕๖ เรียนจบไตรเพทมีความเชี่ยวชาญมาก ต่อมาพบกับพระเวทณะเถระ ได้โต้ตอบปัญหากัน ผู้พระเวทณะเถระไม่ได้ จึงขอบวชเพื่อเรียนพุทธวจนะ มีความสามารถมาก ได้รจนาคัมภีร์ญาโณทัย เป็นต้น พระเวทณะเถระจึงแนะนำให้ไปเกาะลังกา เพื่อแปลอรรถกถาสังคหวัตถุเป็นภาษามคธ ท่านเดินทางไปที่มหาวิหาร เกาะลังกา เพื่อขออนุญาตแปลคัมภีร์ ถูกพระเถระแห่งมหาวิหารให้กาลามา ๒ บท เพื่อแต่งตั้งสอบความรู้ พระพุทธโฆสาจารย์จึงแต่งคำอธิบายคาถาทั้งสองนั้นขึ้นเป็นคัมภีร์วิสุทธิมรรค จากนั้นก็ได้รับอนุญาตให้ทำงานแปลอรรถกถาได้ตามประสงค์ เมื่อทำงานเสร็จสิ้นแล้ว ท่านก็เดินทางกลับสู่ชมพูทวีป พระพุทธโฆสาจารย์เป็นพระอรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด มีผลงานมากที่สุด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๔-๒๘๕).

^{๒๐} พระพุทธโฆสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารวจศรีปริณัติ จำกัด, ๒๕๔๖) ตั้งแต่หน้า ๑๖๘-๑๗๑.

^{๒๑} อินทรีย์ สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน คือ ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ๆ เช่น ตาเป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าการในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน ศรัทธาเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๕).

เหล่านั้นแก่กล้า จะประทับอยู่ในที่นั้น ๆ เดือน ๑ บ้าง ๒-๓ เดือนบ้าง^{๒๒} ทั้งนี้เพื่อทรงทำสัตว์โลก ทั้งหลายให้ยินดีด้วยพระรัศมี ทรงทำดอกบัวคือเวไนยสัตว์ให้เบ่งบานด้วยพระคำรัส^{๒๓} เพื่อให้ได้สำเร็จ มรรคผลนิพพานต่อไปนั่นเอง

๒.๒.๓ ดอกบัวกับพระราชา

พระราชา คือ ผู้ทำให้บริษัทยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔ อย่าง^{๒๔} มีทาน (การให้) เป็นต้น หรือ หมายถึง ผู้ทำให้ประชาชนยินดี^{๒๕}

พระราชาสู้ทรงธรรม ย่อมไม่ลูแก่อำนาจ ไม่เบียดเบียนราษฎร เช่น เรียกเก็บเงินภาษีตาม ความเป็นอยู่ของราษฎร ที่สำคัญคือทรงคล้อยตามธรรมะ ปฏิบัติอยู่โดยการประพฤติตามราชธรรม ๑๐ ประการ คือ ทาน สิด การบริจาต ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเคร่งครัด ความไม่โกรธ ความ ไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่ผิด ทรงทำความเจริญให้ตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น พระราชาผู้ทรงทศพิธราชธรรมย่อมจะได้รับการสรรเสริญ เปรียบกับดอกบัว ดังนี้

บัวมีรากขาวเกิดแต่น้ำสะอาดในสระโบกขรณี
เปือกตม ฝุ่นละออง และน้ำ
ย่อมไม่ติดดอกบัวที่บ้านเพราะดวงอาทิตย์ ฉันท
พระราชามีความสะอาดในการวินิจฉัยคดี
มีการงานบริสุทธิ์ ปราศจากบาปก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
กรรมกิเลสย่อมไม่แปดเปื้อน
เพราะพระราชานั้นเปรียบเหมือนบัวที่เกิดในสระโบกขรณี^{๒๖}

^{๒๒} ม.มู.อ. (ไทย) ๑๘/๓๖๑.

^{๒๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๕/๓๐๓.

^{๒๔} คำว่า “ราชา” วิเคราะห์ว่า ทานาทีหิ จตุหิ สงคหวัตถุหิ ปริสตี รณเชตตีติ (พระเทพดิลก, พระ สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร. : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๐).

สังคหวัตถุ หลักการสงเคราะห์ คือ ช่วยเหลือกัน ชิดเหนี่ยวใจกันไว้ และเป็นเครื่องเกาะกุม ประสานโลกคือสังคมาแห่งหมู่สัตว์ไว้ ดุจสลักเกาะยึดรถที่กำลังแล่นไปให้คงเป็นรถและวิ่งเล่นได้ มี ๔ อย่าง คือ ๑) ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อแก่กัน ๒) ปิยวาจา พูดยานำรักน่านิยมนับถือ ๓) อัศถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ ๔) สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตัวให้เข้ากันได้ เช่น ไม่ถือตัว ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๐).

^{๒๕} พระเทพดิลก, พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๑, หน้า ๑๐๐.

พระราชบัญญัติคุ้มครอง ทรงปฏิบัติดังนี้ คือ

๑. ทรงทำความดีในเวลาที่มีโอกาส
๒. ทรงนึกถึงร่างกายว่าเป็นของไม่เที่ยง
๓. ทรงละมิจฉาภิภูฏฐิ (ความเห็นผิดจากคลองธรรม)
๔. ไม่ทรงละทิ้งกุศลกรรมอย่างเด็ดขาด
๕. ไม่ทรงกระทำความที่ไม่เป็นประโยชน์ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ทั้งในเวลาที่มีพระชนมายุอยู่ในขณะนี้ และทั้งในเวลาที่ยังสิ้นพระชนม์แล้ว

เมื่อทรงปฏิบัติเช่นนี้ ย่อมไม่ถูกนินทาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และย่อมได้ยศทั้งโลกนี้และเทวโลก ดังคำบรรยายเปรียบเทียบพระจริยวัตรกับดอกบัวดังนี้

ดอกบัวมีเหง้าขาว ผุดขึ้นจากน้ำที่สะอาด เกิดในสระโบกขรณี บานเพราะพระอาทิตย์ มีแสงเหมือนแสงไฟ โคลนตมก็ไม่เปื้อน ผงธุลีก็ไม่เลอะ น้ำก็ไม่เปียกมัน จันใดพระราชผู้เช่นนั้นก็จันนั้น กรรมกิเลสไม่เปื้อนพระองค์ผู้มีพระราชวินิจฉัยสะอาด ไม่ทรงผลุนผลัน มีพระราชกิจบริสุทธิ ทรงปราศจากกรรมที่เป็นบาป เหมือนดอกบัวที่เกิดขึ้นในสระโบกขรณีทั้งหลายฉะนั้น^{๒๖}

๒.๒.๔ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของผู้ปฏิบัติธรรม

ในการปฏิบัติธรรม เมื่อบุคคลละสิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในธรรม ได้แก่ นิวรณ์^{๒๗} จิตย่อมเกิดปีติ กายย่อมเกิดความสงบ เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น สัจจจากามและอกุศลธรรม ความสุขใด ๆ ในโลกียธรรมนั้น ย่อมเปรียบไม่ได้กับความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม ดังนั้น ในการปฏิบัติธรรม พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบความสุขที่เกิดจากการบรรลุตติยฌาน^{๒๘} กับดอกบัวไว้ ดังนี้

^{๒๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๖-๗/๒๕๖.

^{๒๗} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๓-๒๑๔.

^{๒๘} นิวรณ์ ๕ สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม มี ๕ อย่าง คือ ๑) กามฉันท์ พอใจในกามคุณ ๒) พยาบาท คิดร้ายผู้อื่น ๓) ถีนมิทธะ ความหลอหุ่มเมา ๔) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ ๕) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๓๘, หน้า ๑๒๘).

^{๒๙} ตติยฌาน ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ ละปีติเสียได้ คงอยู่แต่สุข กับ เอกัคคตา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, ๒๕๓๘, หน้า ๖๘).

เปรียบเหมือนในกอบัวเขียว (อุบล) กอบัวหลวง (ปทุม) หรือกอบัวขาว (บุณฑริก) ดอกบัวเขียว ดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว บางเหล่าที่เกิดเจริญเติบโตในน้ำ ยังไม่พ่นน้ำจมน้ำได้ น้ำ มีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกบัวเหล่านั้นชุ่มชื้นเอิบอาบซาบซึมด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ยอดถึงเหง้า ไม่มีส่วนไหนที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง ฉันทิ กิษุทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอิมด้วยสุขอันไม่มีปิติ รู้สึกซาบซ่านอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปิติจะไม่ถูกต้อง ฉันทัน^{๓๐}

นอกจากนี้ พระพุทธโฆสจารย์อธิบายถึงเหตุที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญผู้ได้บรรลุนิพพานชั้นตติยภพนี้ไว้ว่า ผู้ที่บรรลุนิพพานซึ่งเป็นยอดสุดแห่งความสุข เป็นผู้มิตั้งมั่น เป็นผู้เห็นเสมอกัน มีสติ อยู่เป็นสุข^{๓๑}

๒.๒.๕ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรม

จากการศึกษาพบว่า ในวรรณคดีบาลี มีเรื่องราวเกี่ยวกับผู้บรรลุนิพพานจำนวนมาก ในวิทยานิพนธ์นี้ จะศึกษาดอกบัวที่เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธปิ่นตกและการบรรลุนิพพานของศิษย์พระสารีบุตร^{๓๒} ดังนี้

พระมหาปิ่นตก^{๓๓} เมื่อบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้รับความสุขจากการหลุดพ้น ลีนจากกิเลส (สิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง) และอาสวะ (กิเลสที่หมักหมมหรือคองอยู่ในสันดาน) ทั้งปวง มีความปรารถนาจะให้พระพุทธผู้เป็นน้องชายมีความสุขเช่นนั้นบ้าง จึงได้ขออนุญาตชนเศรษฐีผู้เป็นตาผู้ซึ่งมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ได้อนุญาตให้พระพุทธออกบวช จุพบันตกก็ได้รับอนุญาตจากชนเศรษฐีให้ออกบวชได้ พระมหาปิ่นตกผู้พี่ชายได้สอนคาถาพรรณนาคุณบทหนึ่งแก่พระพุทธปิ่นตก ความว่า

^{๓๐} ที.ที. (ไทย) ๘/๒๓๐-๒๓๑/๗๖-๗๗.

^{๓๑} พระพุทธโฆสจารย์, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, หน้า ๒๕๐.

^{๓๒} พระสารีบุตร เป็น พระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านนาลกะ (บางแห่งเรียก นาลันตะ) ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรแห่งตระกูลหัวหน้าหมู่บ้านนั้น บิดาชื่อวังคันตพราหมณ์ มารดาชื่อสารี จึงได้นามว่าสารีบุตร (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* ๒๕๓๘, หน้า ๓๓๖).

^{๓๓} พระมหาปิ่นตก พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรของธิดาเศรษฐี กรุงราชคฤห์ ไปวัดกับเศรษฐีผู้เป็นตา ได้ฟังเทศนาของพระศาสดาอยู่เสมอ จิตก็น้อมไปทางบรรพชา จึงบวชเป็นสามเณรตั้งแต่วัยเด็ก เมื่ออายุครบก็อุปสมบท ต่อมาได้สำเร็จพระอรหันต์ พระศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางด้านเป็นผู้ฉลาดในปัญญาวินัย เพราะท่านชำนาญในอรุปาวจรมานและเชี่ยวชาญทางด้านวิปัสสนา ท่านเคยรับหน้าที่เป็นภัตตุงเทศก์ คือ ผู้จัดแจกอาหารของสงฆ์ด้วย, ท่านเป็นที่ชายของพระจุลปิ่นตก หรือจุพบันตก (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑).

ดอกบัวชื่อโกกนุท บานในเวลาเช้า
ยังไม่สิ้นกลิ่น ยังหอมอยู่ ฉันใด
ท่านจงดูพระอังคีรส ผู้โพโรจน์อยู่
เหมือนดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ ฉะนั้น^{๓๔}

เพียงกาลาบทเดียวนี้เท่านั้น พระจุฬปิ่นตกเรียนอยู่นานถึง ๔ เดือนก็ยังจำไม่ได้ พระมหา
ปิ่นตกผู้พี่ชายพยายามให้เธอเรียนอย่างไรก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดเห็นว่าพระน้องชายเป็นคนโง่เงาเบาปัญญา
จึงตำหนิพระน้องชายแล้วขับไล่ออกจากสำนักไป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้จึงเสด็จไปเทศนา ได้ประทานผ้าขาวผืนหนึ่งให้แก่
พระจุฬปิ่นตก ตรัสบอกให้บริกรรมด้วยคาถาว่า “รโฆหรณฺ ฺรโฆหรณฺ” (ผ้าเช็ดธุลี ผ้าเช็ดธุลี)
พร้อมกับให้พระจุฬปิ่นตกลูบคลำผ้าผืนนั้นไปด้วยขณะบริกรรมคาถา ในเวลาไม่นาน พระจุฬปิ่นตกได้
บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ คือ ปัญญาอันแตกฉาน ๔ ประการ ได้แก่ อตถ
ปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในอรรถ) ธรรมปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในธรรม) นิรุติปฏิสัมภิทา
(ปัญญาแตกฉานในนิรุติ คือ ภาษา) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ) และได้รับยก
ย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นหนึ่งในอสีติมหาสาวก (พระสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ องค์) ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา ผู้เนรมิตกายสำเร็จด้วยใจ ๑ ผู้ฉลาดในการเปลี่ยนแปลง
ทางใจ ๑ จุฬปิ่นตกเป็นเอตทัคคะแล.....”^{๓๕}

อีกเรื่องหนึ่ง อศิตนายช่างทองซึ่งเป็นสัทธาวิหาริก^{๓๖} ของพระสารีบุตร เมื่อบวชเป็นภิกษุ
พระสารีบุตรเข้าใจว่าภิกษุหนุ่มอศิตนายช่างทองรูปนี้อายุยังน้อย จิตใจจะต้องนุ่มนวลในการรักความ

^{๓๔} ปทุมมฺ ยถา โกกนุทํ สุกนุทํ
ปาโต สีขา มุลลุมวิตกนุทํ
องฺคิรสํ ปสฺส วิโรจมานํ
ตปฺนุตมาทิจจมิวนุตฺตเย
(ถ.ศ. (ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๕, ถ.ศ. (บาลี) ๑๕/๑๒๓/๕๗).

^{๓๕} จุ.อ.อ. (ไทย) ๔๔/๕๗๔.

^{๓๖} เป็นคำเรียกผู้ที่ได้รับอุปสมบท ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌายะองค์ใดองค์หนึ่ง ก็เป็นสัทธาวิหาริกของ
พระอุปัชฌายะองค์นั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๔).

สวยงาม จึงให้ภิกษุหนุ่มพิจารณาสุกกรรมฐาน^{๓๓} เธอพยายามพิจารณาสุกกรรมฐานอยู่ตลอด ๔ เดือน ยังไม่พบคุณวิเศษแต่ประการใด พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ คือ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ว่า ภิกษุหนุ่มผู้นี้เคยเป็นนายช่างทองมาแล้วถึง ๕๐๐ ชาติ การทำงานอยู่กับทองซึ่งเป็นสิ่งของสวยงาม ประกอบกับมีอุปนิสัยละเมียดละไมรักสวยรักงาม (ราคะจริต) จึงควรรนำสิ่งที่สวยงามเช่นดอกบัวเพื่อใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน วันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงพาภิกษุนั้นเที่ยวจาริกไปในวิหาร แล้วทรงนิรมิตสระโบกขรณีสระหนึ่งในอัมวัน และนิรมิตดอกปทุมใหญ่ดอกหนึ่งในกอบปทุม แม่นั้น แล้วรับสั่งให้นั่งลงด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุ เธอจงนั่งแลดูดอกปทุมนี้^{๓๔}

ดอกปทุมนั้นมีขนาดเท่าจักร พระพุทธองค์ทรงทำให้เหมือนมีหยาดน้ำหลั่งลงมาจากใบและก้านเพื่อให้เหมาะกับอชฺษาศัย ภิกษุหนุ่มได้นำดอกบัวไปวางไว้ที่กองทรายท้ายวิหาร นั่งขัดสมาธิตรงหน้า แล้วบริกรรมว่า “โลहितกัม โลहितกัม” (สีแดง สีแดง) จากนั้น ขณะที่ท่านกำลังเพลิดเพลินอยู่กับสีแดงอันสวยงามของดอกบัวนั้น พระพุทธองค์จึงทรงนิรมิตให้ดอกบัวซึ่งมีความสวยงามดงามค่อย ๆ เหี่ยวเฉาลง สักครู่เดียวเกสรดอกบัวก็ร่วงไปเหลืออยู่เพียงฝักบัว เป็นเหตุให้ภิกษุหนุ่มพิจารณาเปรียบเทียบถึงความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของสังขารทั้งหลายว่าเป็นของไม่เที่ยงถาวรเช่นกัน เมื่อจิตของภิกษุนั้นลงสู่วิปัสสนาญาณ^{๓๕} แล้ว พระพุทธองค์จึงทรงเปล่งโอภาส (แสงสว่าง) ไป ได้ตรัสว่า

^{๓๓} อสุกกรรมฐาน สภาพที่ไม่งาม, พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นสภาพที่ไม่งาม, ในความหมายเฉพาะ หมายถึงซากศพในสภาพต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน รวม ๑๐ อย่างคือ ๑) อุทฺทมาตกะ ซากศพเน่าพอง ๒) วินีลกะ ซากศพที่มีสีเขียวคล้ำ ๓) วิบุพพะกะ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกอยู่ ๔) วิจฺฉิททกะ ซากศพที่ขาดกลางตัว ๕) วิกขยิตกะ ซากศพที่สัตว์กัดกินแล้ว ๖) วิกขิตตกะ ซากศพที่มีมือ เท้า ศีรษะขาด ๗) ทตฺตวิจฺฉิตตกะ ซากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกกัน สับฟันเป็นท่อน ๆ ๘) โลहितกะ ซากศพที่ถูกประหารด้วย ศัสตรามีโลหิตไหลอาบอยู่ ๙) ปุพฺพกะ ซากศพที่มีตัวหนอนคลานคล้ำไปอยู่ ๑๐) อัญฺฐิกะ ซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๒).

^{๓๔} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๕๕.

^{๓๕} วิปัสสนาญาณ ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาหรือญาณที่จัดเป็นวิปัสสนา มี ๕ อย่าง คือ ๑) อุทฺถัพพยานุปีสสนาญาณ ญาณตามเห็นความเกิดและความดับแห่งนามรูป ๒) กังคานุปีสสนาญาณ ญาณตามเห็นจำเพาะความดับเด่นขึ้นมา ๓) กยตฺตูปัฏฺฐานญาณ ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ๔) อาทินวานุปีสสนาญาณ ญาณค้ำเนินเห็นโทษ ๕) นิพพิทานุปีสสนาญาณ ญาณค้ำเนินเห็นด้วยความหน่าย ๖) มุจฺฉิตฺตักมยตาญาณ ญาณหยั่งรู้อันให้ใครจะพันไปเสีย ๗) ปฏฺิสังขานุปีสสนาญาณ ญาณอันพิจารณาทบทวนเพื่อจะหาทาง ๘) สังขารูปกขาญาณ ญาณเป็นไปโดยควรแก่การหยั่งรู้หรือวิจัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๖-๒๗๗).

“เธอจงตัดความสิ้นหาของคนเสีย เหมือนคนตัดดอกโกมุทอันเกิดในสารทกาล เธอจงพอกพูนทางแห่งความสงบ เพราะนิพพาน ตถาคตแสดงไว้แล้ว”^{๔๐}

จากการที่ภิกษุหนุ่มใช้ดอกปทุมทองเป็นเครื่องหมายกรรมฐาน และได้น้อมนำจิตใจให้เลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขณะปฏิบัติกรรมฐาน จึงทำให้ได้สำเร็จอรหัตผลในเวลาไม่นาน

อีกประการหนึ่ง ในการเจริญกายคตาสติ (สติอันพิจารณาภายในเห็นตามสภาพที่มีส่วนประกอบ ซึ่งล้วนเป็นของไม่สะอาด) ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการเจริญอนุสติ คือ การพิจารณาระลึกถึงกองหรือหมวดในร่างกาย เรียกว่า อาการ ๓๒^{๔๑} โดยพิจารณาตั้งแต่ปลายผมลงมาจนถึงน้ำมูตรว่า ทุกสิ่งล้วนแต่เป็นของน่าเกลียด ไม่สะอาด เมื่อมีการสาธยายด้วยวาจาจนคล่องแคล่วแล้ว จิตจะไม่วิ่งพล่านสมาธิจะเกิด วิธีการสาธยายนั้น ต้องไม่เร็วและไม่ช้าจนเกินไป พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า การเจริญกายคตาสตินี้จะมีได้เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น นอกจากพระพุทธศาสนาแล้วจะมีไม่ได้เลย^{๔๒} พระอรรถกถาจารย์เปรียบเทียบลักษณะของเส้นผม ซึ่งเป็นหนึ่งในโกฏฐาส ๓๒ ประการกับดอกบัวว่า

ผมเหล่านี้ เกิดขึ้นที่กองแห่งโกฏฐาส ๓๑ (อันไม่สะอาด) คุณผักหญ้าเกิดขึ้นที่กองแห่งคู ผมเหล่านั้น ชื่อว่า น่ารังเกียจอย่างยิ่ง เพราะเกิดในที่อันไม่สะอาด คุณผักที่เกิดขึ้นในที่ป่าช้าและกองขยะเป็นต้น และดอกดอกไม้มีบัวหลวงบัวสายเป็นต้น^{๔๓}

ส่วนอานิสงส์ที่ได้จากการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน ไม่เพียงแต่สามารถปฏิบัติให้ได้ถึงรูปฌาน^{๔๔} เท่านั้น หากยังเป็นบาทฐานของการสำเร็จมรรคผลนิพพานอีกด้วย และผู้เจริญกายคตาสติก็สามารถป้องกันมิให้มีฉนิวตก (ความดำริผิด) ต่าง ๆ เกิดขึ้นแก่ตนได้ นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรง

^{๔๐} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๕๕.

^{๔๑} อาการ ๓๒ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังศิ ตไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า สมอ น้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำมูก น้ำไขข้อ น้ำมูตร มันสมอง (พระพุทธโฆสาจารย์, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, หน้า ๔๑๐).

^{๔๒} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์, *ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๔.

^{๔๓} วิ.อ. (ไทย) ๓๘/๖๑.

^{๔๔} รูปฌาน ฌานมีรูปเป็นอารมณ์ มี ๔ คือ ๑) *ปฐมฌาน* ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก (ตรึก) วิจารณ์ (ตรอง) ปีติ (อิ่มใจ) สุข (สบายใจ) เอกัคคตา (จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) ๒) *ทุติยฌาน* ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปีติ, สุข, เอกัคคตา ๓) *ตติยฌาน* ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข, เอกัคคตา ๔) *จตุตถฌาน* ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา, เอกัคคตา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๕๓).

สรรเสริญการเจริญกายคตาสติว่า “บุคคลเหล่าใดประพฤติปฏิบัติกายคตาสติ บุคคลเหล่านั้นย่อมได้
เสวยอมตรส คือ นิพพาน”^{๔๕}

๒.๒.๖ ดอกบัวเปรียบกับพระนิพพาน

พระนิพพาน คือ สภาพธรรมเป็นที่พ้นไปจากค้นหา (ความอยากมีอยากเป็น) ซึ่งเป็นตัว
หุ้มห่อรังรัดให้สัตว์ได้รับทุกข์ ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารอย่างไม่มีวันสิ้นสุด^{๔๖} พระนิพพาน
เป็นภาวะไม่มีทุกข์ และเป็นเครื่องส่งผลให้ประสบความสุขชั่วนิรันดร์ พระนิพพานมีลักษณะเป็นมหา
สุญญตา คือ สงบเงียบที่สุดในโลก ปราศจากความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง บุคคลผู้ถึงพระนิพพานย่อม
มีจิตผ่องแผ้ว ปราศจากกิเลส “พระนิพพานเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยใจเพียงทางเดียว”^{๔๗} การจะรู้พระ
นิพพานได้ ต่อเมื่อได้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน^{๔๘} ทำวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไป จนกระทั่ง
สามารถข้ามโคตรปฏุชนก้าวสู่แดนอริยชนได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้า^{๔๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า

พระนิพพานนั้น เป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา พระนิพพานเป็นภาวะที่มนุษย์
สามารถประจักษ์แจ้งได้ในชีวิตปัจจุบัน^{๕๐}

^{๔๕} พระสังฆมณฑลชวตฺตนิคม ธรรมชาจรียะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**, หน้า ๑๖๕.

^{๔๖} พระเทพมุนี (วิลาส ฉานวโร), **โพธิธรรมที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตร
สยาม, ๒๕๓๒), หน้า ๗๖.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๔๘} วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานคือ วิปัสสนา ; วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็น
จริงของสภาวะธรรม, ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิด รู้คิดในสังขารเสียได้, การฝึกอบรมปัญญาให้
เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของตนเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๖).

^{๔๙} การข้ามโคตรปฏุชนก้าวสู่แดนอริยชน เป็นการค้ำนึ่งฝึกฝใจอดอ้อมธรรม คือ พระนิพพานอย่าง
เดียวเท่านั้น ให้สำเร็จความเป็นปัจเจกแห่งมรรค (ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, **วิปัสสนากรรมฐาน**,
(กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมณฑลชวตฺตนิคม, ๒๕๒๘, หน้า ๒๗๖).

อริยเจ้า, อริยบุคคล ท่านผู้บรรลุธรรมวิเศษ มีโศดาปัตติมรรคเป็นต้น มี ๔ อย่าง คือ ๑)
พระโศดาบัน ๒) พระสกทาคามี ๓) พระอนาคามี ๔) พระอรหันต์ (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๖).

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗๑.

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา^{๕๑} พระยามิลินท์^{๕๒} ทรงโต้แย้งพระนาคเสน^{๕๓} ที่กล่าวว่า พระนิพพานเป็นสุขโดยส่วนเดียวนั้นคนไม่เชื่อ พระนิพพานนั้นเจือด้วยทุกข์ เพราะบุคคลผู้แสวงหาพระนิพพานนั้น มีอันต้องทำกายและจิตให้ร้อนรุ่ม ต้องกำหนดการยืน กำหนดการเดิน กำหนดการนอน และกำหนดอาหาร ต้องกำจัดความโง่งม ต้องบังคับอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ต้องสละทั้งกายทั้งชีวิตและยังต้องละทิ้งทรัพย์สินและญาติมิตรอันเป็นที่รัก ซึ่งธรรมชาติของปุถุชน ก็คนธรรมดาที่หนาแน่นไปด้วยกิเลสนั้น มักต้องการความอึดเอิบด้วยสุขทางโลก เช่น ต้องการเห็นรูปที่สวยงาม ขับร้องบรรเลงเพลงเพราะ ๆ ได้ดมกลิ่นดอกไม้ที่หอมหวาน ได้ลิ้มรสอาหารที่อร่อย ได้สัมผัสสิ่งซึ่งละเอียดอ่อน ซึ่งล้วนแต่ทำให้รื่นรมย์ใจ แต่การถึงซึ่งพระนิพพานนั้น จะไม่มีโอกาสได้สัมผัสกับสิ่งรื่นเริงใจเหล่านี้

พระนาคเสนจึงได้ถวายพระพรว่า พระนิพพานเปรียบเหมือนดอกบัว ดังนี้

พระนิพพานนั้นเป็นสุขโดยส่วนเดียวโดยมิได้เจือด้วยทุกข์ เปรียบเหมือนพระราชาเมื่อกำจัดข้าศึกได้แล้วก็ได้เสวยสุขโดยส่วนเดียว บุคคลก็เช่นกัน เมื่อต้องกำหนดการยืน การเดิน การนั่ง การนอนและอาหาร ต้องกำจัดความโง่งมแล้ว จึงได้เสวยพระนิพพานอันเป็นสุขโดยส่วนเดียว^{๕๔}

เมื่อได้อธิบายโดยแจ่มแจ้งแล้ว พระนาคเสนยังได้เปรียบคุณของดอกบัวกับพระนิพพานว่า

^{๕๑} คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์สำคัญบันทึกคำสนทนาตอบปัญหาธรรมระหว่างพระนาคเสนกับพระยามิลินท์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๕).

^{๕๒} มหากษัตริย์เชื้อชาติกรีกแห่งสากลประเทศในชมพูทวีป ผู้เป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ ได้ว่าทฤษฎะนักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยนั้น จนในที่สุด ได้ได้กับพระนาคเสน ขอมล้อมไสหวนมานับถือพระพุทธศาสนา และเป็นองค์อุปถัมภ์สำคัญ พระนามภาษากรีกว่า พระเจ้าแมนานเดอร์ ครองราชย์ พ.ศ. ๔๒๑ สวรรคต พ.ศ. ๔๕๑ (เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓๔-๒๓๕).

^{๕๓} พระอรหันตเถระผู้ได้ว่าทฤษฎะพระยามิลินท์ กษัตริย์แห่งสากลประเทศ ดังมีคำได้ตอบปัญหาถามในคัมภีร์มิลินทปัญหา ท่านเกิดหลังพุทธกาลประมาณ ๔๐๐ ปี ที่หมู่บ้านกชังคะในหิมวันตประเทศ เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อโสณุตตระ ท่านเป็นผู้ชำนาญในพระเวท และต่อมาได้อุปสมบทโดยมีพระโรหณะเป็นพระอุปัชฌาย์ (เรื่องเดียวกัน, ๑๑๘-๑๑๙).

^{๕๔} มุลินธิปรานี สำเร็จราชย์, มิลินทปัญหา เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, มปป.), หน้า ๒๑๐.

ธรรมชาติของดอกบัว น้ำย่อมไม่ซึมติดอยู่ได้ฉันใด พระนิพพานอันกิเลสทั้งปวงไม่ซึมติดได้ฉันนั้น นี้แล คุณแห่งดอกบัวประการหนึ่ง ซึ่งควรคู่กับพระนิพพาน เปรียบเหมือนว่า น้ำจาบติดดอกปทุมมิได้ ฉันใด ขอถวายพระพร กิเลสทั้งหลายทั้งปวง ก็จาบติดพระนิพพานมิได้ ฉันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร นี่ก็คุณอย่างหนึ่งของดอกปทุมที่เทียบกันได้กับพระนิพพาน^{๕๕}

๒.๒.๗ สระบัว (สระโบกขรณี)

ในวรรณคดีบาลี เรียกสระบัวว่า โบกขรณี มีคำบรรยายถึงสระโบกขรณีหลายลักษณะ เช่น สระโบกขรณีมีน้ำใสสะอาด ใช้เป็นที่อาบน้ำและดื่มกินได้ “สระโบกขรณี มีน้ำรสอร่อยใสสะอาด คารคายไปด้วยดอกบัวและกอบัว”^{๕๖} นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่สระสนานและเล่นน้ำตั้งแต่บุคคลธรรมดาจนถึงพระโพธิสัตว์ เช่น มีคำบรรยายว่า “พระโพธิสัตว์นั้นทรงเล่นอยู่ในอุทยานนั้นตลอดทั้งวัน แล้วทรงสนานในสระโบกขรณีอันเป็นมงคล”^{๕๗} “สระโบกขรณีที่น้ำรื่นรมย์เหล่านี้ ที่กุมารทั้งสองเคยมาเล่น”^{๕๘} “อันบุตรอำมาตย์ทั้งหลายห้อมล้อมอยู่ในอุทยาน ทรงเล่นอยู่ในสระโบกขรณี”^{๕๙} ดอกบัวที่เกิดขึ้นในสระโบกขรณีมีหลายชนิด มีทั้งปทุม บุณฑริก อุบล โกมุท โกกนุท จงกลณี ดังคำบรรยายว่า แผ่นดินมีพื้นอันราบเรียบรอบด้าน สระโบกขรณีที่เนรมิตขึ้นด้วยดินำรื่นรมย์ใจ มีดอกปทุมบานสะพรั่งร่วงหล่นลงคารคาย^{๖๐}

สระโบกขรณีมีความสวยงาม มีน้ำใสเย็นน่าดื่ม ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือเป็นที่สำหรับเล่นกีฬา

จากการศึกษาพระพุทธประวัติได้พบว่า เมื่อพระสิทธัตถราชกุมารทรงเจริญวัยมีพระชนมายุได้ ๗ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาได้รับสั่งให้ขุดสระโบกขรณีขึ้น ๓ สระ ภายในบริเวณราชนิเวศน์ สระที่หนึ่งปลูกปทุมบัวหลวง สระที่สองปลูกบุณฑริกบัวขาว สระที่สามปลูกอุบลบัวขาว

^{๕๕} มุคตินิปรานี สำเร็จราชย์, มลिनทปัญหา เล่ม ๓, หน้า ๒๑๐.

^{๕๖} พุ.ป.อ. (ไทย) ๖๕/๒๘๕.

^{๕๗} พุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑๒๔.

^{๕๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒๔๘/๕๓๑.

^{๕๙} พุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๓๖๕.

^{๖๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๐๔-๘๐๕/๓๐๘.

ตกแต่งให้เป็นสถานที่เล่นสำราญพระทัย สำหรับพระสิริพัชรราชกุมารร่วมกับพระสหายที่อยู่ในวัยเดียวกัน^{๖๑}

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญผู้ซึ่งปฏิบัติดี เป็นผู้บริสุทธ์ พ้นจากอกุศลธรรมทั้งปวง หรือผู้ที่ละกิเลสอันเป็นมลทินแล้ว เมื่อพิจารณาธรรมเหล่านี้ จิตเกิดความปราโมทย์ ปิติ และเกิดความสงบ มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยนำมาเปรียบกับน้ำในสระ โบกขรณีซึ่งสามารถบรรเทาความร้อน ความกระวนกระวาย ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สระ โบกขรณี มีน้ำใสบริสุทธ์ เย็นสะอาด มีทำอันดี นำรื่นรมย์ ถ้าบุรุษ มาแต่ทิศตะวันออก ถูกความร้อนแผดเผา ร่ำร้อน ลำบาก กระจาย อยากดื่ม น้ำ เขามาถึง สระ โบกขรณีนั่นแล้ว ก็บรรเทาความอยากดื่ม น้ำ และความกระวนกระวายเพราะความร้อนได้^{๖๒}

ทรงอุปมาไว้ว่า

สระ โบกขรณีที่มีน้ำใสสะอาด เย็น มีทำอันดีรื่นรมย์ คนที่ถูกแดดแผดเผาจากทิศใดก็ตาม เมื่อมาสระนี้แล้ว ย่อมบรรเทาความกระวนกระวายเพราะความร้อนได้ฉันทิ พระศาสนาของพระองค์ก็ฉันทิ นั่น คือ ถ้ากุลบุตรไม่ว่ามาจากชนชั้นวรรณะใด มาบวชเป็นบรรพชิต มาถึงธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศแล้ว เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาอย่างนั้น ย่อมได้ความสงบระงับในภายใน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นแห่งจิต) ปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่ง พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่สมณะ^{๖๓}

^{๖๑} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน กลฺยาณธมฺโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๔๔.

^{๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๕.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๓๘/๔๖๕.

ในพระพุทธประวัติ เมื่อครั้งพระพุทธบิดาทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ อุทายี อำมาตย์^{๖๔} รับพระราชดำรัสแล้ว ก็นำข่าวของพระราชสาไปถึงกรุงราชคฤห์เพื่อทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยบุรุษ ๑,๐๐๐ คน ดำรง อยู่ในเอหิภิกขุภาวะ^{๖๕} แล้วเพ็ญเดือนผกคฺคินิ [เดือน ๔] ก็ดำริว่าฤดูหนาวก็ผ่านไปแล้ว เมื่อเข้าถึงฤดู ใบบไม้ผลิ รวป่าก็มีดอกไม้บานสะพรั่ง หนทางก็เหมาะที่จะเดิน เป็นเวลาสมควรที่จะทูลนิมนต์พระ พุทธองค์เพื่อทรงทำการสงเคราะห์พระประยูรญาติ ครั้นดำริแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พรรณนา ถึงความมงดงามแห่งการเสด็จพุทธดำเนิน เพื่อเข้าไปยังพระนครแห่งพระสกุลด้วยพระคาถา ๖๐ คาถา ในพระคาถาที่ ๓๑ เป็นการพรรณนาความน่ารื่นรมย์และน่าชื่นใจของสระโบกขรณีว่า

สระโบกขรณีอันงามน่ารื่นรมย์ ปกคลุมด้วย
ปทุมนานาชนิดอันงาม ย่อมหลั่งรสจุน้ำนม โดย
เหง้าทั้งหลาย ข้าแต่พระมหาวิระ เป็นสมัยสมควร
สำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า^{๖๖}

และพระคาถาที่ ๓๖ มีว่า

สระโบกขรณีดีในอุทยานที่น่าชื่นใจ ประดับด้วย
แนวต้นไม้ นานาชนิดอันงาม อันธรรมดาสรรสร้างไว้

^{๖๔} อุทายีอำมาตย์หรือมหาอุทายี พระเถระผู้ใหญ่องค์หนึ่ง เป็นบุตรพราหมณ์ในเมืองกบิลพัสดุ์ เกิด ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปโปรดพระญาติ จึงออกบวชและได้สำเร็จอรหัตตผล ท่านเป็น พระธรรมภิกขุองค์หนึ่ง มีเรื่องเกี่ยวกับที่ท่านแสดงธรรมบ้าง สันทนาธรรมบ้าง ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง คราวหนึ่งพระอานนท์เห็นท่านนั่งแสดงธรรมอยู่ มีฤทธิสัจล้อมฟังอยู่เป็นชุมนุมใหญ่ จึงได้กราบทูลเล่าถวาย พระพุทธเจ้าเป็นข้อปรารภให้พระองค์ทรงแสดง *ธรรมเทศากรรม* หรือองค์คุณของธรรมภิกขุ ๕ ประการ คือ ๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับ ไม่ตัดคัดให้ขาดความ ๒) อ่างเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจ ๓) มีจิตเมตตาปรารถนาให้เป็น ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ ๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๒๖).

^{๖๕} เอหิภิกขุภาวะ เป็นคำเรียกภิกษุที่ได้รับอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรงด้วยวิธีบวชที่เรียกว่า *เอหิภิกขุอุปสัมปทา*; พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นเอหิภิกขุองค์แรก (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๘).

^{๖๖} วิจิตรอารามสุโขภุขรณโธ
วิจิตรนานาปทุมเมหิ ฌนุณา
ภิสหิ จีรว รส ปวายติ
สมโย มหาวิโร อังคีรสานี.
(ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙๓/๙๓).

มีกลิ่นหอมกรุ่นสำเร็จประโยชน์ ข้าแต่พระมหาวิระ
เป็นสมัยสมควรสำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า^{๖๗}

นอกจากนี้ มีคำบรรยายว่า ที่แห่งนั้น แห่งนี้ มีสระโบกขรณี เช่น ณ ที่ใกล้พระเชตะวัน
มีสระโบกขรณี ซึ่งพระภิกษุใช้เป็นสถานที่อาบน้ำชำระกาย^{๖๘}

อย่างไรก็ตาม ดอกบัวไม่จำเป็นต้องเกิดในสระโบกขรณีเสมอไป แม้ในสระอื่นก็อาจมี
ดอกบัวเกิดขึ้นได้ เช่น มีคำบรรยายว่า บริเวณที่ไม่ไกลจากอาศรมของพระเวสสันดร^{๖๙} มีสระบัวอีก
สระหนึ่ง ชื่อว่า “สระมุจลินท์” ซึ่งหมายถึงสระที่มีต้นจิกล้อมรอบ ในสระนี้ก็มีดอกบัวขึ้นมากมาย
เช่นกัน ดังคำบรรยายว่า

ดอกปทุมสีชาวดังผ้าไหมพัศตร์ สระนั้นชื่อสระมุจลินท์ คารคายไปด้วยอุบลขาว
จกกลนี และผักทอคอยอด อนึ่ง ปทุมชาติในสระนั้นมีดอกบานสะพรั่ง ปรากฏเหมือน
ไม่มีกำหนดประมาณ บานในคิมหันตฤดูและเหมันตฤดู แผ่ไปในน้ำแก่เข้า เหล่าปทุม
ชาติงามวิจิตรชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นหอมฟุ้ง หม่อมกรบินว่อนร่อนร้องอยู่รอบ ๆ เพราะ
กลิ่นหอมแห่งบุปผชาติ^{๗๐}

สระโบกขรณีบริเวณภูเขาหิมพานต์นี้ มีชื่อเรียกว่า สระฉันทันต์ สระมันทากินี
สระคัคครา ๒ สระแรกเป็นสระบัวขนาดใหญ่ กว้างยาว ๕๐ โยชน์ มีคำบรรยายว่า

สระฉันทันต์นั้น ทั้งส่วนยาวส่วนกว้างประมาณ ๕๒ โยชน์ ตรงกลางลึกประมาณ
๑๒ โยชน์ ไม่มีสาหร่าย จอกแหน หรือ เปือกตมเลย เฉพาะน้ำขังอยู่ มีสีใสเหมือน
ก้อนแก้วมณี ถัดจากนั้นก็มีกองจกกลนีแผ่ล้อมรอบ กว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากกองจกกลนี

^{๖๗} วิจิตรนานาทุมสนทมนุชิตา
มณฺฑลอุยฺยานสุโปกฺขรณฺโถ
สุมาปีตา สาธุสฺสคนฺธนฺธา
สมโย มหาวิโร อังคีรสานํ
(พ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๗/๗๕).

^{๖๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกฺกา แปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๗.

^{๖๙} พระเวสสันดร เป็นพระโอรสของพระเจ้ากรุงสทศชัย และพระนางมยุรี เจ้าเมืองสีพี เพราะพระองค์
เกิดที่ถนนของคนค้าขาย จึงชื่อว่า เวสสันดร (พ.ชา.อ. ๖๔/๖๑๑).

^{๗๐} พ.ป.อ. (ไทย) ๖๕/๖๕๕.

นั้น มีกออุบลเขียวตั้งล้อมรอบกว้างได้หนึ่งโยชน์ ต่อจากนั้น ที่กว้างแห่งละหนึ่งโยชน์ มีกออุบลแดง อุบลขาว ปทุมแดง ปทุมขาว และโกมุท ขึ้นล้อมอยู่โดยรอบ อนึ่ง ระหว่างกอบัว ๗ แห่งนี้ มีกอบัวทุกชนิด เป็นต้นว่า จงกลนิสลับกันขึ้นล้อมรอบ มี ปริมณฑลกว้างได้หนึ่งโยชน์เหมือนกัน^{๑๑}

สระโบกขรณีมันทากินีนี้เป็นสระใหญ่ นอกจากจะมีดงแห่นอยู่รอบสระแล้ว ยังมีป่าบัว ล้อมรอบอีกหลายป่า ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของสถานที่นี้ พระอัญญาโกณฑัญญะ^{๑๒} ซึ่งเป็นสาวกองค์แรก เป็นหนึ่งในคณะพระปัญจวัคคีย์ ได้ทูลลาพระพุทธเจ้าและพักอาศัยอยู่ฝั่งสระมันทากินีเป็นเวลา ๑๒ ปี และได้ปรินิพพาน ณ ที่นี้^{๑๓}

....สระโบกขรณีมันทากินี มีประมาณ ๕๐ โยชน์ เนื้อที่ประมาณ ๒๕ โยชน์ของ สระนั้น ไม่มีสาหร่ายหรือแห่นเลย มีแต่น้ำใสเหมือนแก้วผลึกเท่านั้น อนึ่ง ถัดจากนั้น ไป ในน้ำลึกประมาณสี่ข้างของข้างทั้งหลาย กว้างครึ่งโยชน์ เป็นป่าเสดปทุมตั้ง ล้อมรอบน้ำนั้น ต่อจากนั้นไปเป็นป่ารัตตปทุมใหญ่เท่านั้นเหมือนกัน ต่อจากนั้นไปเป็น ป่ารัตตกุมุท ต่อจากนั้นไปเป็นป่าเสดกุมุท ต่อจากนั้นไปเป็นป่านิลลบล ต่อจากนั้นไป เป็นป่ารัตตอุบล....”^{๑๔}

^{๑๑} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๑/๓๗๕.

^{๑๒} พระอัญญาโกณฑัญญะ ท่านเป็นบุตรพราหมณ์มหาศาล เกิดที่หมู่บ้านโทฆวัตถุ ไม่ไกลจากกรุง กบิลพัสดุ์ เดิมชื่อโกณฑัญญะ เป็นพราหมณ์หนุ่มที่สุดในบรรดาพราหมณ์ ๘ คนผู้ทำนายลักษณะของสิทธัตถะกุมาร และเป็นผู้เดียวที่ทำนายว่า พระกุมารจะทรงบรรพชา จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ต่อมาท่าน ออกบวชตามเสด็จพระสิทธัตถะขณะบำเพ็ญทุกรกิริยา เป็นหัวหน้าพระเบญจวัคคีย์ และได้นำคณะหลีกไปเมื่อพระ มหามุรุษเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา กลับเสวยพระกระยาหาร ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วเสด็จไปโปรด ท่านสดับ ปฐมเทศนา ได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า เหตุที่ท่านได้นามว่าอัญญา-โกณฑัญญะ เพราะเมื่อท่านฟังปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้าและได้ธรรมจักขุ พระพุทธเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “อณฺหวาสิ วต โภ โกณฑัญญโณ” (โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ) คำว่า อัญญาจึงมารวมเข้ากับชื่อของท่าน ต่อมาท่านได้ สำเร็จรหัดด้วยฟังอนัตตลักขณสูตร ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางรัตตัญญู (ูรูตราตรินาน คือ บวชนาน รู้เห็น เหตุการณ์มากมาแต่ต้น) ท่านทูลลาพระพุทธเจ้าไปอยู่ที่ฝั่งสระมันทากินี ในป่าฉัททันตวัน แดนหิมพานต์ อยู่ ณ ที่นั้น ๑๒ ปี ก็ปรินิพพานก่อนพุทธปรินิพพาน (พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ศัพท์, หน้า ๓๕๖-๓๕๗).

^{๑๓} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔๓.

^{๑๔} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔๐.

มีคำบรรยายว่า สระโบกขรณีบางสระเป็นสถานที่เรียงสำราญของหมู่ชนหลายเหล่า มีฝูงหงส์เป็นต้น เช่น สระมานุสียา เป็นสระบัวหลวง กว้างยาว ๑๒ โยชน์ เดียรดาชไปด้วยบัว ๕ ชนิด^{๑๕}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงสระโบกขรณีในเมืองเทวทหะว่า เจ้าทั้งหลายท่านเรียกว่าเทวะสระอันเป็นมงคลของเจ้าเหล่านั้น ชื่อว่า เทวทหะ เพราะเป็นสระที่เกิดขึ้นเอง^{๑๖}

สระโบกขรณิดังกล่าว คือ สระฉัททันต์ สระมณฑากินี และสระเทวทหะ เป็นสระที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ในวรรณคดีบาลีมีกล่าวถึงสระโบกขรณีที่บุคคลขุดขึ้นมาด้วยเจตนาต่าง ๆ กัน กล่าวคือ มีผู้นิยมขุดสระบัวเพื่อตกแต่งสถานที่ให้เป็นที่น่าพักผ่อนหย่อนใจ หรือใช้อาบกิน เช่น สระคัคคราเป็นสระโบกขรณีแห่งหนึ่งที่มีความสวยงาม เหตุที่สระโบกขรณีนี้นี้ชื่อว่า คัคครา เพราะพระมหาลีของพระราชาทรงพระนามว่าคัคคราทรงขุดไว้ โดยรอบฝั่งสระนั้นมีป่าต้นจัมปาใหญ่ ประดับประดาด้วยดอกไม้ ๕ สี มีสีเขียวเป็นต้น^{๑๗}

มีเรื่องในวรรณคดีบาลี คือ มหาสุทสสนสูตรว่า พระเจ้ามหาสุทสสนะ จักรพรรดิผู้ครองราชย์สมบัติอยู่ที่กุสาวดีราชธานี ทรงดำริแก่พระอานนท์^{๑๘} เกี่ยวกับเรื่องที่จะขุดสระโบกขรณีสถาปัตยกรรมขุดสระโบกขรณีนั้น จะขุดสระมีระยะห่างกันสระละ ๑๐๐ ชั่วธนูในระหว่างต้นตาล การขุดมีลักษณะดังนี้

สระโบกขรณีเหล่านั้น แต่ละสระมีบันได ๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ (๑) บันไดทอง (๒) บันไดเงิน (๓) บันไดแก้วไพฑูรย์ (๔) บันไดแก้วผลึก บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน บันไดเงินมีลูกกรงทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง บันไดแก้วไพฑูรย์มีลูกกรงทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วผลึก บันไดแก้วผลึกมีลูกกรงทำด้วยแก้วผลึก ราวและหัวเสาทำด้วยแก้วไพฑูรย์

^{๑๕} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔๐.

^{๑๖} ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๒๒.

^{๑๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๒/๑๕.

^{๑๘} พระอานนท์ คือ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ เป็นโอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของเจ้าชายสิทธัตถะ ท่านออกบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกับอนุรุทธะและอุบาลีเป็นต้น และได้รับเลือกเป็นพระอัครราชทูตประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า ได้รับยกย่องเป็นเอกทัคคะหลายด้านคือ เป็นพหูสูต เป็นผู้มีสติ มีคิติ มีริติ และเป็นอัครราชทูต ท่านบรรลุพระอรหันต์หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน เป็นกำลังสำคัญในคราวปฐมสังคายนา คือ เป็นผู้วิสันนาพระสูตรและพระอภิธรรม ท่านดำรงชีวิตสืบมาจนอายุได้ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพานในอากาศ เหนือแม่น้ำโรหิณี ซึ่งเป็นเส้นกั้นแดนระหว่างแคว้นของพระญาติสองฝ่าย คือ ศากยะและโกถิยะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๐๘-๔๐๙).

สระโบกขรณีเหล่านี้ มีรั้วล้อม ๒ ชั้น คือ (๑) รั้วทอง (๒) รั้วเงิน รั้วทองมีเสาทำด้วยทอง ราวและหัวเสาทำด้วยเงิน รั้วเงินมีเสาทำด้วยเงิน ราวและหัวเสาทำด้วยทอง^{๗๕}

พระเจ้ามหาสุทนต์ทรงดำริให้ปลูกดอกบัวในสระโบกขรณี ดังคำบรรยายที่ว่า “เราพึงให้ปลูกไม้ดอกเห็นปานนี้ ในสระโบกขรณีเหล่านี้ ทางที่ดี เราน่าจะปลูกดอกไม้เช่นนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุษบก อัมพลิดอกได้ทุกฤดูกาลไว้ เพื่อมอบให้แก่ทุก ๆ คน ไม่ให้ต้องกลับมือเปล่า”^{๗๖} เพราะทรงเห็นว่าสระโบกขรณีมีน้ำใสสะอาด ใช้น้ำที่อาบและดื่มได้ ดอกบัวที่เกิดในสระโบกขรณีสามารถออกดอกได้ทุกฤดูกาล และยังมีหลายชนิดด้วยกัน เช่น บัวปทุม บัวบุษบก บัวโกมุท บัวโกกนุท บัวจงกลนี ดอกบัวเหล่านี้เมื่อดอกบานและมีลมพัด จะส่งกลิ่นหอมระเหยอบอวล มีคนนานาชนิดมาเล่นน้ำในสระ เช่น หงส์ และจากพราศ ต่างก็ส่งเสียงร้องไพเราะ และทำให้สระโบกขรณีเป็นที่เจริญตาเจริญใจ คนเดินทางที่ผ่านไปมาได้มาพักผ่อนอยู่ริมสระ

นอกจากนี้ ในวรรณคดีบาลี ได้กล่าวถึงถ้ำหรือคาสที่มักจะเลือกสร้างอาศรมหรือบรรณศาลาในบริเวณที่ไม่ไกลจากสระโบกขรณีนัก เช่น อาศรมของพระเจ้าสันดรในบริเวณเขาวงกต ดังคำบรรยายว่า

ในที่ที่ไม่ไกลอาศรมนั้น

มีสระโบกขรณี ณ ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์

คารคาสไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบล

เหมือนสระโบกขรณี ที่อยู่ในอุทยานนันทวันของเหล่าเทวดา^{๗๗}

และในสระโบกขรณีนั้น น้ำใสสะอาดมองเห็นฝูงปลา

เต่า และปูเป็นจำนวนมากที่กำลังว่ายน้ำไปมาเป็นกลุ่ม

รสที่ไหลออกจากเหง้าบัวและจากสายบัว

มีรสหวานปานน้ำผึ้ง นมสด และเนยใสที่เจือปนด้วยน้ำนม^{๗๘}

พระอรรถกถาจารย์ได้เปรียบสระโบกขรณีกับการปฏิบัติธรรมจนถึงพระนิพพานไว้ ดังนี้

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๘.

^{๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๓/๑๘๙.

^{๗๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๙๓/๔๙๕.

^{๗๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๙๖/๔๙๕.

พืงเห็นอริยมรรค เหมือนสระโบกขรณี พืงเห็นการปฏิบัติในส่วนเบื้องต้นเหมือน
ทางไปสระโบกขรณี พืงเห็นบุคคลพร้อมพรั่งด้วยการปฏิบัติเหมือนบุคคลขึ้นสู่ทาง พืง
เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีทิพยจักขุ เหมือนบุรุษผู้มีจักขุพืงเห็นนิพพาน

ทรงรู้บุคคลผู้บำเพ็ญปฏิบัติ กำหนดนามรูป กระทำการกำหนดปีจจัย กระทำการ
งานด้วยวิปัสสนาอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ว่า บุคคลนี้บำเพ็ญปฏิบัติแล้ว ยังอาสวะ
ทั้งปวงให้สิ้นไป เข้าถึงผลสมบัติที่กล่าวแล้วอย่างนี้ว่า เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหา
อาสวะมิได้อยู่ ในกาลส่วนอื่น บุรุษนั้น เห็นบุคคลนั้นอาบน้ำในสระโบกขรณีนั่นแล้ว
เข้าไปสู่อ่าวป่าแล้วนั่งหรือนอนเสวยเวทนาอันมีความสุขโดยส่วนเดียวฉันทใด ในกาล
ส่วนอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลนั้นบำเพ็ญปฏิบัติ เจริญมรรค กระทำให้
แจ้งซึ่งผลบรรลุลสมบัติ ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ อันถึงการอนที่ประเสริฐ คือ
นิโรธ เสวยเวทนาอันมิสุขโดยส่วนเดียวฉันทนั้นเหมือนกัน^{๘๓}

ในวรรณคดี คือ มโหสถชาดก มีคำบรรยายว่า ครั้งเมื่อมโหสถ^{๘๔} สร้างบรรณศาลาประจำ
หมู่บ้าน ก็มีความเห็นว่า หมู่บ้านใดไม่มีสระบัวประกอบ จะทำให้หมู่บ้านนั้นหมดความงามไป จึงได้
สร้างสระโบกขรณีให้มีคดลัดเลี้ยวไปด้วยพัน ให้มีท่าลงนั่งด้วยร้อยโดยความคิดของตน สระโบกขรณี
นั้นคารายด้วยปทุมชาติ ๕ ชนิด^{๘๕} ทำให้ศาลานั้นเป็นที่น่าพักผ่อนหย่อนใจของคนที่ผ่านมาถึงขึ้น

จากการศึกษาพบว่า มีผู้ขุดสระบัวเพื่อกิจการอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ใช่เป็นที่สาธารณะ
เหมือนสระโบกขรณีทั่วไป เช่น สระโบกขรณีแห่งหนึ่งในราชสำนักไพสาลี^{๘๖} ขุดขึ้นมาเพื่อประสงค์
ใช้น้ำในสระประกอบพิธีงานอภิเษกแห่งคณะราชตระกูล ดังคำบรรยายว่า การอารักขาสระโบกขรณีนี้
แข็งแรงทั้งภายในและภายนอก เบื้องบนเขาจึงตาข่ายโลหะ แม้นกก็ไม่มีโอกาสเข้าไป^{๘๗}

^{๘๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๕๒.

^{๘๔} มโหสถเป็นบุตรเศรษฐีชื่อสิริวิฑกะกับนางสุนนา แห่งกรุงมิถิลา ท่านถือแท่งโอสถในมือขณะเกิด
จากครรภ์มารดา จึงได้ชื่อว่า มโหสถ (พ.ช.อ. ๖๓/๓๓๐).

^{๘๕} พ.ช.อ. (ไทย) ๖๓/๓๓๒.

^{๘๖} ไพสาลี หรือ เวสาลี ชื่อนครหลวงของแคว้นวัชชี ตั้งอยู่บนฝั่งทิศตะวันออกแห่งลำน้ำคันธกะ (พระ
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๘).

^{๘๗} พ.ช.อ. (ไทย) ๔๓/๒๘.

ในวรรณคดีบาลี คือ เวสสันดรชาดก มีเหตุการณ์ที่พระราชลัญจกร^{๔๘} และพระกัณหา
ราชกุมารี^{๔๙} ชอบไปเล่นในสระโบกขรณี เมื่อชูชก^{๕๐} ขอพระราชลัญจกรและพระราชกุมารีจากพระ
เวสสันดร ในขณะที่พระนางมัทรี^{๕๑}ออกไปหาผลไม้ในป่า และพระเวสสันดรประทาน ๒ กุมารให้
ตามที่ชูชกขอ แต่ได้ตั้งค่าตัวของชาติกุมารเป็นทอง ๑,๐๐๐ แถ่ง ส่วนกัณหากุมารินั้นตั้งค่าตัวเป็น
ทาสชาย ๑๐๐ หญิง ๑๐๐ ช้าง ๑๐๐ ม้า ๑๐๐ โคสุทะ ๑๐๐ ทองคำแถ่ง ๑๐๐ แถ่ง เมื่อพระราชกุมาร
ทั้งสองพระองค์ทรงทราบเหตุแห่งการมาของชูชก ด้วยความกลัว จึงหนีไปหลบซ่อนยังสระโบกขรณี
เพราะคิดว่าจะไม่มีผู้ใดหาพบได้ ดังคำบรรยายว่า เมื่อไม่สามารถจะดำรงอยู่ ณ ที่ไร ๆ ก็วิ่งไปแต่ที่นี้
บ้างที่โน้นบ้าง เลยเสด็จไปถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้มัน ตกพระทัยกลัว ลงสู่น้ำ
เอาใบบัววางไว้บนพระเศียร เอาน้ำบังองค์ประทับยืนอยู่^{๕๒}

จะเห็นได้ว่า ดอกบัวนั้นมักเกิดอยู่ในสระโบกขรณี สระโบกขรณีบางแห่งก็เป็นสถานที่ซึ่ง
เกิดเองตามธรรมชาติ หลาย ๆ แห่งมีจุดประสงค์ในการสร้างที่แตกต่างกันออกไป บางแห่งสร้างขึ้นเพื่อ
อนุเคราะห์แก่ผู้สัญจรไปมา บางแห่งสร้างขึ้นเพื่อความสวยงาม บางแห่งสร้างขึ้นเพื่อให้บุตรธิดาได้มีที่
เล่นสนุกสนาน ทั้งนี้การสร้างสระโบกขรณีขึ้นอยู่กับบุญบารมีและความต้องการของผู้สร้างว่าต้องการ
ให้สระโบกขรณีมีความวิจิตรสวยงามขนาดใด แต่สระโบกขรณีที่สวยงามก็เพราะมีดอกบัวประดับอยู่
ในสระ

- สระบัวในโลกสวรรค์

พระอรธรรคกษัตริย์กล่าวถึงสระบัวในโลกสวรรค์ว่า โลกสวรรค์แต่ละชั้นซึ่งเป็นที่อยู่ของ
ทวยเทพทั้งหลาย มีสระโบกขรณีสำหรับเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจอยู่ในสวน

เช่น คำบรรยายดังนี้ว่า

ในท่ามกลางพระนครสุทิสสนะ มีปราสาทเวษยันต์ อันเป็นที่อยู่ของท้าวสักกะ ตั้งอยู่
ทางทิศตะวันออกของพระนคร มีสวนดอกไม้ชื่อว่า สวนนันทวัน กว้างพันโยชน์ ภายใน
สวนมีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อ *มหานันทา* สระหนึ่ง ชื่อ *อุพพันทา* สระหนึ่ง รอบ

^{๔๘} พระลัญจกรเป็นโอรสของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี (พ.ช.อ. ๖๔/๖๑๓).

^{๔๙} พระกัณหากุมารีเป็นธิดาของพระเวสสันดรกับพระนางมัทรี (พ.ช.อ. ๖๔/๖๑๓).

^{๕๐} ชูชก คือ พรหมณ์ชราชาวเมืองกลิงคราฐ เป็นผู้มาขอพระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดร
(พ.ช.อ. ๖๔/๖๑๓).

^{๕๑} พระนางมัทรี คือ พระมเหสีของพระเวสสันดร (พ.ช.อ. ๖๔/๖๑๓).

^{๕๒} พ.ช.อ. (ไทย) ๖๔/๗๑๘-๗๑๙.

บริเวณสระกับขอบสระปูลาดด้วยแผ่นศิลา เป็นที่สำหรับพักผ่อน แผ่นศิลาที่ปูรอบอยู่ บริเวณสระใด ก็เรียกแผ่นศิลานั้นไปตามชื่อของสระนั้น

ทางทิศตะวันตกมีสวนชื่อว่าจิตรลดา กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า วิจิตรฯ สระหนึ่ง จุฬจิตรฯ สระหนึ่ง

ทางทิศเหนือมีสวนชื่อว่า สวนมิสสกวัน กว้าง ๕๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า ชัมมา สระหนึ่ง สุชัมมา สระหนึ่ง

ทางทิศใต้มีสวนชื่อว่า สวนผารุสกวัน กว้าง ๙๐๐ โยชน์ มีสระโบกขรณีอยู่ ๒ สระ ชื่อว่า กัททา สระหนึ่ง สุกัททา สระหนึ่ง

สวนทั้ง ๔ นี้ เป็นสถานที่สำหรับเที่ยวพักผ่อนรื่นเริงของเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้น ดาวดึงส์^{๕๓}

ในวรรณคดีบาลี คือ วัชรชาดก มีเรื่องว่า ปุณณกษัตริย์ได้เชิญชวนพระราชแห่งอินทปัตต นคร กุรุรัฐ ให้ทอดพระเนตรสระโบกขรณี ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานนรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตตี^{๕๔} ทางดวงแก้วมณีของตน กราบทูลว่า

เชิญพระองค์ทอดพระเนตรสระโบกขรณี
ที่มีน้ำใสสะอาด ซึ่งเคียรดาบไปด้วยมณฑลกาล
ดอกปทุม และอุบลในสวรรค์นี้^{๕๕}
เชิญพระองค์ทอดพระเนตรสระโบกขรณี
ที่ก่อสร้างด้วยแก้วไพฑูรย์
ซึ่งเคลื่อนกล่นด้วยฝูงปลานานาชนิด
ดาดดาบไปด้วยหมู่ไม้ชนิดต่าง ๆ
ที่ธรรมชาติได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีนี้^{๕๖}

จากการศึกษาวรรณคดีพบว่า นอกจากจะมีสระโบกขรณีในเทพนคร แม้ข้างเอรಾವันซึ่งเป็นข้างทรงของพระอินทร์ก็มีสระโบกขรณี สระโบกขรณิดังกล่าวนี้ มีลักษณะแปลกและพิสดารกว่า

^{๕๓} พระอภัยมณีของสุนทรภู่, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มุขนิสิตธรรมโชติกะ, ๒๕๓๕), หน้า ๘๗.

^{๕๔} สวรรค์ ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานนรดี ปรนิมมิตวสวัตตี

^{๕๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๒๘-๑๔๒๙/๔๐๕.

^{๕๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๑๖/๔๐๓-๔๐๔.

สระโบทชนิดอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่เข้าใจว่า สระโบทชนิดที่ปรากฏอยู่ที่ข้างเอราวัณนั้น เกิดขึ้นจากอำนาจบุญบารมีของพระอินทร์เทพผู้ยิ่งใหญ่ สระโบทชนิดที่ข้างเอราวัณ มีความพิสดาร ดังนี้

บนกระพอง (ของข้าง) หนึ่ง ๆ มีงกระพองละ ๒ งา บนงาหนึ่ง ๆ มีสระโบทชนิด
งละ ๗ สระ บนสระโบทชนิดสระหนึ่ง ๆ มีสระบัวละ ๗ สระ สระบัวสระหนึ่ง ๆ มี
ดอกบัวสระละ ๗ ดอก บนดอกบัวดอกหนึ่ง ๆ มีดอกละ ๗ กลีบ บนกลีบหนึ่ง ๆ มีนาง
อัปสรกลีบละ ๗ นาง ปรากฏชื่อว่าปทุมอัปสรทั้งนั้นพื่อนร่าอยู่^{๕๗}

ในภพดาวดึงส์ ก็มีสระโบทชนิดชื่อ “นันทา” สระโบทชนิดนี้ขึ้นมาขึ้นเพราะว่า พระนาง
สุนันทา ชายองค์หนึ่งของท้าวสักกะ ครั้งเมื่อเป็นมนุษย์ พระนางเคยให้ขุดสระโบทชนิดไว้ให้ชน
ทั่วไปที่เดินทางมาได้อาบและดื่ม ครั้นพระนางสิ้นชีพก็ได้ไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ และสระโบทชนิด
ชื่อนันทาก็เกิดขึ้นแก่พระนางสุนันทา เพราะผลวิบากของการขุดสระโบทชนิด^{๕๘} จึงมีสระโบทชนิด
ประมาณ ๕๐๐ โยชน์ เกิดขึ้นมาคู่บุญของพระนาง

นอกจากนี้ยังมีสระโบทชนิดในวิมานชื่อต่าง ๆ ของเทพธิดาหรือของเทพบุตร สระ
โบทชนิดเหล่านี้มีขึ้นมาเพราะบุญเจ้าของวิมาน เพราะครั้งเมื่อเจ้าของวิมานนั้นเป็นมนุษย์ เคยทำ
ประโยชน์ต่าง ๆ ถวายและบูชาพระ เช่น ที่พระวังคีศเถระ^{๕๙} ได้ถามเทพธิดาองค์หนึ่งถึงเหตุที่นางได้
ข้างอันสวยงามเป็นสิ่งคู่บุญ ความงามของข้างมีคำบรรยายว่า

ที่งทั้งสองของพญาชสาร
ล้วนมีสระโบทชนิดเนรมิต
มีน้ำใสสะอาด คารคายด้วยปทุมชาติมีดอกบานสะพรั่ง
ในดอกปทุมทุกดอก ๆ มีหมู่ดุริยเทพบรรเลงเพลง
และมีเหล่าเทพอัปสรพื่อนร่าชวนให้เกิดความรื่นเริงบันเทิงใจ^{๖๐}

^{๕๗} พ.ศ.อ. (ไทย) ๔๗/๓๖๕.

^{๕๘} พ.ช.อ. (ไทย) ๕๕/๓๒๘.

^{๕๙} พระวังคีศะ พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เป็นบุตรพรหมณ์ในนครสาวัตถี ได้ศึกษาไตรเพทจนมีความ
ชำนาญ เป็นที่พอใจของอาจารย์ จึงได้เรียนมนตร์พิเศษชื่อ *ฉวสีสมนตร์* สำหรับพิสูจน์ศีระชาคศพ เอนิ้วเกาะหัว
ศพก็ทราบว่ ผู้นั้นตายแล้วไปเกิดเป็นอะไร ที่ไหน ท่านมีความชำนาญในมนตร์นี้มาก ต่อมาได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
และได้แสดงความสามารถของตน แต่เมื่อเกาะศีระของผู้นั้นพ้นแล้ว ไม่สามารถบอกคดีได้ ด้วยความอยากเรียน
มนตร์เพิ่มอีก จึงขอวชในพระพุทธศาสนา ไม่นานก็บรรลุพระอรหันต์ ได้รับยกย่องว่าเป็นเอกทัคคะในทางมีปฏิภาณ
(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๖๕).

^{๖๐} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๓๐๖-๓๐๗/๘๑-๘๒.

เทพธิดานั้นตอบว่า นาควิมานอันประกอบด้วยสระโบกขรณีบังเกิดขึ้นแก่ตน เพราะตนเคยถวายผ้าคู่หนึ่งแก่พระพุทธเจ้าด้วยจิตเลื่อมใส และรู้แจ้งชัดในอริยสัจ ๔^{๑๑๑} ครั้นนางสิ้นชีวิต ก็ได้ไปบังเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ และมีบริวารยศ เป็นปราชญ์องค์หนึ่งของท้าวสักกะ มีนามว่าสุตตรา^{๑๑๒}

แม้ผู้มีจิตศรัทธาและร่วมอนุโมทนาด้วยจิตอันบริสุทธิ์ในการทำบุญของผู้อื่น ก็จะเกิดผลบุญแก่ผู้นั้นให้ไปบังเกิดบนสวรรค์ มีวิมานประจำที่งดงามด้วยสระโบกขรณีเช่นกัน เช่นเรื่องของเทพธิดาองค์หนึ่ง ครั้งเมื่อยังเป็นมนุษย์ ได้มีจิตเลื่อมใสในกรณียกิจของนางวิสาขา^{๑๑๓} ซึ่งได้สร้างมหาวิหารถวายสงฆ์ เพราะการอนุโมทนาด้วยจิตบริสุทธิ์อย่างเดียวนั้น ก็บังเกิดวิมานอัศจรรย์น่าดูน่าชม มีคำบรรยายว่า

ที่วิมานของดิฉันนี้ มีสระโบกขรณี
ซึ่งหม่อมเจ้าทิพย์อาศัยอยู่ประจำ
มีน้ำใสสะอาด มีพื้นทรายด้วยทรายทอง
ดินทรายไปด้วยบัวหลวงหลากชนิด มีบัวขาวรายล้อมไว้รอบ
ยามลมรำเพยพัดโชยกลิ่นหอมระรื่นจริงใจ^{๑๑๔}

- สระบัวในโลกบาดาล

ในวรรณคดีบาลี ได้บรรยายถึงโลกบาดาลหรือนาคพิภพว่ามีสระโบกขรณี ที่เหมือนกับสระโบกขรณีในโลกมนุษย์ เช่น ในภุริทัตชาดก มีเรื่องว่า สมัยเมื่อพระโพธิสัตว์เกิดเป็นนาคราชในนาคพิภพชื่อว่า จัมเปยยกะ พระองค์มีฤทธิ์และอำนาจมาก ทรงเมื่อนำกับการกำเนิดเป็นเด็กรัจฉาน ทรงมีพระประสงค์ที่จะถือศีลอุโบสถในเมืองมนุษย์ พระมเหสีทรงเตือนพระโพธิสัตว์ให้

^{๑๑๑} อริยสัจ ความจริงที่ทุกคนให้เป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค (เรียกเต็มว่า ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธและทุกขโรธคามินีปฏิปทา) (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๘๓).

^{๑๑๒} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๐๕-๓๑๐/๘๒.

^{๑๑๓} ชื่ออุบาสิกาสำคัญในครั้งพุทธกาล เป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐีและนางสุมนา เกิดที่เมืองภัททิยะในแคว้นอังคะ ได้บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต่อมาได้ย้ายตามบิดามาอยู่ที่เมืองสาเกตในแคว้นโกศล แล้วได้สมรสกับนายปุลณวัณน์ บุตรชายมิกการเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถิ และย้ายไปอยู่ในตระกูลฝ่ายสามี นางสามารถกลับใจมิกการเศรษฐี บิดาของสามีซึ่งนับถือนิกเรณถ์ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มิกการเศรษฐีนับถือนางมากและเรียกนางวิสาขาเป็นแม่ นางวิสาขาจึงได้ชื่อใหม่อีกอย่างหนึ่งว่า มิกการมารดา (มารดาของมิกการเศรษฐี) (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๘๓-๒๘๔).

^{๑๑๔} พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๐๕-๓๑๐/๘๖.

ระวังตนเพราะกลัวว่าพระองค์จะถูกทำร้ายจากมนุษย์ พระองค์ทรงบอกพระมหาลีให้ดูความเป็นไป
ของพระองค์ด้วยการสังเกตสัญลักษณ์จากน้ำในสระโบกขรณี ดังคำบรรยายว่า

มนุษย์โลกนั้นเต็มไปด้วยภัยอันตราย จึงประทับอยู่ ณ ฝั่งโบกขรณีอันเป็นมงคล
ทรงบอกนิมิต ๓ ประการแก่นางสุมนาว่า แม่นางผู้เจริญ หากใครทำร้ายเราให้ลำบาก
น้ำในสระโบกขรณีนี้จักขุ่น หากครุฑจับ น้ำจักเดือดพล่าน หากหมองจับ น้ำจักมีสี
แดง^{๑๐๕}

นอกจากนี้ มีคำบรรยายว่าในอสุรพิภพซึ่งอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุราช อยู่ลึกจากโลกมนุษย์
๘๔,๐๐๐ โยชน์ มีปราสาทราชมณเฑียร ประดับด้วยแก้ว ๙ ประการ ท่ามกลางเมืองมีสระทอง ใน
สระทองนั้น ก็ยังมีดอกบัว ๔ ชนิด บานสะพรั่งรุ่งเรืองงามดังทอง^{๑๐๖}

๒.๒.๘ บัวเป็นชื่อนุคคล

จากการศึกษาพบว่า คำว่า ปทุม อุบล บุษบก ทุมท โกมุท โกณูท หมายถึง บัว หรือ
ดอกบัว ใช้เป็นชื่อของบุคคลก็มี ใช้เป็นชื่อของสถานที่ก็มี

พระนามของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ปทุมุตตระ อันหมายถึงดอกบัว
สาเหตุที่มีพระนามว่าปทุมุตตระ มีคำบรรยายว่า

มีพระพักตร์เหมือนดอกปทุม
มีพระฉวีวรรณงาม ไม่มีมลทินเหมือนดอกปทุม
ไม่เปื้อนด้วยโลกธรรม เหมือนดอกปทุมไม่เปื้อนด้วยน้ำ
ทรงเป็นนักปราชญ์ มีพระเนตรเหมือนกลีบบัว
และน่ารักเหมือนดอกปทุม
กลิ่นพระโอษฐ์หอมคล้ายกลิ่นดอกปทุม
เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า ปทุมุตระ^{๑๐๗}

^{๑๐๕} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๙๔/๒๖๖.

^{๑๐๖} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมลโธ), บทเรียนไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๑๐๗} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๕-๓๐/๒๔๑.

พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งมีพระนามว่า พระปฐมพุทธเจ้า ทรงเป็นโอรสของพระยาปฐมเจ้าเมืองจัมปาละ^{๑๑๑} นางอสม่าเป็นพระราชมารดา^{๑๑๒} ทรงเป็นพระพุทธเจ้าต่อจากโสภิตพุทธเจ้าไปอีก ๑ อสงไขย ในกัป^{๑๑๓} นั้นมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ๓ พระองค์ คือ อโนมทัสสีพุทธเจ้า พระปฐมพุทธเจ้า พระนารทพุทธเจ้า พระปฐมพุทธเจ้าทรงมีพระพักตร์ดั่งดอกปทุมบาน^{๑๑๔} ดังคำบรรยายว่า

พระองค์ประสูติจากพระครรภ์ของพระชนนี ณ จัมปาละราชอุทยาน เมื่อพระกุมารสมภพ ฝนปทุมหล่นจากอากาศตกลงที่ท้ายมหาสมุทรทั่วชมพูทวีป ด้วยเหตุนี้ ในวันขนานพระนามพระกุมารนั้น พวกโหรและเหล่าพระประยูรญาติ จึงขนานพระนามว่า มหาปฐมกุมาร^{๑๑๕}

จากการศึกษาพบว่า ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระธรรมทัสสี พระปฐมพุทธเจ้าทรงเป็นพระราชโอรสของพระยาสรณะ นางสุนันทาเป็นพระราชมารดา อัครสาวกฝ่ายขวาชื่อปฐม ฝ่ายซ้ายชื่อปุตสทวะ^{๑๑๖} และมีชื่อของบุคคลที่มาจากคำว่า ดอกบัว ดังคำบรรยายว่า พระลิจฉวีผู้มีพระภาคเจ้ามีพระอัครสาวิก ๒ องค์ คือ พระนางสชิลลา และ พระนางปทุมมา^{๑๑๗}

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มีคำบรรยายเปรียบพระอรหันต์บุคคลเหมือนดอกบัว ๔ จำพวก คือ

- ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ๔ จำพวก คือ
๑. บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว
 ๒. บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมทริก (บัวขาว)

^{๑๑๑} จัมปาละ ชื่อนครหลวงของแคว้นอังคะ ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำจัมปา ไม่ห่างไกลมากนักจากที่บรรจบกับแม่น้ำคงคา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑).

^{๑๑๒} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๑๕), หน้า ๓๗.

^{๑๑๓} กัป, กัลป์ ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาล ประลัยครั้งหนึ่ง (ศาสนาอื่นถือว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่า เปรียบเหมือนมิถุนชาติลาถั่วถั่วกว้าง ยาว สูง ด้านละ ๑ โยชน์ ทุก ๑๐๐ ปี มีคนนำผ้าเนื้อละเอียดอย่างดิลกอบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขานั้นจะสึกหรือสิ้นไป กัปหนึ่งยาวนานกว่านั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕).

^{๑๑๔} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔๓๒.

^{๑๑๕} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔๓๐.

^{๑๑๖} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, หน้า ๔๕.

^{๑๑๗} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๕๐.

๓. บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุม (บัวหลวง)
๔. บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ^{๑๑๕}

มีอธิบายดังนี้

สมณะบุณฑริก หมายถึง สมณะบัวขาว เพราะท่านไม่มีกิเลสอันเป็นเครื่องยินดี^{๑๑๖} เปรียบได้กับพระอนาคามี คือ พระอริยบุคคลผู้ซึ่งละกรรมราคะและปฏิฆะได้อีก ๒ ข้อ พระอนาคามีเมื่อจุติ (ตาย) แล้วจะเกิดในพรหมโลก แล้วสำเร็จความเป็นพระอรหันต์ในชาติต่อไป จึงดับขันธปรินิพพาน

ในปุตตสูตรอธิบายสมณะเหมือนดอกปทุมบุณฑริก หมายถึงพระสุกขวิปัสสกะจีณาสพ คือ พระผู้เจริญวิปัสสนาล้วน เมื่อสำเร็จพระอรหันต์ ก็มีได้ทรงคุณพิเศษอย่างอื่น เพราะไม่มีมานและอภิญญา เปรียบเหมือนดอกปทุมบุณฑริกที่งอกขึ้นในสระจะมีกลีบเพียง ๕๕ กลีบ ไม่ครบร้อย

ดังคำอธิบายว่า

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมบุณฑริกเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน แต่เธอไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘^{๑๑๗} ด้วยนามกาย^{๑๑๘}

^{๑๑๕} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๓/๑๓๒.

^{๑๑๖} อก.ป.อ. (ไทย) ๓๕/๔๒๕.

^{๑๑๗} วิโมกข์ ๘ คือ การเจริญธรรม ๘ ประการเพื่อรู้ซึ่งราคะ ธรรม ๘ ประการ ได้แก่

๑. ภิกษุผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย
๒. ภิกษุผู้มีรูปสัจจกายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก
๓. ภิกษุเป็นผู้ที่สนใจไปว่า ‘งาม’ เท่านั้น
๔. ภิกษุบรรลู่อากาศาสนัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า ‘อากาศหาที่สุดมิได้’ อยู่ เพราะล่วงรูปสัจจกาย คับปฏิฆสัจจกาย ไม่กำหนดนานัตตสัจจกายโดยประการทั้งปวง
๕. ภิกษุล่วงอากาศาสนัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่วิญญานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า ‘วิญญานหาที่สุดมิได้’ อยู่
๖. ภิกษุล่วงวิญญานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่อกัญญัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า ‘ไม่มีอะไร’ อยู่
๗. ภิกษุล่วงอกัญญัญจายตนฌาน โดยประการทั้งปวง บรรลู่เนวสัจจยานาสัจจายตนฌานอยู่
๘. ภิกษุล่วงเนวสัจจยานาสัจจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่สัจจยานาเวทขินิโรธอยู่

(อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๑๕/๔๒๓).

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกบูนชริกเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ^{๑๑๘} ลื่นไป เพราะราคะ โทสะและโมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์^{๑๒๐}

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกบูนชริกเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิ [ความเห็นชอบ] มีสัมมาอาชีวะ [การเลี้ยงชีพชอบ] มีสัมมาวายามะ [ความเพียรชอบ] มีสัมมาสติ [การระลึกรู้ชอบ] มีสัมมาสมาธิ [ตั้งจิตมั่นชอบ] มีสัมมาญาณะ [รู้ชอบ] มีสัมมาวิมุติ [หลุดพ้นชอบ] แต่เธอไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย^{๑๒๐}

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกบูนชริกเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานชั้นๆ ว่า ‘รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนาเป็นดังนี้ ... สัญญาเป็นดังนี้ ... สังขารเป็นดังนี้ ... วิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นดังนี้’ แต่เธอไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย^{๑๒๒}

สมณะปทุม คือ สมณะบัวหลวง เพราะกิเลสอันเป็นเครื่องยินดียังมีอยู่^{๑๒๓} คือพระสกทาคามี เป็นพระอริยบุคคลผู้ซึ่งละสังโยชน์ ๓ ข้อ ได้เช่นเดียวกับพระโสดาบัน^{๑๒๔} นอกจากนี้พระอนาคามียังทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงได้ พระอริยบุคคลนี้ก็จะเกิดอีกเพียงชาติเดียวแล้วก็จะดับขันธปรินิพพาน

^{๑๑๘} อ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๑๑๙} สังโยชน์ ๓ ได้แก่ ๑) สักกายทิฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน ๒) วิภิจฉา ความดั่งเลตงสัย ๓) สิลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๕-๓๑๖).

^{๑๒๐} อ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๘/๑๓๕.

^{๑๒๑} อ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๙/๑๓๖.

^{๑๒๒} อ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๙๐/๑๓๗-๑๓๘.

^{๑๒๓} อ.ภ.ป.อ. (ไทย) ๓๙/๔๒๕.

^{๑๒๔} พระโสดาบัน คือ ผู้ที่ถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน มี ๓ ประเภท คือ เอกพีธี (เกิดอีกครั้งเดียว) โกลังโกละ (เกิดอีก ๒-๓ ครั้ง) และสัตตักขัตตปุรณะ (เกิดอีก ๗ ครั้ง) พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้โดยเด็ดขาด (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๒).

ในปุตตสูตรมีคำอธิบายว่า สมณะเหมือนดอกปทุม หมายถึงพระชีนาสพผู้ถูกโศภาควิมุต^{๑๒๕} ที่มีคุณบริบูรณ์ เพราะมีมานและอภิญญาเหมือนดอกปทุมที่งอกขึ้นในสระ มีกลีบครบร้อย

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน และเธอได้สัมพัสวิโมกษ์ ๘ ด้วยนามกายอยู่^{๑๒๖}

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโอปปาติกะ^{๑๒๗} เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ^{๑๒๘} สิ้นไป จะปรินิพพานในภพนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก^{๑๒๙}

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ฯลฯ มีสัมมาญาณะ มีสัมมาวิมุตติ และเธอสัมพัสวิโมกษ์ ๘ ด้วยนามกายอยู่^{๑๓๐}

บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุมเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานจันท์ ว่า ‘รูปเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นดังนี้ ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้ เวทนาเป็นดังนี้ ... สัตถุญาเป็นดังนี้ ... สังขารเป็นดังนี้ ... วิญญาณเป็นดังนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นดังนี้’ และเธอได้สัมพัสวิโมกษ์ ๘ ด้วยนามกายอยู่^{๑๓๑}

ในวรรณคดีบาฬี บุคคลชาย-หญิง ผู้นับถือพระพุทธศาสนา มีชื่อเรียกว่า อุบาสก-อุบาสิกา ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสกแก้ว อุบาสกปทุม และอุบาสกบุณฑริก ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกผู้

^{๑๒๕} อุกโศภาควิมุต “ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน” คือ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาเป็นอย่างมากจนได้สมบัติ ๘ แล้ว จึงใช้สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อไปจนบรรลุอรหัตตผล; หลุดพ้นทั้งสองส่วน (และสองวาระ) คือหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรูปสมบัติ (เป็นวิกขัมภณะ) หนึ่งแล้ว จึงหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค (เป็นสมุทเทจ) อีกหนึ่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕).

^{๑๒๖} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๑๒๗} โอปปาติกะ สัตว์เกิดผุดขึ้น คือ เกิดผุดขึ้นมาและโตเต็มตัวในทันใด ตายก็ไม่ต้องมีเชื้อหรือซากปรากฏ เช่น เทวดาและสัตว์นรก เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๔๕).

^{๑๒๘} สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ได้แก่ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการ ในเชิงอรรถที่ ๑๑๕ เพิ่ม กามราคะ (ความติดใจในกามคุณ) และปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่งในใจ) อีก ๒ ข้อ รวม ๕ ข้อ

^{๑๒๙} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๘/๑๓๕.

^{๑๓๐} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๘๙/๑๓๖.

^{๑๓๑} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๙๐/๑๓๗.

ประกอบด้วยกรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก^{๑๑๒}

จากการศึกษาพบว่า พระเถรีชื่อ อุบลวรรณา หมายถึง มีผิวพรรณเหมือนดอกบัว^{๑๑๓} พระอุบลวรรณาเถรี^{๑๑๔} เกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงสาวัตถี นางมีนามและผิวกายเหมือนดอกบัว มีคำบรรยายว่า ในอดีตชาตินางได้ถวายดอกบัวพร้อมด้วยข้าวตอก ๕๐๐ เมล็ดแด่พระพุทธเจ้า พร้อมตั้งจิตปรารถนาว่า ‘ขอให้ตนมีลูกตามจำนวนข้าวตอก’ ผลบุญนั้นทำให้นางปฏิสนธิ (เกิดใหม่) เป็นเทพธิดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีดอกบัวใหญ่ผุดขึ้นรองรับทุกอย่างก้าวตั้งแต่เกิด^{๑๑๕}

อีกเรื่องหนึ่ง หญิงชื่อ จันทปทุม เพราะเธอมีลักษณะพระจันทร์และดอกปทุมปรากฏอยู่ในฝ่ามือ และฝ่าเท้า มีคำบรรยายว่า

ปทุมลักษณะเกิดเต็มฝ่ามือข้างซ้าย จันทรลักษณะเกิดเต็มฝ่ามือข้างขวา เพราะนางจับหม้อข้าวด้วยมือซ้าย จับทัพพีด้วยมือขวา แล้วถวายภัตตาหารจนเต็มบาตรของพระภิกษุสงฆ์ แม่ของพระพุทธเจ้าในปางก่อนทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่นางถือเอาหมกรกกรองน้ำ [กระบอกกรองน้ำของพระสงฆ์] ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ที่เกี่ยวข้องไป ๆ มา ฉะนั้น จันทรลักษณะจึงเกิดเต็มฝ่าเท้าเบื้องขวาของนาง ปทุมลักษณะจึงเกิดขึ้นเต็มฝ่าเท้าเบื้องซ้ายของนางนั้น เพราะเหตุนี้ ญาติทั้งหลายจึงขนานนามนางว่า จันทปทุม^{๑๑๖}

^{๑๑๒} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๕๓.

กรรมของอุบาสก-อุบาสิกาที่ดี ได้แก่ ๑) มีศรัทธา ๒) มีศีล ๓) เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคลข่าว ๔) ไม่แสวงหาบุญนอกหลักพระพุทธศาสนา ๕) ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๐).

^{๑๑๓} จุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๕๐/๔๓๕.

^{๑๑๔} พระอุบลวรรณาเถรีมีความงามมาก จึงเป็นที่หมายปองของพระราชอาและมหาเศรษฐีในชมพูทวีป ต่างคนส่งเครื่องบรรณาการอันมีค่ามาติดต่อกันเศรษฐีผู้บิดาเพื่อขออภิเษกสมรสด้วย จนทำให้เศรษฐีเกิดความลำบากใจ จึงคิดจะให้ธิดาบวชเพื่อเป็นอุบาย แต่นางเองกลับพอใจในบรรพชาอยู่แล้ว จึงบวชเป็นภิกษุณีด้วยศรัทธาอย่างจริงจัง คราวหนึ่งนางอยู่เวรจุดประทีปในพระอุโบสถ นางเพิ่งคุเปลวประทีปและถือเอาเปลวประทีปนั้น เจริญอานมีเตโชกสิณเป็นอารมณ์ได้รับรลู่พระอรหันต์ ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในทางแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ และเป็นอัครสาวิกายฝ่ายซ้าย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๕).

^{๑๑๕} บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘๒.

^{๑๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล เล่ม ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

บัวบุณฑริก หรือดอกบัวสีขาว มีผู้นำไปเป็นชื่อของสัตว์ คือ ชื่อช้างเผือกคู่พระบารมีของ พระเจ้าปเสนทิโกศล^{๑๓๗}

๒.๒.๕ บัวเป็นชื่อสถานที่

จากการศึกษาพบว่า ชื่อสถานที่ที่หมายถึง ดอกบัว คือ ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ได้แก่ ภูเขาปทุม ตั้งอยู่ใกล้ภูเขามิวันต์ คาบสรูปหนึ่งสร้างอาศรมใกล้บริเวณนี้เพื่อบำเพ็ญธรรม^{๑๓๘} ที่ใกล้อาศรมของ คาบสนั้น มีแม่น้ำไหล มีทำนน้ำราบเรียบน่ารื่นรมย์ใจ แม่น้ำมีน้ำใสสะอาดเย็นสนิทไหลอยู่เป็นนิตย์ ฝูง ปลาสดาด ฝูงปลากระบอก ฝูงปลาสวย ฝูงปลาเค้า ฝูงปลาตะเพียน อยู่ประจำในแม่น้ำ ทำให้แม่น้ำ งามทุกเมื่อ คายคั้นไปด้วยต้นมะมต้นกุ่ม ต้นหมากเฒ่า ต้นราชพฤกษ์ ต้นแคฝอย ประดับอาศรมของ คาบสาค้างดงาม^{๑๓๙}

คำว่ายังใช้เป็นชื่อนรก คือ ปทุมนรก มีเรื่องราว โกกาลิกภิกษุผู้มีความอาฆาตพระสารี- บุตรและพระโมคคัลลานะ เพราะโกกาลิกภิกษุถือว่าพระเถระทั้งสองตัดโอกาสที่ท่านจะได้ลาภ ท่าน เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกล่าวโทษพระเถระทั้งสองว่า เป็นผู้มีความลุ่มอนาจแห่งความปรารถนาชั่ว แม้ พระผู้มีพระภาคทรงห้ามก็ไม่ฟัง ในที่สุด โกกาลิกภิกษุได้มรณภาพด้วยอาพาธ แล้วไปบังเกิดในปทุม นรก^{๑๔๐}

มีคำอธิบายว่า การประมาณอายุอันยาวนานในปทุมนรก กำหนดจำนวนการนับไว้เป็น กุமுทะ โสคันธิกะ อุปปละ ปุณฺฑริกะ และปทุมะ (การนับชื่อเกี่ยวกับ “บัว”)

ภิกษุรูปหนึ่ง ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ประมาณอายุในปทุมนรกนานเท่าไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ ประมาณอายุในปทุมนรกนานนัก ประมาณอายุในปทุม นรคนั้นยากที่จะนับได้ว่า ‘ประมาณเท่านั้นปี ประมาณ ๑๐๐ ปีเท่านั้น ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีเท่านั้น หรือ ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปีเท่านั้น’^{๑๔๑}

มีคำอุปมาดังนี้

^{๑๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘/๔๔๒.

^{๑๓๘} พ.อุป. (ไทย) ๓๒/๓๓๐/๖๕๗.

^{๑๓๙} พ.อุป. (ไทย) ๓๒/๓๓๐-๓๓๓/๖๕๗.

^{๑๔๐} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๒.

^{๑๔๑} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๒.

หนึ่งเกวียนเมล็ดงาของชาวโกศลมีอัตรา ๒๐ ขารี^{๑๔๒} เมื่อล่วงไปแล้ว ๑๐๐,๐๐๐ ปี บุรุษจึงนำเมล็ดงาออกจากเกวียนนั้นหนึ่งเมล็ด เมล็ดงาหนึ่งเกวียนของชาวโกศลซึ่งมีอัตรา ๒๐ ขารินั้นจะพึงหมดไปโดยทำนองนี้ แต่ว่า ๑ อัฟพุทะนรกหาหมดไปไม่ ๒๐ อัฟพุท นรก^{๑๔๓} เป็น ๑ นิรัพพุทนรก ๒๐ นิรัพพุทนรกเป็น ๑ อัพพุทนรก ๒๐ อัพพุทนรก เป็น ๑ อุหนนรก ๒๐ อุหนนรกเป็น ๑ อัญญนรก ๒๐ อัญญนรก เป็น ๑ กุมุทนรก ๒๐ กุมุท นรก เป็น ๑ โสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรก เป็น ๑ อุปปลนรก ๒๐ อุปปลนรก เป็น ๑ ปุณฺฑริกนรก ๒๐ ปุณฺฑริกนรก เป็น ๑ ปทุมนรก^{๑๔๔}

คำว่าบัว เป็นมงคลนามที่บุคคลนำไปเป็นชื่อปุชฌนิยสถานในพระพุทธศาสนา เช่น เจดีย์ แห่งหนึ่ง ชื่อว่า ปทุม ดังคำบรรยายว่า พระเจดีย์ (วิหารที่ประทับ) ชื่อว่าปทุมะ ของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นที่พึงมีพระนามว่า ปทุมุตตระ^{๑๔๕}

คำว่าบัว ใช้เป็นชื่อรโหฐานของบุคคล เช่น ปราสาทของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งพระนามว่า สิทธัตถะ พระองค์มีปราสาท ๓ หลัง ชื่อที่มีความหมายว่าดอกบัวมี ๒ หลัง ดังคำบรรยายว่า มี ปราสาทที่อุดมอยู่ ๓ หลัง คือ โภกาสปราสาท อุปปราสาท และโภกนุทปราสาท^{๑๔๖}

^{๑๔๒} ๔ กุฑวะ หรือ ปสตะ (พายมือ)	เป็น ๑ ปัตตะ (กอบ)
๔ ปัตตะ	เป็น ๑ อาพหกะ
๔ อาพหกะ	เป็น ๑ โทณะ
๔ โทณะ	เป็น ๑ มาณิกา
๔ มาณิกา	เป็น ๑ ขารี
๒๐ ขารี	เป็น ๑ วาหะ
๒๐ วาหะ	เป็น ๑ ธารณะ
๑๐ ธารณะ	เป็น ๑ ปละ
๑๐๐ ปละ	เป็น ๑ ตูลา
๒๐ ตูลา	เป็น ๑ ภาระ

(เชิงอรรถ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๓).

^{๑๔๓} อัฟพุทนรก นิรัพพุทนรก อัพพุทนรก อุหนนรก อัญญนรก กุมุทนรก อุปปลนรก ปุณฺฑริกนรก ปทุมนรก ทั้งหมดนี้ อยู่ในอเวจีมหานรก เป็นนรกเล็กอยู่ในนรกใหญ่ ไม่มีภูมิเป็นของตนเอง แต่เป็นที่ซึ่งสัตว์จะต้อง รับกรรม เช่น อัฟพุทนรก เป็นสถานที่ทรมานสัตว์โดยการนับขึ้นเนื้อเป็นเครื่องบอกระยะเวลาในการทรมานสัตว์ (เชิงอรรถ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๓).

^{๑๔๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๕/๒๐๓.

^{๑๔๕} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๑/๑๕๔.

^{๑๔๖} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๔/๖๓๓.

ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา มีคำบรรยายปราสาทของพระโพธิราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าอุเทน พระเจ้าแผ่นดินแคว้นวังสะ มีชื่อว่า โภกนุท “ปราสาทนั้น นายช่างทำให้มีฐานคล้ายดอกบัว ด้วยเหตุนี้ ชนทั้งหลายจึงตั้งชื่อให้ปราสาทนั้นว่า โภกนุท”^{๔๗} เพราะความสวยงามตระการตาของปราสาทโภกนุทนี้ จึงทำให้พระโพธิราชกุมารคิดมานายช่างเมื่อสร้างปราสาทเสร็จสมบูรณ์ เพราะเกรงว่านายช่างจะสร้างปราสาทที่สวยงามกว่าโภกนุทปราสาทให้แก่ผู้อื่น แต่เพราะความฉลาดของนายช่าง จึงคิดอุบายทำตัวเองให้รอดพ้นจากการถูกฆ่าตายของพระโพธิราชกุมารในที่สุด^{๔๘}

พราหมณ์คนหนึ่งชื่อ โปกขรชาติ พราหมณ์ผู้นี้ใช้ศิษย์ชื่ออัมพัฏฐะไปพบพระพุทธเจ้าเพื่อสืบค้นหาปริศนาลักษณะของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสั่งสอนจนอัมพัฏฐะหมดพยศ ได้นำความไปบอกแก่โปกขรชาติพราหมณ์ผู้อาจารย์ โปกขรชาติพราหมณ์จึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโปกขรชาติพราหมณ์จนเขานับถือพระรัตนตรัย^{๔๙} สำเร็จโศคาปัตติมรรค มีคำบรรยายว่าพราหมณ์นั้นเกิดในดอกบัว มิได้เกิดในท้องมารดา เพราะเหตุนี้ ชนทั้งหลายจึงรู้จักพราหมณ์นั้นว่า โปกขรชาติ เพราะนอนอยู่ในดอกบัวด้วย^{๕๐} พราหมณ์โปกขรชาตินี้ ยังมีลักษณะที่คล้ายกับดอกบัวคือ ร่างกายของพราหมณ์นั้นเหมือนบัวขาว นัยน์ตาทั้งสองข้างเหมือนดอกอุบลเขียว^{๕๑}

๒.๒.๑๐ บัวเป็นชื่อฝน

จากการศึกษาพบว่า นอกจากจะใช้คำว่า ดอกบัว เป็นชื่อบุคคล ชื่อสถานที่ และชื่อสิ่งก่อสร้างแล้ว คำว่า ดอกบัว ยังนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของชื่ออื่น ๆ อีก ชื่อเหล่านี้อาจเป็นชื่อที่ตั้งขึ้นเพราะเห็นสิ่งนั้นมีสภาพเหมือนกับลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นกับดอกบัว เช่น ฝน “โปกขร-

^{๔๗} วิ.อ. (ไทย) ๔/๕๖๐.

^{๔๘} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฐกถาแปล เล่ม ๖, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑-๓.

^{๔๙} พระรัตนตรัย สิ่งมีค่าและเคารพบูชาสูงสุดของพุทธศาสนิกชน ๓ อย่าง คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๕).

^{๕๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๔๔๖.

^{๕๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๔๔๖.

พรรษ”^{๑๕๒} ฝนบนใบบัว หรือ น้ำในใบบัว เพราะฝนโบกขรพรรษนี้ เมื่อตกลงมาแล้ว ใครปรารถนา ให้เปียกก็เปียก ใครไม่ปรารถนาจะให้เปียกก็ไม่เปียก เสมือนหยาดน้ำที่ตกลงสู่ใบบัวแล้วกลิ้งหล่นลงไป

๒.๒.๑๑ บัว เป็นชื่ออุปกรณ์สำหรับลงโทษ

ในวรรณคดีบาลีมีคำบรรยายโรจวนรกว่า ในโรจวนรรมีเครื่องทรมานสัตว์นรกชนิดหนึ่งชื่อว่า ดอกบัวเหล็ก โรจวนรรมีชามหนึ่งซึ่งเมื่อสัตว์ที่มาอุบัติ (เหตุให้เกิด) ในนรกชามนี้แล้ว จะได้รับทุกข์โทษแสนสาหัส ต้องร้องครวญครางตลอดเวลา โรจวนรรมีเปลวที่เต็มไปด้วยเสียงร้องไห้ ในนรกชามนี้เต็มไปด้วยดอกบัวเหล็ก ดอกบัวเหล็กแต่ละดอกก็มีสัตว์นรกเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในนั้น การเสวยทุกข์ในโรจวนรรมี คือ นอนคว่ำอยู่กลางดอกบัว ศีรษะจมเข้าไปในดอกบัวจนถึงคาง ส่วนปลายเท้าก็จมมิดเข้าไปในดอกบัวเหล็กจนถึงข้อเท้า มือกางจมมิดเข้าไปในดอกบัวเหล็กจนถึงข้อมือ นอนคว่ำหน้าด้วยอาการอันพิลึกพิลั่น จากนั้นเปลวไฟปรากฏขึ้นเผาไหม้ดอกบัวเหล็กพร้อมกับสัตว์นรกเหล่านั้น เปลวไฟแลบเข้าหูขวาทะลุหูซ้าย เข้าปาก ตา จมูก “สัตว์นรกก็ได้แต่ร้องครางเสียงสนั่นหวั่นไหว จะตายก็ไม่ตาย มีกายลำบากแสนสาหัส เสวยทุกข์เวทนาตลอดเวลาที่ยังอยู่ในโรจวนรรม”^{๑๕๓} ส่วนผู้ที่ต้องตกนรกชามนี้ เป็นเพราะชาติเกิดก่อนเป็นมนุษย์โง่บาป เช่น จับสัตว์เป็น ๆ มาเผา กินอยู่เนื่องนิตย์ บางคนเคยเป็นตุลาการ พิพากษาความไม่ยุติธรรมด้วยเห็นแก่สินจ้าง บางคนรุกที่สวน

^{๑๕๒} ฝนโบกขรพรรษ แปลว่า ฝนบัว เป็นฝนประหลาด มีลักษณะเป็นน้ำสีแดงใส ตกลงมาแล้วไหลเลื่อนแทรกลงไปบนดิน โดยไม่ทำให้สิ่งต่าง ๆ แปรเปลี่ยนและเปียก ฝนชนิดนี้ได้ตกลงมาแล้ว ๒ ครั้ง ดังปรากฏตามพระพุทธเจ้าตรัสประทานแก่พระสาวกขณะที่ประทับนิโครธมหาวิหารว่า ฝนนี้เคยตกเมื่อครั้งชุมนุมพระญาติของพระเวสสันดร คือ เมื่อพระเจ้ากรุงสทศชัย พระนางสุสดี พร้อมด้วยกัณหา ชาลี ออกไปรับพระเวสสันดรกับนางมัทรีที่เขาวงกต ความดีใจที่ได้พบกันถึงกับเป็นลมสลบทั้ง ๖ พระองค์ ด้วยอำนาจทานบารมีที่พระเวสสันดรได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้นจนอวสานนั้น ได้บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมาทั่วบริเวณอาศรม ทำให้กษัตริย์ทั้ง ๖ และประชาชนในชุมนุมชนนั้น ค่อยบรรเทาทุกข์โศกเศร้า เกิดความชุ่มชื่น ต่างได้สติฟื้นคืนสมปกติทั่วถึงกัน และฝนนี้ได้ตกอีกครั้งหนึ่งเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ และเสด็จประทับที่นิโครธาราม (วัดคันไทร) พระญาติผู้ใหญ่ไม่ยอมนมัสการพระพุทธเจ้าด้วยถือทิฐิมานะว่า พระพุทธเจ้ามีพระชนมายุอ่อนกว่า พระพุทธเจ้าจึงทรงทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปบนอากาศ เปล่งฉัพพรรณรังสีและแสงขมกปาฏิหาริย์ จนพระเจ้าสุทโธทนะถวายอภิวาทน์ แล้วพระประยูรญาติก็มีสการตาม พระพุทธเจ้าจึงเสด็จลงที่ประทับตามเดิม หลังจากการทรมานพระประยูรญาติแล้ว ก็เกิดเหตุอัศจรรย์เกิดขึ้น ณ ท่ามกลางสมาคม ซึ่งเป็นเวลาร้อนและเที่ยงวัน ฝนโบกขรพรรษได้ตกกระหน่ำลงมาใหญ่ ทำให้บรรดาภิกษุสงฆ์ ส.อ. (ประพัฒน์ ตรีณรงค์ และ สงวน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดีไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๖), หน้า ๒๕๒-๒๕๓).

^{๑๕๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), โลกทิปนี, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑-๓๒.

ไร่นาของผู้อื่นเอามาเป็นของตน หรือบางคนถือโกงโดยเบียดบังทรัพย์สินสมบัติที่คนเขาอุทิศถวายพระ พุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเจดีย์วิหาร เอามาเป็นของตน

ในวรรณคดีบาลี บรรยายนรกอีกมุมหนึ่งชื่อเวตรณีนรก มีคำบรรยายว่า นรกขุมนี้เต็มไปด้วยน้ำเค็มตั้งอยู่ชั่วกัป มีเครื่องทรมานเหล็กล้อมอยู่โดยรอบเป็นขอบขัณฑ์ ในท่ามกลางนรกขุมนี้ ปรากฏเป็นปทุมชาติทำให้สัตว์นรกเข้าใจว่าเป็นแม่น้ำอันเย็นสนิท สัตว์นรกเมื่อเห็นก็จิตใจหวังจะอาบ และดื่มกินให้สบาย ครั้นมาถึงก็รีบกระโจนลงไป

มีร่างกายถูกหลาวแทงไหม้อยู่ในหลาวนาน คุปปลาที่เสียบไว้ในไม้แหลมย่างไฟ หลาวทั้งหลายถูกเป็นไฟ สัตว์นรกทั้งหลายก็ถูกเป็นไฟ ก็ภายใต้หลาวทั้งหลาย มีใบบัว เหล็กแหลมคมคมมีดโกนถูกเป็นไฟอยู่หลังน้ำ สัตว์นรกเหล่านั้นพลาดจากหลาวทั้งหลาย ตกลงในใบบัวเหล็ก เสวยทุกข์เวทนนาน แต่นั่นสัตว์นรกเหล่านั้นก็ตกในน้ำแสบ แม่น้ำ ก็ถูกเป็นไฟ แม้สัตว์นรกทั้งหลายก็ถูกเป็นไฟ^{๑๕๔}

ส่วนผู้ที่ต้องเสวยวิบากกรรมในนรกขุมนี้ เพราะชาติก่อนเคยเป็นพระภิกษุสามเณร ไม่สำรวมระวัง ไม่รักษาศีลให้บริสุทธิ์ตามพระพุทธบัญญัติสิกขาบท รู้ตัวว่าล่วงละเมิดศีลแล้วก็ไม่ทำคืน อาบัติ^{๑๕๕}

๒.๒.๑๒ บัว เป็นชื่อพระสูตร

นอกจากนี้ ในวรรณคดีบาลี คำว่าบัวยังเป็นชื่อเรียกพระสูตร ที่มีกรณำคำว่าดอกบัวไป เป็นชื่อพระสูตร เพราะพระสูตรนั้น ๆ มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับดอกบัว หรือเพราะตั้งตามชื่อของบุคคล ที่กล่าวถึงในพระสูตรนั้น เช่น

“โปกขรณีสสูตร”^{๑๕๖} พระสูตรว่าด้วยสระโปกขรณี เป็นพระสูตรหนึ่งที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงแก่ภิกษุว่า ทุกข์ที่หมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการว่ามีมากกว่าน้ำที่ บुरुขไช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมาจากสระโปกขรณี

^{๑๕๔} จุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๓/๒๕๘.

^{๑๕๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๘), โลกทิปนี, ๕๑.

^{๑๕๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๕/๑๖๒, ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๑๒๒/๖๓๔-๖๓๕.

“โกกนุทสูตร”^{๑๕๗} พระสูตรว่าด้วยดอกโกกนุท (ดอกบัว) เป็นชื่อพระสูตรที่ตั้งตามชื่อของภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งมีนามว่า โกกนุทปริพาชก เรื่องมีว่า ในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี โกกนุทปริพาชกได้ไปยังแม่น้ำตโปทา (บ่อน้ำร้อน) เพื่ออาบน้ำ ได้พบพระอนันท์ จึงได้ถามพระอนันท์เรื่องทิวา^{๑๕๘} ว่า ท่านมีหรือไม่ว่า พระอนันท์ตอบว่า ตัวท่านเองมิได้มี แต่ท่านรู้ท่านเห็นทิวาเหล่านั้นได้ดี คือ รู้จักทิวา รู้ว่าเหตุเกิดแต่ทิวา รู้ผลแห่งทิวาที่ทำให้คนหลงยึดถือ และรู้จักวิธีเพิกถอนทิวาเหล่านั้น ในที่สุดเมื่อปริพาชกรู้ว่าผู้ที่ตนกำลังสนทนาด้วยคือพระอนันท์ ก็เกิดความขวยเขิน กล่าวว่ ตนกำลังสนทนากับอาจารย์ ถ้ารู้ว่าเป็นพระอนันท์ก็จะไม่กล่าวมากขนาดนี้ แล้วกล่าวขอโทษพระอนันท์

๒.๒.๑๓ บัว เป็นชื่อต้นไม้

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งมีพระนามว่าสีหิ ทรงมีพระอัครสาวิกามีพระนามว่าพระปทุมมาเถรี และได้ตรัสรู้ ณ ฅวงไม้ที่มีชื่อว่า บุณฑริก

ดังคำบรรยายว่า

สมัยต่อมาจากพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสัตว์ ผู้ไม่มีบุคคลเปรียบเสมอ มีพระนามว่าสีหิ . . . ทรงมีพระอภิญญาและพระสัมภวาเถระเป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่าเขมังกรเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก พระมจีลาเถรีและพระปทุมมาเถรีเป็นพระอัครสาวิกา ไม้โพธิพฤกษ์ของพระองค์ เรียกกันว่า บุณฑริก . . .”^{๑๕๙}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ดังนี้

บุณฑริกโก พระสูตรนี้ คือ ต้นมะม่วงมีรสหวาน แม้ต้นมะม่วงนั้นก็มิปริมาณนั้นเหมือนกัน ในวันนั้นต้นมะม่วงนั้นปกคลุมไปด้วยดอกอันเป็นทิพย์และมีกลิ่นหอม ไม่ใช่ดอกอย่างเดียว มีผลดกด้วย มะม่วงนั้น ข้างหนึ่งผลอ่อน ข้างหนึ่งผลปานกลาง ข้างหนึ่งผลยังไม่แก่จัด ข้างหนึ่งผลแก่จัดมีรสอร่อย มีโอชะจุใจใส่ทิพย์โอชะลงไปห้อยย้อยลงต้น

^{๑๕๗} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๒๒๖-๒๒๘.

^{๑๕๘} ทิวา ความเห็นผิดมี ๒ คือ ๑) สัสสตทิวา ความเห็นว่าเที่ยง ๒) อุจเฉททิวา ความเห็นว่าขาดสูญ

อีกหมวดหนึ่ง มี ๓ คือ ๑) อภิรียทิวา ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ ๒) อเหตุกทิวา ความเห็นว่าไม่มีเหตุ ๓) นัตถิกทิวา ความเห็นว่าไม่มี คือ ถ้อยคำอะไรเป็นหลักไม่ได้ เช่น มารดาบิดาไม่มี เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕).

^{๑๕๙} บ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๖๕๐.

มะม่วงนั้นฉันใด ในหมื่นจักรวาก็ฉันนั้น ต้นไม้ที่ออกดอกก็ได้ประดับด้วยดอก ต้นไม้
ที่ออกผลก็ได้ประดับด้วยผล^{๑๖๐}

๒.๒.๑๔ บัว เป็นชื่อทำนงสมาธิ

วิธีการเจริญกรรมฐานวิธีหนึ่งในอนุสสติ ๑๐^{๑๖๑} เรียกว่า อานาปานสติ หมายความว่า การ
ระลึกในลมหายใจเข้าออก

ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายการทำนงสมาธิแบบดอกบัวไว้ ดังนี้

คำว่า “ผู้เข้ามาโดยรอบ” หรือที่เรียกว่า บัลลังก์ นั้น มีความหมายอยู่ตรงที่ได้ทำนง
ที่มั่นคงและสมดุล ทรงตัวอยู่ได้โดยง่ายและสะดวกสบายแก่ร่างกาย หรือแก่การไหลเวียน
ของเลือดลมในร่างกายตามสมควร ถ้าอยากเข้าใจว่าการนั่งเช่นนี้ คือการนั่งทำไร ก็มีทาง
ทำได้ โดยหย่อนตัวนั่งลงแล้วเหยียดขาออกไปตรง ๆ ข้างหน้า แล้วงอเข่าซ้ายเข้ามาจนฝ่า
เท้าอยู่ใต้ขาขวา แล้วยกเท้าขวาขึ้นทับเข่าซ้าย มือวางซ้อนกันไว้บนตัก อย่างนี้เรียกว่า
ปัทมาสนะ ซึ่งแปลว่า ทำนงอย่างดอกบัว^{๑๖๒}

^{๑๖๐} วิ.อ. (ไทย) ๑๓/๘๐.

^{๑๖๑} อนุสสติ อารมณ์ที่ควรระลึกถึงเนื่อง ๆ มี ๑๐ อย่าง คือ ๑) พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒) ธรรมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม ๓) สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ ๔) สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลที่ตน
รักษา ๕) จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว ๖) เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณที่ทำให้ตนเป็นเทวดา ๗) มรณัสสติ
ระลึกถึงความตายที่จะต้องเป็นธรรมดา ๘) กายคตาสติ ระลึกทั่วไปในกายให้เห็นว่าไม่งาม ๙) อานาปานสติ ตั้ง
สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ๑๐) อุปสมานุสสติ ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบระงับกิเลสและความทุกข์ คือ นิพพาน
(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๖).

^{๑๖๒} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,
๒๕๑๘), หน้า ๖๓.

๒.๒.๑๕ บัว เป็นชื่ออารมณ์กรรมฐาน

เมื่อบุคคลหมั่นเจริญอานาปานสติ ในไม่ช้านิมิต^{๑๖๓} จะปรากฏ นิมิต ๓ อย่าง คือ บริกรรมนิมิต อุกคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต การปรากฏของนิมิตจะไม่เหมือนกัน ดอกบัวก็เป็นหนึ่งในนิมิตที่เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐาน

พระอรรถกถาจารย์อธิบายนิมิตในกรรมฐานไว้หลายลักษณะ ดังนี้

บางท่านปรากฏเหมือนดวงดาว เหมือนเม็ดมณี และเหมือนเม็ดไข่มุกก็มี บางท่านปรากฏเป็นสิ่งมีสัมผัสสหายเหมือนเม็ดฝ้าย และเหมือนเส้นไม้แก่นก็มี บางท่านเหมือนสายสังวาลยาวเหมือนพวงดอกไม้ และเหมือนเปลววันก็มี บางท่านเหมือนใยแมงมุมที่ชิงแล้วเหมือนกลีบเมฆ เหมือนดอกประทุม^{๑๖๔}

^{๑๖๓} นิมิต เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน, ภาพที่เห็นในใจของผู้เจริญกรรมฐาน ภาพที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน มี ๓ คือ ๑) *บริกรรมนิมิต* นิมิตแห่งบริกรรม หรือนิมิตเตรียม ได้แก่ สิ่งที่เพ่งหรือกำหนดนึกเป็นอารมณ์กรรมฐาน ๒) *อุคคหนิมิต* นิมิตที่ใจเรี่ยน หรือนิมิตติดตาติดใจ ได้แก่ สิ่งที่เพ่งหรือนึกนั่นเอง ที่แม่นยำในใจ จนหลับตามองเห็น ๓) *ปฏิภาคนิมิต* นิมิตเสมือน หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ อุกคหนิมิตนั้น เจนใจจนกลายเป็นภาพที่เกิดจากสัญญา เป็นของบริสุทธิ์ จะนึกขยายหรือย่อส่วนก็ได้ตามปรารถนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๒๖-๑๒๗).

^{๑๖๔} พระอรรถกถาจารย์อธิบาย นิมิตที่เปรียบเหมือนดอกประทุม ว่า เปรียบเหมือนศิษย์ของแพทย์ผ่าตัดที่กำลังศึกษาการผ่าตัดที่ใบบัวซึ่งอยู่ในถาดน้ำ ศิษย์คนหนึ่งซึ่งไม่ฉลาด จรดมีดลงโดยแรงข้อมจะตัดใบบัวขาดเป็นสองเสี่ยง หรือทะลุลงไปใต้น้ำเสีย

อีกคนหนึ่งซึ่งไม่ฉลาดเหมือนกัน ไม่สามารถแม้เพื่อจะจรดมีดลงที่ใบบัว เพราะเกรงใบบัวจะขาด และกลัวมีดจะทะลุลงไปใต้น้ำ

ส่วนศิษย์ผู้ฉลาด แสดงการจรดมีดลงที่ใบบัวนั้นได้ ด้วยความพยายามพอดี นับว่าเป็นผู้มีศิลปะอันขาวสะอาด ครั้นไปประกอบการทำงานในสถานที่เห็นปานนั้น ก็จะได้ลากร่ำรวย ฉันท

โยคีบุคคลพึงพยายามปลดเปลื้องภวานิจิตจากภาวะที่จิตหล่น และภาวะที่ฟุ้งซ่านโดยสิ้นเชิง แล้วประคองภวานิจิตให้บ้ายหน้าเฉพาะจดจ่ออยู่ในปฏิภาคนิมิต ฉันทนั้น (พระพุทธโฆสาจารย์, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, หน้า ๒๓๕, ๒๔๑).

เหมือนลอร์ด เหมือนนางพระจันทร์ และเหมือนนางพระอาทิตย์ ก็มี^{๑๖๕} การปฏิบัติ นั้นสาเหตุที่กรรมฐานอย่างเดียว แต่มิตานั้นมีปรากฏต่าง ๆ กันได้ เพราะผู้ปฏิบัติมีสัญญา^{๑๖๖} ต่างกัน

นอกจากนั้น จากการศึกษาพบว่า ไบบัว ก้านบัว รากบัว เหง้าบัว และเกสรบัว ใช้เป็นชื่อของโรคเรื้อนชนิดหนึ่ง โรคเรื้อนชนิดนี้ มีสีกถ่ายไบบัวแดงและบัวขาว^{๑๖๗}

พระอรธกถาจารย์อธิบายว่า

หัวหูด^{๑๖๘} มีในเวลาเป็นเด็ก ที่มีหัวสิว มีที่หน้าในเวลาเป็นหนุ่ม ในเวลาแก่หายหมดไป หัวหูดและหัวสิวเหล่านั้นไม่นับเป็นฝี เมื่อหัวเหล่านั้นมีจะให้บวชก็ควร ส่วนเม็ดชนิดอื่น ที่ชื่อเม็ดผม มีตามตัว ชนิดอื่นอีกที่ชื่อ เกสรบัว ก็มี ชนิดอื่นที่ชื่อเม็ดผักกาด ผักกาด มีขนาดเท่าเม็ดผักกาด ผ่นไปทั่วตัว เม็ดเหล่านั้นทั้งหมด เป็นชาติโรคเรื้อนเหมือนกัน เมื่อเม็ดเหล่านั้นมี ไม่ควรให้บวช โรคเรื้อนมีสีกถ่ายไบบัวแดงและบัวขาว ไม่แตก ไม่เยิ้ม ชื่อโรคกลาก ร่างกายเป็นอวัยวะละลายพริ้วเหมือนกระแห่งโคด้วยโรคเรื้อนชนิดใด ฟิงทราบวินิจฉัยในโรคกลากนั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในโรคเรื้อนชนิดนั้น^{๑๖๙}

^{๑๖๕} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๖๓.

^{๑๖๖} สัญญา ความจำได้หมายรู้ คือ หมายรู้ไว้ ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและอารมณ์ที่เกิดกับใจ ว่า เขียว ขาว ดำ แดง ดั่ง เมา เสียงคน เสียงแมว เสียงระฆัง กลิ่นทุเรียน รสมะปราง เป็นต้น และจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก มี ๖ อย่างตามอารมณ์ที่หมายรู้นั้น เช่น รูปสัญญา หมายรู้อรูป สัททสัญญา หมายรู้เสียง เป็นต้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑๕-๓๒๐).

^{๑๖๗} วิ.อ. (ไทย) ๖/๒๔๓.

^{๑๖๘} หูดเป็นเนื้องอกชนิดธรรมดาของผิวหนัง เป็นโรคที่พบได้บ่อยมากในเด็กวัยเรียน ในผู้ใหญ่ก็พบได้ แต่จะพบได้น้อยในคนอายุมากกว่า ๔๕ ปีขึ้นไป หูดมักขึ้นตามมือ เท้า ข้อศอก ข้อเข่า ไบหน้า และตามฝ่ามือ หูดเป็นโรคที่ไม่มีอันตรายแต่อย่างใด นอกจากทำให้แลดูน่าเกลียดน่ารำคาญเท่านั้น

^{๑๖๙} วิ.อ. (ไทย) ๖/๒๔๓.

พระอรธกถาจารย์ได้แสดงวิธีการรักษาคือ ให้ผู้เป็นโรครือนควรรดิมยาโลณโสจิระ^{๑๑๐} หลังอาหาร เพราะยาโลณโสจิระนี้มีคุณสมบัติช่วยย่อยอาหาร ยาชนิดนี้สามารถดื่มต่างน้ำได้ แต่ต้องผสมน้ำเพื่อให้คุณสมบัติเจือจางลง

ส่วนการแพทย์ปัจจุบัน ไม่ได้นำยาโลณโสจิระใช้ในการรักษาผู้ป่วยที่เป็นโรครือน คงใช้ยาแผนปัจจุบันโดยรักษาตามเชื้อที่พบในผู้ป่วย สำหรับผู้ป่วยที่มีเชื้อน้อยหรือเพียงเป็น สามารถรักษาให้หายได้ภายในระยะเวลา ๖ เดือน ส่วนผู้ป่วยที่พบว่ามิเชื้อโรครือนปานกลางถึงมาก ก็สามารถรักษาให้หายได้ภายในเวลาไม่เกิน ๕ ปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอาการของโรคและผู้ป่วย ในการพบแพทย์ตามเวลาที่แพทย์นัดตรวจดูอาการ และรับประทานยาตามที่แพทย์สั่ง

๒.๒.๑๖ ดอกบัวเปรียบกับความรัก

ในวรรณคดีบรรยายว่า ความรักเมื่อจะเกิด ต้องอาศัยเหตุ ๒ อย่างคือ

๑. *บุพเพสันนิวาส* การเคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน เมื่อพบกันในชาตินี้ ก็รู้สึกคุ้นเคยกัน มีความสนิทสนมกันรวดเร็วเป็นพิเศษ บางทีถึงขนาดห้ามจิตห้ามใจไม่ได้ แม้จะมีผู้ใดทัดทานก็ไม่สำเร็จ ดังมีเรื่องเล่าว่า ธิดาเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงราชคฤห์ ได้เห็นนายพรานล่าเนื้อคนหนึ่งซึ่งถูกกฤกษมิตร เพียงเห็นพรานล่าเนื้อถูกกฤกษมิตรครั้งแรกนางก็เกิดความรักใคร่ในพรานล่าเนื้อผู้นี้ จึงออกอุบายให้คนรับใช้คอยดักคว่าพรานล่าเนื้อถูกกฤกษมิตรจะเดินทางผ่านที่ใด เมื่อทราบแล้วนางจึงหอบเสื้อผ้าพร้อมด้วยเครื่องประดับส่วนที่เป็นของนางไปดักพบและลอบหนีตามนายพรานล่าเนื้อผู้นี้ไป บิดามารดาหานางไม่พบ เข้าใจว่านางตายแล้วจึงอุทิศส่วนกุศลให้ ทั้งสองได้อยู่ด้วยกันจนมีลูกชายด้วยกัน ๗ คน^{๑๑๑}

^{๑๑๐} เกสัชชานานหนึ่ง ซึ่งปรุงด้วยข้าวทุกชนิด ชื่อว่า *โลณโสจิระ* เมื่อเขาจะทำเกสัชชานานนั้น เอาน้ำฝาดแห้งผลสมอ มะขามป้อม และสมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด อปรัณชาติทุกชนิด ข้าวสุกแห่งธัญชาติทั้ง ๗ ชนิด ผลทุกชนิดมีผลกล้วยเป็นต้น ผลไม้ซึ่งงอกในหัวทุกชนิด มีผลแห่งหาวาย การเกด และเป้งเป็นต้น ขึ้นปลาและเนื้อ และเกสัชหลายอย่าง มีน้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือสินเธาว์ เกลือธรรมดา เครื่องเผ็ดร้อน ๓ ชนิด เป็นต้น แล้วใส่รวมกันลง (ในหม้อ) ปิดฉาบได้ปากหม้อไว้อย่างดีแล้วเก็บไว้ ๑ ปี ๒ ปี หรือ ๓ ปี ยาโลณโสจิระนั้น กลั่นให้มีสีเหมือนรสน้ำชมพู เป็นเครื่องบริโภคอย่างสนิท (เป็นยาแก้โรคอย่างชะงัด) แห่งบุคคลผู้เป็นโรคลม โรคไอ โรครือน โรคผอม เหลืองและบานทะโรคเป็นต้น และเป็นเครื่องดื่มภายหลัง แห่งบุคคลผู้รับประทานอาหารแล้ว (วิ.อ. (ไทย) ๒/๔๔๕-๔๔๖).

^{๑๑๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, *พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๕*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔-๓๕.

๒. การก่อกู้กันในปัจจุบัน บุคคลเมื่อพบกันในระยะแรก อาจยังไม่เกิดความสนใจในกันและกัน ต่อเมื่อคบหาสมาคมโดยการช่วยเหลือก่อกู้กัน ทำให้เกิดความเห็นใจ และนำไปสู่ชีวิตคู่ในที่สุด

พระพุทธองค์ตรัสว่า

ความรักนั้นเกิดด้วยอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน

(๒) เพราะการก่อกู้กันในปัจจุบัน

เหมือนอุบลเกิดในน้ำ^{๑๒}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีการนำดอกบัวมาเปรียบกับบุคคลผู้มีบุญบารมี รวมทั้งบุคคลผู้ปฏิบัติดีเพื่อให้บรรลุพระนิพพาน ในส่วนที่เป็นธรรมชาติอันเป็นความงามของดอกบัวนั้น มีกล่าวถึงลักษณะความงามของสระโบกขรณี อันสะพรั่งไปด้วยดอกบัวนานาพรรณ ยังความรื่นรมย์ให้แก่ผู้พบเห็นและผู้อยู่ใกล้ สระโบกขรณีที่กล่าวถึงนี้มีทั้งสระโบกขรณีเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและสระโบกขรณีที่มีผู้สร้างขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางประการ สระโบกขรณีบางแห่งมีขึ้นมาเพื่อเป็นการประกอบบุญบารมีของบุคคลก็มี นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงสระโบกขรณีในสวรรค์ ซึ่งเป็นสระโบกขรณีที่แปลกพิสดารกว่าสระโบกขรณีที่มีอยู่ในโลกมนุษย์ หรือแม้แต่ในโลกบาดาลก็ยังมีการกล่าวว่ามีสระโบกขรณีด้วย

อีกประการหนึ่ง การที่พุทธศาสนิกชนนำคำว่า บัว มาเป็นส่วนหนึ่งของชื่อบุคคล ทำน่งสมาธิ หรืออารมณ์กรรมฐานก็ดี การที่มีดอกบัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่าง ๆ เช่น เป็นสัญลักษณ์ของผู้ปฏิบัติธรรมและการตรัสรู้ธรรม เป็นอุปกรณ์สำหรับลงโทษ แม้เปรียบในเรื่องของความรักก็ดี ย่อมแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของพุทธศาสนิกที่มีต่อดอกบัวในอีกลักษณะหนึ่ง

^{๑๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๓๔/๑๑๑. พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๔๓.

นอกจากนี้ยังมี “ดอกบัว ๕ ชนิดที่บานสะพรั่งตระการตาทุกแห่ง ดอกบัวหลวงดอกไม้ใหญ่
ขนาดเท่ากงเกวียน เมื่อนำในสระเป็นระลอกพลิ้วซัดสาควงามยิ่งนัก งดงามยิ่งนัก”^{๑๓๓}

กล่าวกันว่าในอสุรพิภพซึ่งอยู่ใต้ภูเขาพระสุเมรุราชนั้น อยู่ลึกจากโลกมนุษย์ ๘๔,๐๐๐
โยชน์ มีปราสาทราชมณเฑียรประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ ท่ามกลางเมืองมีสระทอง ในสระทองนั้น
ก็ยังมี “ดอกบัว ๔ ชนิด บานสะพรั่งรุ่งเรืองงามดังทอง”^{๑๓๔}

^{๑๓๓} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โคมโล), **บทเรียนไตรภูมิพระร่วง**, (กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์พิทักษ์อักษร, มปป.) หน้า ๗๒.

^{๑๓๔} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โคมโล), **บทเรียนไตรภูมิพระร่วง**, หน้า ๘๘-๘๙.

บทที่ ๓

วิเคราะห์แนวความคิดเรื่องดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ดอกบัวนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ของผู้มีบุญบารมีแล้ว ดอกบัวยังเป็นสัญลักษณ์สำคัญในศิลปกรรม กวีใช้ดอกบัวสื่อแนวความคิดด้านศาสนาและปรัชญาของคนอินเดียที่มีมาตั้งแต่สมัยพระเวท เปรียบเทียบลักษณะของบัว (ดอกบัว) ที่เกิดเติบโตในน้ำกับชีวิตมนุษย์ที่เจริญเติบโตในโลกที่สามารถมองเห็นได้^๑ และเป็นสื่อในการศึกษาธรรมชาติของดอกบัว นำสัญลักษณ์ของความดี สัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ มาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต จากการศึกษาได้พบว่าประเทศอียิปต์คือจุดเริ่มต้นของความเจริญรุ่งเรืองในสมัยโบราณ ดอกบัวเป็นดอกไม้ประจำชาติอียิปต์มากกว่า ๔,๐๐๐ ปี^๒ ส่วนชาวอินเดียได้ยกย่องดอกบัวให้เป็นดอกไม้ประจำชาติ^๓ ด้วยเช่นกัน

ชาวอินเดียถือว่าดอกบัวเป็นเครื่องหมายของความบริสุทธิ์ เป็นดอกไม้ที่มีรูปทรงกะทัดรัด สวยงาม มีลักษณะกลีบอ่อนนุ่ม เกสรเป็นช่อสวยงาม มีกลิ่นหอมเย็นอ่อน ๆ^๔ ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีอิทธิพลต่อคนไทยและชาติอื่นเป็นอันมาก^๕ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ในภาพเขียนหรือภาพปั้นทุกอิริยาบถของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นภาพประทับนั่ง ประทับยืนหรือภาพเสด็จพระราชดำเนิน จะมีดอกบัวรองรับพระองค์เสมอ

นอกจากนี้ดอกบัวยังถือเป็นเครื่องหมายอันบริสุทธิ์ของจิตใจ ได้รับเกียรติอย่างสูงจากผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ ในศาสนาพราหมณ์มีการนับถือดอกบัวว่าเป็นดอกไม้สำคัญอย่างยิ่ง เทพเจ้าที่สำคัญ ๆ ของพราหมณ์มักมีตำนานว่าเกิดในดอกบัวบ้าง มีดอกบัวเป็นที่ประทับบ้าง อย่างที่เรียกพระพรหมซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญที่สุดของศาสนาพราหมณ์ว่ากมลასน์ แปลว่า ผู้มีดอกบัวเป็นที่นั่ง เรียก

^๑ Sinha B.C, **Tree Worship In Ancient India**, (New Delhi : Book Today., 1997), p. 43, 79.

^๒ **Nation flower** (online). Accessed 21 January 2005. Available from <http://www.angelfire.com/journal2/flowers/pcd11.html>

^๓ K.M. Mathew ed., **Malayala Monorama**, Year Book 2,000, (New Delhi : Book Today, 1977), p. 505.

^๔ พระวิมลศัลยาจารย์, **ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๕๖), หน้า ๔.

^๕ อุทัย สีนธูสาร, **สารานุกรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : อารมศิลป์และศาสตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓๐๕.

พระชายาของพระนารายณ์ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่สำคัญอีกองค์หนึ่งว่ากมลลา แปลว่า งามเหมือนดอกบัว ในวรรณคดีสันสกฤต บัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงามและความดี^๖

จากการศึกษาพบว่า การชี้แจงแสดงความหรือแสดงธรรมในส่วนคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มี ๒ วิธี^๗ ได้แก่

๑. แสดงโดยยกคนขึ้นอ้าง ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย เรียกว่า บุคคลาธิษฐานเทศนา

๒. แสดงโดยยกหลักหรือตัวสภาวะขึ้นอ้าง อ้างธรรม เรียกว่า ธรรมาธิษฐานเทศนา

การแสดงธรรมทั้ง ๒ วิธีนี้ มีทั่วไปในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แม้การใช้ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์โดยเปรียบเทียบกับบุคคลบ้าง หลักธรรมบ้าง ก็อยู่ในวิธีการทั้งสองนี้ ดังจะได้ศึกษาต่อไป

๓.๑ ดอกบัวคือสัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้น

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีเรื่องราวเกี่ยวกับดอกบัวตั้งแต่เริ่มต้นกับใหม่ ดังคำบรรยายถึงเหตุที่ทำให้โลกพินาศว่า สมัยใดที่สัตว์โลกทั้งหลายมากไปด้วยโมหะ โลกย่อมพินาศลงด้วยลม สมัยใดที่สัตว์โลกทั้งหลายมากไปด้วยราคะ โลกจักพินาศลงด้วยน้ำ และสมัยใดที่สัตว์โลกมากไปด้วยโมหะ โลกจักพินาศลงด้วยไฟ^๘ หลังจากไฟประลัยกัลป์ที่ไหม้รุ่งโรจน์โชติกาการจนถึงสววรรค์ดับลงหมดสิ้นแล้ว อากาศก็มีมืดมิดด้วยหมอกควันหนาทึบ ฝนก็เริ่มตกลงมาทั่วไปบริเวณที่ถูกไฟทำลายในชั้นแรกบังเกิดเม็ดฝนที่ยังไม่ใหญ่ มีประมาณเท่าหยาดน้ำค้างอันละเอียด จากนั้นเม็ดฝนเหล่านั้นค่อย ๆ โตขึ้นเท่าเมล็ดงา เท่าเมล็ดข้าว เท่า เมล็ดถั่วเขียว และทวีขึ้นเรื่อย ๆ จนมีเมล็ดใหญ่เท่าภูเขา น้ำไหลบ่าท่วมทันจนเต็มแสนโกฏิจักรวาล จากนั้นจึงเกิดมีลมพัดตะล่อมน้ำจรรวมกันเป็นก้อนเหมือนหยดน้ำบนใบบัว อำนาจของลมที่พัดอย่างแรงกล้าจะพัดแทรกน้ำขึ้นมา ทำให้น้ำค่อย ๆ งดลง จนเกิดเป็นตะกอนจับกันเข้า “แผ่นดินย่อมตั้งอยู่ได้เหมือนใบบัวอยู่หลังน้ำ”^๙ และแผ่นดินนี้มีกลิ่นหอมและมีรสหวาน

^๖ บุบผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๒.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สือตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๓.

^๘ พระสังฆมณฑลชวตฺตนิคม ธรรมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมณฑลชวตฺตนิคม) ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๔.

^๙ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๗๕.

ต่อมา โลกที่เคยมีมดก็บังเกิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ ส่องสว่าง กอไม้ที่เกิดขึ้นกอแรก
คือ กอบัว กอบัวจึงเป็นสัญญาณแห่งการเกิดขึ้นของกบปใหม่ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

ถ้ามีพระพุทธเจ้า ๑ องค์ เสด็จจอุบัติ จะมีดอกบัวเกิดขึ้น ๑ ดอก เรียกว่า สารกบป
ถ้าพระพุทธเจ้า ๒ องค์เสด็จจอุบัติ จะมีดอกบัวเกิดขึ้น ๒ ดอก เรียกว่า มณฑกบป
ถ้าพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์เสด็จจอุบัติ จะมีดอกบัวเกิดขึ้น ๓ ดอก เรียกว่า วรกบป
ถ้าพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จจอุบัติ จะมีดอกบัวเกิดขึ้น ๔ ดอก เรียกว่า สารมณฑกบป
ถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จจอุบัติ ๕ พระองค์ จะมีดอกบัวเกิดขึ้น ๕ ดอก เรียกว่า กัททกบป^{๑๐}

และดอกบัวเหล่านั้นเป็นดอกที่ติดกันเป็นช่อในก้านเดียวกัน ลักษณะของกอบัวมีคำ
บรรยายดังนี้

ณ โขริบัลลังก์นั้น กอบัวกอหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเป็นบุพพนิมิต หากว่าในกบปนั้นของ
โขริบัลลังก์นั้น พระพุทธเจ้าทรงอุบัติ ดอกบัวย่อมเกิดขึ้น หากไม่ทรงอุบัติ ดอกบัวจะไม่
เกิด อนึ่ง เมื่อดอกบัวเกิด หากพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งจักทรงอุบัติ ก็เกิดดอกเดียว หาก
พระพุทธเจ้าทรงอุบัติ ๒ องค์ ๓ องค์ ๔ องค์ ๕ องค์ ดอกบัวก็เกิด ๕ ดอก อนึ่ง ดอกบัว
เหล่านั้นเป็นดอกมีช่อติดกันในก้านเดียวนั้นเอง^{๑๑}

มีคำบรรยายว่า บรรดาพรหมซึ่งอยู่ในชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย จะพากันลงมาดูนิมิตแห่ง
ดอกบัว ประชุมกันว่าจักมีพระพุทธเจ้าบังเกิดมาตรัสรู้ในกบปใหม่หรือไม่ หากกอบัวไม่มีดอก เรียกว่า
สูญกบป หมายความว่า จะไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้เป็นพระสัมพันธุโยปรัตสวัโลก เหล่าสุทธาวาส
พรหมก็จะพากันเศร้าโศกเสียใจ ด้วยว่ามนุษย์โลกแห่งกบปใหม่จะลุ่มหลงมัวเมา ละเว้นจากการปฏิบัติ
ธรรมอันเป็นทางแห่งพระนิพพาน จักอุทานว่า “... พ่อคุณเอ๋ย โลกจักมีมดมนหนอ สัตว์ทั้งหลายถูก

^{๑๐} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล), บทเรียนไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
พิทักษ์อักษร, มปป), หน้า ๓๐๐-๓๐๑.

^{๑๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒๕.

ความมืดครอบงำจักเต็มในอบาย เทวโลก ๕ พรหมโลก ๕ จักว่างเปล่า..”^{๑๒} หากกอบัวนั้นมีดอกบัว
เกิด บรรดาพรหมก็จะพากันชื่นชมยินดี จากนั้น

บรรดาต้นไม้ทั้งหมดในหมื่นจักรวาลก็บาน เช่น กอปทุมบานที่กอ ก้านปทุมบาน
ที่ก้าน สายปทุมบานที่สาย อากาศปทุมบานบนอากาศ บัวหลวงทำลายพื้นดินผุดขึ้น
แม้มหาสมุทรก็คายาษไปด้วยปทุม ๕ ชนิด และด้วยบัวขาบ บัวแดง^{๑๓}

ในกอบัวนั้น มีอัฐบริหาร^{๑๔} พร้อม ท้าวมหาพรหมนำเอาอัฐบริหารขึ้นไปไว้ในพรหมโลก
เมื่อใดพระโพธิสัตว์เสด็จออกทรงผนวช และตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า “ท้าวมหาพรหมจึงจะ
เสด็จนำมาถวาย ในวันที่เสด็จออกผนวชนั้น”^{๑๕}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โบราณจารย์ใช้ดอกบัวเปรียบกับพระพุทธเจ้าบ้าง
เปรียบกับสาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง เปรียบกับพุทธศาสนิกชนบ้าง พุทธศาสนิกชนนับถือว่า ดอกบัว
เป็นดอกไม้บริสุทธิ์ แม้จะเกิดจากเปือกตม (ในน้ำ) แต่เมื่อดอกโผล่เหนือน้ำแล้ว ก็หาได้มีร่องรอยความ
สกปรกของเปือกตมไม่ กล่าวได้ว่า เมื่อมีการกล่าวถึงดอกไม้ในที่ใด ต้องมีการกล่าวถึงดอกบัวในที่นั้น
ดอกบัวจึงเป็นดอกไม้ที่มีคุณค่ามากและได้รับการยกย่องในพระพุทธศาสนา

^{๑๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๗๖.

เทวโลก ที่อยู่ของเทวดา ได้แก่ สวรรค์กามาจร ๖ ชั้น คือ ๑) จาคุมหาราชิกา ๒) ดาวดึงส์ ๓)
ยามา ๔) ดุสิต ๕) นิมมานนรดี ๖)ปรนิมมิตวสดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับ
ประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๐๓).

พรหมโลก ที่อยู่ของพรหม ตามปกติหมายถึงรูปพรหม ซึ่งมี ๑๖ ชั้น (เรียกว่า รูปโลก) ตามลำดับ
ดังนี้ ๑) พรหมปารีสัชชา ๒) พรหมปุโรหิตา ๓) มหาพรหมา ๔) ปริตตภา ๕) อัปมาณาภา ๖) อาภัสสรา ๗)
ปริตตสุภา ๘) อัปมาณสุภา ๙) สุภิกขหา ๑๐) อสัณญีสัตตา ๑๑) เวหัพผลา ๑๒) อวิหา ๑๓) อตปปา ๑๔) สุตต
สา ๑๕) สุตตสี ๑๖) อกนิฏฐา ; นอกจากนี้ยังมีรูปพรหม ซึ่งแบ่งเป็น ๔ ชั้น (เรียกว่าอรูปพรหม) คือ ๑) อา
กาศานัญญาชณะ ๒) วิญญาณัญญาชณะ ๓) อาภิญญาชณะ ๔) เนวสัณญานาสัณญาชณะ (เรื่องเดียวกัน, หน้า
๑๘๒).

^{๑๓} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๘๐.

^{๑๔} บริหาร คือ เครื่องใช้สอยของพระในพระพุทธศาสนา มี ๘ อย่าง คือ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร
มิดโคนหรือมิดดัดเล็บ เข็ม ประคดเอว กระบอกรองน้ำ นิยมเรียกรวมว่า อัฐบริหาร (บริหาร ๘) (พระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๓๓).

^{๑๕} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล), **บทเรียนไตรภูมิพระร่วง**, ๓๐๑.

๓.๒ ดอกบัวกับเหตุการณ์ในพุทธประวัติ

คติทางพระพุทธศาสนานิยมให้เกิดทิพยปทุมชาติ เพื่อรองรับหรือเป็นที่ประทับของมหาบุรุษหรือพระพุทธเจ้า ตลอดจนผู้มีบุญญาบารมี ทำนองเดียวกับทางศาสนาพราหมณ์ที่จัดให้ดอกบัวเป็นทิพยอาสนะของพระผู้เป็นเจ้า เป็นเพราะกำเนิดของดอกบัวที่สามารถหลีกพ้นจากโคลนตม ขึ้นผลิบานเหนือน้ำ

ในตำนานมูลศาสนามีคำบรรยายว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จมาตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ พระพุทธองค์เคยเสวยภพชาติเป็นพระยาอติเทโว เจ้าเมืองกัณทกะ พระองค์มีอำมาตย์ชื่อศิริคุปต์ซึ่งต่อไปจะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอริยเมตไตรย์^{๑๖} พระยาอติเทโวและอำมาตย์ศิริคุปต์ทรงมีโอกาสเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพรหมเทโวเมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งในครั้งนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จมายังเมืองกัณทกะเพื่อจัดเทศนาธรรมจักร ทรงเปล่งพระรัศมีรุ่งเรืองเจิดจ้าไปทั่วกัณทกะนคร กระทำให้พระยาอติเทโวสะดุ้งตกพระทัย ศิริคุปต์อำมาตย์ออกไปดูเหตุการณ์ จึงพบมหาบุรุษประกอบด้วยมหาปริสัลกษณะ ๓๒ ประการ ก็ทราบทันทีว่าเป็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา ซึ่งนำความกราบทูลให้พระยาอติเทโวรีบเสด็จออกมาต้อนรับ เมื่อได้ทราบข่าว พระยาอติเทโวก็เกิดพระนิมิตเสด็จก้าวพระบาทลงทางสี่หับญชรแทนการลงทางบันไดปราสาท ทันใดนั้น ดอกบัวหลวงประมาณเท่ากงเวียนก็ผุดขึ้นจากพื้นดินมารองรับพระยาอติเทโวด้วยอำนาจศรัทธาแรงกล้า ดอกบัวหลวงได้นำพระองค์ไปสู่สำนักของพระพรหมเทโวพุทธเจ้า จากนั้นพระยาอติเทโวทรงก้าวลงจากดอกบัวเพื่อไปสักการะพระพรหมเทโวพุทธเจ้าด้วยดอกไม้ พร้อมทั้งอธิษฐานจิตตั้งความหวังเป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า

ด้วยอำนาจพระราชศรัทธาอันกล้าหาญของพระองค์มาโอบอุ้ม จึงเกิดอัสภรย์บันดาลเป็นดอกเสรดโกสุมปทุมชาติ งามสะอาดตระการประมาณเท่ากงเวียน แหวกพื้นปฐพีผุดขึ้นมารับประทับประคองพระองค์ไว้ ครั้นทรงได้สติ จึงทรงเลื่อนพระองค์ลงจากดอกปทุมบุปผชาติ^{๑๗}

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดอกบัวมักถูกนำไปเปรียบเทียบกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในหลาย ๆ เหตุการณ์ ดังนี้

^{๑๖} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ฉานวโร ป.ธ. ๘) มุนีนารถิปปินี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕) หน้า ๑๑๖.

^{๑๗} พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาส ฉานวโร ป.ธ. ๘), มุนีนารถิปปินี, , หน้า ๑๑๗.

๓.๒.๑ ดอกบัวกับพระพุทธเจ้า

ลักษณะโดยทั่วไปของพระพุทธปฏิมา ทั้งที่เป็นรูปปั้น รูปหล่อและรูปเขียน จะเห็นได้ว่า พระพุทธรูปทุกอิริยาบถ ไม่ว่าจะเป็นอิริยาบถประทับนั่ง อิริยาบถประทับยืน แม้โดยที่สุดอิริยาบถ บรรทม จะมีรูปดอกบัวรองพระแท่นที่ประทับในอิริยาบถนั้น ๆ เหตุที่พุทธศาสนิกชนแต่โบราณ ท่าน ได้ใช้ดอกบัวมาเป็นสื่อแทนพระพุทธเจ้า เพราะพุทธศาสนิกชนถือว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่บริสุทธิ์ สะอาด แม้เกิดจากเปือกตม แต่เมื่อดอกโผล่พ้นน้ำ ก็มิได้มีร่องรอยความสกปรกของเปือกตม ธรรมชาติ เช่นนี้ของดอกบัว จึงเป็นการสนับสนุนความคิดที่ว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่อยู่เหนือความสกปรกและไม่ เปรอะเปื้อนด้วยมลทินจากธรรมชาติที่แวดล้อม เมื่อศาสนิกชนจะกล่าวถึงความบริสุทธิ์ของ พระพุทธเจ้า อุปมาได้ว่า อันธรรมชาติของดอกบัว แม้จะเป็นของเกิดอยู่ในน้ำ แต่ก็ไม่ติดน้ำหรือน้ำไม่ เปียกบัว ตามที่มีการเปรียบว่า “น้ำย่อมไม่ค้างบนใบบัว”

ในวรรณคดีบาลี มีคำบรรยายเปรียบพระพุทธเจ้ากับดอกบัว พระองค์ทรงละแล้วซึ่งทุกข์ ทั้งปวง ความทุกข์ทั้งหลายไม่สามารถครอบงำหรือผูกมัดพระองค์ได้ ดังข้อความที่เปรียบกับดอกบัวว่า

ดอกบัวก้านมีหนาม เกิดในน้ำ
ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำและโคลนตม ฉันทิ
มุณีผู้กล่าวเรื่องความสงบ ก็ไม่ยินดี
ไม่แปดเปื้อนในกามและโลก ฉันทัน^{๑๔}

พระพุทธเจ้าเป็นผู้ไม่หวาดหวั่นในโลกธรรม ๘ คือ ไม่ทุกข์ร้อนเพราะคำนิินทา และไม่ ยินดีด้วยคำสรรเสริญ ดังข้อความที่เปรียบกับดอกบัวว่า

ผู้เที่ยวไปผู้เดียว มีปัญญา ไม่ประมาท
ไม่หวั่นไหวเพราะนิินทาและสรรเสริญ
ไม่สะดุ้งเพราะเสียง เหมือนราชสีห์
ไม่คิดข้าย เหมือนลม
ไม่เปียกน้ำ เหมือนบัว
เป็นผู้แนะนำผู้อื่น ไม่ใช่ผู้อื่นแนะนำ
นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศว่า เป็นมุณี^{๑๕}

^{๑๔} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๐/๒๓๓.

^{๑๕} พ.ศ. (ไทย) ๒๕//๒๑๕/๕๕๐.

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ทรงตัดอนุสัย^{๒๐} ทรงข้ามห้วงน้ำใหญ่ คือ สงสารได้แล้ว ทรงเป็นผู้ละแล้วซึ่งบุญและบาปทั้งปวง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นจากน้ำแล้วตั้งอยู่ แต่น้ำไม่คิด แม้น้ำไม่คิด ตถาคตก็ฉันนั้นเหมือนกัน เกิดแล้วในโลก เจริญแล้วในโลก ครอบงำโลกอยู่ แต่ไม่คิดโลก^{๒๑}

ในวรรณคดีบาลีมีเรื่องเล่าว่า โทณพราหมณ์^{๒๒} ผู้เห็นรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์เสด็จดำเนินทางไกลระหว่างเมืองอุกกัฏฐะและเมืองเสตัพพะ รอยพระบาทนั้นมีรอยกงจักรถึง ๑,๐๐๐ ซึ่งประกอบด้วยกงและคุม เป็นลักษณะซึ่งโทณพราหมณ์ไม่เคยพบเห็นที่ไหนมาก่อน ความอัศจรรย์ของรอยพระบาททำให้โทณพราหมณ์เข้าใจว่าต้องมีไชรอยเท้ามุขย์ เมื่อได้พบพระพุทธเจ้า โทณพราหมณ์จึงได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าพระองค์เป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ หรือมนุษย์ พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบโดยเปรียบดอกบัวกับพระองค์ว่า

พราหมณ์ เราเกิดเจริญเติบโตในโลก แต่อยู่เหนือโลก เหมือนดอกอุบล (บัวเขียว) ดอกปทุม (บัวหลวง) หรือดอกบุณฑริก (บัวขาว) เกิด เจริญเติบโตในน้ำ แต่อยู่เหนือน้ำ ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำฉันนั้น ท่านจงจำเราไว้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๓}

ที่โทณพราหมณ์เห็นรอยพระบาทนั้นแล้วมั่นใจว่าไม่ใช่รอยเท้ามุขย์ เพราะรอยเท้านั้นมีกงจักรถึง ๑,๐๐๐ ซึ่งประกอบด้วยกงและคumnั้น ซึ่งกงและคุมเหล่านั้นประกอบด้วย

.....รูปหอก รูปแว่นส่องพระฉาย รูปดอกพุดซ้อน รูปสายสร้อย รูปสังวาล รูปลาดทอง รูปมัจฉาคู รูปตั้ง รูปขอ รูปปราสาท รูปเสาระเนียด รูปเศวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพิศไบताल รูปหางนกยูง รูปพิศวาลวิชนี รูปมงกุฎ รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกมะลิ รูปดอกบัวขาว รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกปทุม รูปดอกบุณฑริก รูป

^{๒๐} กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน มี ๗ คือ ๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม ๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิด ๓) ทิฏฐิ ความเห็นผิด ๔) วิวิกิฉมา ความลังเลสงสัย ๕) มานะ ความถือตัว ๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ ๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๖).

^{๒๑} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๔/๑๘๐.

^{๒๒} พราหมณ์ผู้ใหญ่ซึ่งมีฐานะเป็นครูอาจารย์ เป็นที่เคารพนับถือของคนจำนวนมากในชมพูทวีป เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้สำเร็จได้โดยสันติวิธี เป็นผู้สร้างคุมพศุปป บรรจุทะนานทองที่ใช้ตวงแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๔).

^{๒๓} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๕.

หม้อเต็มด้วยน้ำ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ รูปมหาสมุทร รูปเขাজักรวาท รูปป่าหิมพานต์ รูปเขาสินรุ รูปพระจันทร์พระอาทิตย์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีปใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทั้งหมด...^{๒๔}

ลายกุมเหล่านี้ เป็นสัญลักษณ์รูปดอกบัวถึง ๕ ลาย

กวีได้บรรยายถึงความอัศจรรย์ของพระบาทว่า “พระชินเจ้าพระองค์นี้ ทรงมีพระบาทฝังอยู่ แล้วเหนือยอดแห่งดอกบัวอันน่าอัศจรรย์ ยังชาวโลกให้ทราบความเป็นผู้อัศจรรย์อย่างยิ่งของพระองค์”^{๒๕}

ในวรรณคดีบาลี พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงดอกบัวที่ผุดขึ้นรับพระบาทของพระพุทธเจ้าว่า สหาย ๒ คนชื่อครหทินและสิริคุต ครหทินเป็นสาวกของนิครนถ์ซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนา ได้พยายามชักชวนให้สิริคุตผู้เป็นพุทธสาวกหันไปนับถือลัทธิเดียวกับตน ซึ่งอ้างว่าลัทธิของตนนั้นรู้จริงทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สิริคุตจึงทดสอบเหล่านี้ครนถ์ด้วยการขุดหลุม ใช้เสื่อลำแพนคลุมไว้บนหลุมแล้วใส่อุจจาระไว้จนเต็ม ทำการอำพรางไว้ที่หน้าบ้านของตน จากนั้นนิมนต์สาวกของนิครนถ์มากินอาหารที่บ้าน ปรากฏว่าเหล่านี้ครนถ์ไม่รู้กลอุบาย ตกลงในหลุมอุจจาระที่ถูกอำพรางไว้ เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนั้นสิริคุตจึงขับไล่เหล่านี้ครนถ์ เพราะเห็นชัดว่าพวกนิครนถ์ไม่ได้รู้อดีต ปัจจุบัน และอนาคตตามที่ได้พูดอ้างไว้ ต่อมาครหทินคิดทดสอบบ้าง อาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกไปฉันอาหารที่บ้านตน ครหทินได้ขุดหลุมถ่านเพลิงโดยใช้เสื่อลำแพนปิดอำพรางไว้เช่นกัน ครั้นพระพุทธองค์ทรงย่างเหยียบบนเสื่อ ถ่านเพลิงได้กลับกลายเป็นดอกบัวรองรับพระบาทไว้อย่างน่ามหัศจรรย์

มีคำบรรยายเหตุการณ์ว่า

พระศาสดาทรงเหยียดพระบาทลงเหนือหลุมถ่านเพลิง เสื่อลำแพนหายไปแล้ว
ดอกบัวประมาณเท่าสี่ผุดขึ้นทำลายหลุมถ่านเพลิง พระศาสดาทรงเหยียบกลีบบัว
เสด็จไปประทับนั่งลงบนพุทธอาสน์ ที่เขาปูลาดไว้^{๒๖}

ความอัศจรรย์ที่เกิดขึ้น เป็นผลให้ครหทินซึ่งเคยเลื่อมใสในลัทธินิครนถ์เปลี่ยนใจหันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้น

^{๒๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๑๑๗.

^{๒๕} เข้ม ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๒), ข้อ ๓๐๗, หน้า ๒๔๕.

^{๒๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๔๕.

๓.๒.๒ ดอกบัวกับพระธรรม

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา พระนาคเสนได้กล่าวบุคคลที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ควรปฏิบัติองค์คุณต่าง ๆ เพื่อให้สำเร็จอรรถผล องค์คุณที่ผู้ปฏิบัติพึงปฏิบัติ นั้น คือองค์ ๓ แห่งบัว ซึ่งได้กล่าวถึงธรรมคาของดอกบัวไว้ ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑. ย่อมเกิดและงอกงามในน้ำ แต่น้ำก็หาได้ติดบนใบบัวไม่
๒. เมื่อสุกขึ้นจากน้ำ ก็ลอยอยู่
๓. ต้องลมแม่เล็กน้อยก็สะบัดใบแกว่งไปมา

พระนาคเสนได้เทียบคุณสมบัติของดอกบัวกับผู้ปฏิบัติธรรมไว้ ดังนี้

๑. เป็นผู้ไม่ติดอยู่ในตระกูลและลาภยศสุขสรรเสริญ เป็นต้น
๒. เป็นผู้ครอบงำแล้วซึ่งโลกธรรมทั้งปวงแล้วลอยอยู่ในโลกุตระธรรม
๓. การทำความสำรวมในกิเลสทั้งหลาย แม้มีประมาณน้อย เห็นกิเลสแม้เพียงเล็กน้อยเป็นเหตุให้หวั่นหวาด ดังพุทธภาษิตว่า ภิกษุมีปรกติเห็นภัยให้โทษ^{๒๗}

เมื่อพระนาคเสนถูกพระยามิลินท์ถามเกี่ยวกับพระพุทธลักษณะว่า พระพุทธบิดาของพระพุทธองค์ก็ดี พระพุทธมารดาของพระพุทธองค์ก็ดี ไม่มีผู้ใดประกอบไปด้วยมหาบุริสลักษณะ หรือรุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะ หรือมีฉวีวรรณดุจดวงธรรมชาติ หรือมีพระฉัพพรรณรังสี^{๒๘} ที่สุกใส เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยมหาบุริสลักษณะและอนุพยัญชนะได้ เพราะธรรมคาของบุตร ถ้าไม่คล้ายทางบิดาก็คล้ายทางมารดา

พระนาคเสนถวายพระพรตอบพระยามิลินท์ โดยอุปมาพระพุทธเจ้ากับดอกบัวว่า ธรรมชาติของดอกบัวเกิดจากน้ำและเปือกตม แต่เมื่อดอกบัวโผล่พ้นน้ำก็มีรูปพรรณสวยงาม มีสีสวยสด มีกลิ่นหอมชวนชื่นใจ มิได้มีรูปพรรณ สีและกลิ่น เหมือนน้ำหรือเปือกตมเลย เช่นพระพุทธเจ้าที่มิได้มีพุทธลักษณะเหมือนพระพุทธบิดา หรือพระพุทธมารดานั้น

ข้ออุปมาของพระนาคเสนทำให้พระยามิลินท์ทรงพอพระทัยและยอมจำนน

มีคำบรรยายข้อปฏิบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้าเปรียบกับดอกบัวว่า

^{๒๗} มุลนิธิปริานี สำเร็จราชย์, มิลินทปัญหา เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์) หน้า ๔๕.

^{๒๘} ดูเชิงอรรถหน้า ๑.

เพราะไม่ทำความชั่ว คือ บาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง
เป็นเหตุให้ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย
มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา มรณะต่อไป
พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าละทิ้งหมู่ มีขันธเกิดดีแล้ว
มีดอกบัว (คือธรรม) เป็นผู้ยิ่งใหญ่ อยู่ในป่าตามชอบใจได้
เหมือนนาคะ ละทิ้งโงลงแล้วอยู่ป่าได้ตามชอบใจ
จึงประพุดคือผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๒๙}

พระพุทธโฆสาจารย์ได้อธิบายอารมณกรรมฐานเปรียบกับดอกบัวว่า

เหง้าบัวหลวงซึ่งใช้แพร่พันธุ์ และรากบัวจะฝังลึกแน่นอยู่ใต้ดินในน้ำ ซึ่งยากต่อการ
ที่จะถอนขึ้นมา แม้ในอารมณกรรมฐาน การกำหนดเหงื่อ (เสโท) เป็นอารมณใน
กรรมฐาน เมื่ออารมณกรรมฐานของผู้ปฏิบัติแน่วแน่ เป็นธรรมดาเหงื่อจะออกอยู่เป็นนิจ
จะไหลออกจากทุกรูผลและขุมขน ทำให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานมีอารมณแน่วแน่ยิ่งขึ้น ท่าน
เปรียบไว้ว่า “เหมือนน้ำที่ไหลออกจากช่องกำเหง้าบัวและก้านบัว”^{๓๐}

ผู้ปฏิบัติกรรมฐานจะไม่รู้สึกตัวเมื่อเหงื่อไหลเมื่ออารมณกรรมฐานแน่วแน่ เว้นแต่ผู้ปฏิบัติ
จะกำหนดเพื่อให้รู้ว่าอาการไหลของเหงื่อเป็นเพียงสภาวะเท่านั้น อาการนี้เป็นการกำหนดอารมณ
กรรมฐานวิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธี

พระพุทธโฆสาจารย์อธิบายอารมณกรรมฐานโดยเปรียบกับดอกบัวไว้ดังนี้

คำว่า เหงื่อ ได้แก่ อาโปธาตุ (ธาตุน้ำในร่างกายที่ใช้เป็นอารมณกรรมฐาน) ที่ไหล
ออกตามช่องขุมขนเป็นต้น เหงื่อนั้นมีสีดั่งงา น้ำมันใส โดยสณฐานมีสณฐานตามโอกาส
โดยทิสเกิดในทิสทั้ง ๒ โดยโอกาสชื่อว่าโอกาสแห่งเหงื่อ ซึ่งเป็นที่ที่มันจะพึงขังตั้งอยู่ทุก
เมื่อตั้งโลหิตหามีไม่ แต่เมื่อใครร่างกายอบอ้าวอยู่ เพราะเหตุต่างๆ เช่น ร้อนไฟ ร้อนแดด

^{๒๙} บ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๓๕/๔๔๘.

คำว่า จึงประพุดคือผู้เดียวเหมือนนอแรด อธิบายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อว่าผู้เดียว เพราะส่วนแห่ง
การบรรพชา เพราะไม่มีเพื่อน เพราะละคัมภีร์ได้ เพราะปราศจากราคะ โทสะ โมหะ กิเลสโดยสิ้นเชิง เพราะไปถึง
ทางสายเอก เพราะตรัสรู้อนุตรปัจเจกสัมโพธิญาณล้ำฟ้าผู้เดียว

^{๓๐} บ.จ.อ. ๓๕/๘๐.

และความเปลี่ยนแปลงแห่งฤดูเป็นต้น เมื่อนั้นมันจึงไหลออกตามช่องขุมผมและขนทั้งปวง ดอกำสายบัวที่มีรากและเหง้าตัดไว้ไม่เรียบ ซึ่งคนถอนขึ้นจากน้ำจะนั้น^{๑๑}

๓.๒.๓ ดอกบัวกับพระสงฆ์

พระอรธรตถาจารย์ได้เปรียบพระสงฆ์กับดอกบัวไว้ดังนี้

ดอกบัวแม้จะเกิดขึ้นตามคูสกปรก ตามกองขยะที่เขาทิ้งทับถมไว้ริมถนนที่เต็มไปด้วยฝุ่น แต่ก็ยังมีกลิ่นหอมเป็นที่รื่นรมย์ใจ คนย่อมเก็บมาทัดทรงประดับแม้ส่วนสูงของร่างกาย โดยปราศจากการรังเกียจถึงสถานที่เกิดอันแสนจะปฏิญูกลของมันฉันใด “พระสงฆ์สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นเพศบรรพชิต เป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์”^{๑๒} แม้จะเกิดในตระกูลยากจนเข็ญใจ เมื่อมาประพฤติปฏิบัติชอบตามพระวินัย พุทธศาสนิกชนก็ย่อมเลื่อมใสศรัทธาเคารพกราบไหว้ โดยปราศจากความรังเกียจถือชาติตระกูลกันนั้น จะเห็นได้ว่าชาวอินเดียในอดีต มีการถือชาติชั้นวรรณะกันอย่างรุนแรงและจริงจัง การที่ชนผู้อยู่ในวรรณะสูง มายอมกราบไหว้ผู้อยู่ในวรรณะต่ำกว่านั้น โดยปกติแล้วจะมีไม่ได้โดยเด็ดขาด นอกจากพระสงฆ์ผู้มีคุณสมบัติเฉกเช่นเดียวกับคุณสมบัติของดอกบัวเท่านั้น

ในวรรณคดีบาลี คือ มหาโมคคัลลานเถรคาถา พระพุทธองค์ทรงกล่าวสรรเสริญพระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระองค์ว่าเป็นผู้ชำนาญในคุณวิเศษ คือ มีอิทธิฤทธิ์ในจุดีและอุบัตีของสัตว์โลก ทรงคุณธรรมชั้นสูงประกอบด้วยปัญญา สีด และอุปสมะ (สภาวะอันเป็นที่สงบ คือ นิพพาน)

^{๑๑} พระพุทธโฆสาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารววงศ์พริ้นดิง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๒๔.

^{๑๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก สภาวิภา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๕.

ส่วนพระโมคคัลลานะ ^{๓๓} ซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นผู้ฉลาดในวิธีแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ “พระโมคคัลลานะผู้มีปัญญามาก ฉลาดในสมาธิมาน บรลุขารมี ด้วยปัญญา”^{๓๔} พึงเนรมิตอภัพัจฉริยะได้แสนโกฏิ โดยเปรียบพระโมคคัลลานะกับดอกบัวว่า

ท่านสิ้นอาสวะแล้วควรแก่การทักษิณา
พระโมคคัลลานะผู้อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว
เกิดโดยอริยชาติ ครอบงำความตายเสียได้
ไม่ติดอยู่ในสังขารเหมือนดอกบัวไม่ติดอยู่กับน้ำ^{๓๕}

พระอัสสชิเป็นพระมหาสาวกอีกองค์หนึ่งซึ่งเปรียบเหมือนดอกบัว ท่านเป็นพระเถระรูปหนึ่งในคณะปัจฉิมปัจเจก เป็นพระอรหันต์รุ่นแรกและเป็นอาจารย์ของพระสารีบุตร ^{๓๖} ท่านมีบุคลิกที่น่าเลื่อมใส มีปัญญามาก มีค่ายก่องพระอัสสชิโดยเปรียบกับดอกบัวว่า

พราหมณ์นามว่าอัสสชิ
สาวกของพระองค์ ซึ่งหาผู้กระทบกระทั่งได้ยาก
มีเดชแผ่ไป เทียววิณฑบาทในครั้งนั้น
..... มีจิตสงบ เบิกบาน คุจดอกปทุมที่เยี่ยมบาน^{๓๗}

ดอกบัวยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับวินัยของพระสงฆ์ ในวรรณคดีบาลี มีพระวินัยข้อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับดอกบัว คือ การลักทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในน้ำ

^{๓๓} พระโมคคัลลานะ ชื่อพระอัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า เกิดที่หมู่บ้านโกสิตคาม ไม่ไกลจากเมืองราชคฤห์ เป็นบุตรของนายบ้านแห่งนั้น มารดาชื่อนางโมคคัลลิตพราหมณี เดิมเรียกชื่อว่าโกสิตตะ ตามชื่อหมู่บ้านซึ่งบิดาของตนเป็นใหญ่ ต่อมาเรียก *โมคคัลลานะ* เพราะเป็นบุตรของนางพราหมณีโมคคัลลิต หรือโมคคัลลานีนั่นได้เป็นสหายกับอุปลิสสะ (คือพระสารีบุตร) มาแต่เด็ก ต่อมาทั้งสองได้ออกบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสญชัยปริพาชก จนกระทั่งอุปลิสสะได้พบพระอัสสชิ สหายทั้งสองจึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า บวชในพระธรรมวินัย เมื่อบวชแล้วถึงวันที่ ๗ โกสิตตะซึ่งบัดนี้เรียกว่า มหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุอรหัตผล ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางมีฤทธิ์มาก ในตอนปลายพุทธกาล ท่านถูกพวกโจรซึ่งได้รับจ้างจากพวกเดียรถีย์ ลอบสังหารด้วยการทุบตีจนร่างแหลก พระพุทธเจ้าโปรดให้ก่อสร้างพระจุลธาตุเจดีย์ของท่านไว้ใกล้ๆประตูดเวฬุวัน ในเขตเมืองราชคฤห์, ชื่อของท่านนิยมเรียกกันง่าย ๆ ว่า พระโมคคัลลาน์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๒๒).

^{๓๔} บุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๑๓.

^{๓๕} บุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๑๘๘-๑๑๘๙/๕๓๔.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔๐๑-๔๐๒.

^{๓๗} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๖๖-๑๗๗/๔๔.

มีคำวินิจฉัยกฤษฎีกาผู้ลี้ภัยคือดอกบัวที่ตั้งอยู่ในน้ำว่า

กฤษฎีกามีโดยจิต จับต้องดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณฑริก เหง้าบัว ปลาหรือเต่า ที่เกิดในน้ำนั้น มีราคา ๕ มาสก หรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้ไหว ต้องอาบัติอุลลัจจัย ให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก^{๓๘}

เหง้าบัวหรือรากบัว วัตถุปาราชิกจะครบ ด้วยเหง้าหรือรากอันใด เมื่อภิกษุถอนเหง้าหรือรากอันนั้นขึ้น ต้องอาบัติปาราชิก^{๓๙}

๓.๒.๔ ดอกบัวกับผู้ปฏิบัติธุดงค์

ผู้ปฏิบัติธรรมที่สมาทานธุดงค์ ได้เป็นใหญ่ในพระบวรพุทธศาสนา เป็นที่โสมนัสยินดี ย่อมมีแต่ความสุขสงบในสมาบัติ (ภาวะสงบประณีตซึ่งพึงเข้าถึง) เปรียบความสุขสงบในสมาบัติกับประทุมชาติบัวหลวงที่มีคุณถึง ๑๐ ประการ คือ

๑. เป็นของอ่อนนุ่มสนิท (สินิทฺตมฺหุ)
๒. เป็นที่ตั้งแห่งความงาม (สุกฺกนฺธิ)
๓. มีกลิ่นหอม (สุกฺกนฺธิ)
๔. เป็นที่รักแห่งชนทั้งหลาย (ปิย)
๕. ชนทั้งหลายปรารถนา (ปรตฺถิต)
๖. ชนทั้งหลายสรรเสริญ (ปสฺสุจ)
๗. น้ำหรือเปือกตมไม่สามารถซึมซาบเปียกปนอยู่ได้ (ชลกฺทฺตมอฺนุปลิตฺต)
๘. ประดับด้วยใบอ่อนเกสรและกลีบ (อฺนุปลตฺตเกสรกฺกณฺณิกาทิ มณฺฑิต)
๙. มีหมู่แห่งแมลงภู่และแมลงผึ้งบินโฉบจับคาบเกสร (ภมฺรคณฺเสวิต)
๑๐. เจริญขึ้นแต่ในน้ำที่สะอาด (สีตลสฺสิลสํวฑฺธิ)^{๔๐}

สุขอันเกิดจากปัจจัย ๔ ที่เกิดจากสงฆ์หรือคณะ ชื่อว่า สุขอันชอบธรรม^{๔๑} ได้แก่ ผู้ไม่หมกมุ่นด้วยความหมกมุ่นคือตัณหา คือ ไม่พึงทำความอยากได้ในสุขนั้น ด้วยความหวังว่า เราจะไม่

^{๓๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๘/๘๔.

^{๓๙} วิ.อ. (ไทย) ๒/๑๔๕.

^{๔๐} พระวิมลศีลาจาร, ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๕๖),

^{๔๑} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓๓.

สละสุขอันชอบธรรม ภิกษุกำหนดเอาสลากัด^{๔๒} หรือวัสสาวาสิกัด^{๔๓} อันเกิดจากสงฆ์ว่า นี่เป็นประโยชน์อย่างหนึ่งแล้ววิโรโคอยู่ในระหว่างพวกภิกษุ ในท่ามกลางสงฆ์ ชื่อว่ายอมเจริญด้วยศีลสมาธิ วิปัสสนา มรรคและผล อุปมาเหมือนดอกบัวเจริญงอกงามอยู่ในระหว่างใบฉะนั้น^{๔๔}

มีคำบรรยายสรรเสริญสาวกของพระพุทธเจ้าเปรียบกับดอกบัว ว่า

ในกองขยะที่เขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่

ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้ ฉันทใด

ในหมู่ปุถุชนผู้มีคณผู้เปรียบได้กับกองขยะ

ก็ยังมีสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจริญรุ่งเรืองด้วยปัญญา ฉันทนั้น^{๔๕}

๓.๓ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้พิเศษที่จะนำไปเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม ความคิดที่ว่าดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามนี้ เห็นได้จากแนวปฏิบัติที่บุคคลนิยมใช้ดอกบัวเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย นอกจากนี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทยังบรรยายอีกว่า ดอกบัวเป็นเครื่องหมายแห่งความดีงามในคติต่าง ๆ มีผู้นำดอกบัวไปเป็นส่วนประกอบสำคัญในกิจกรรมบางอย่างที่ทำขึ้นมาเพื่อถวายพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธสาวก และยังได้มีการนำดอกบัวไปประกอบเสริมบุญบารมีของบุคคลอีกด้วย

ในทางศาสนา ดอกบัวมีคุณลักษณะอันดีงามที่จะนำไปใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบกับแนวปฏิบัติธรรมของภิกษุหรือของบุคคล เพื่อให้ภิกษุหรือบุคคลเหล่านั้นได้เข้าใจในคติธรรมและคติโลกได้ง่ายขึ้น

พุทธศาสนิกชนนิยมใช้สิ่งสักการะอันแสดงถึงความบริสุทธิ์ผุดผ่อง และความปราศจากมลทิน ดังนั้น เมื่อถือกันว่าดอกบัวเป็นเครื่องหมายแห่งความบริสุทธิ์แล้ว พุทธศาสนิกชนก็นิยมใช้ดอกบัวเป็นเครื่องบูชาพระ โดยเฉพาะดอกบัวหลวง

^{๔๒} สลากัด อาหารถวายตามสะดวก หมายถึงสังฆภัตอันทายกเข้ากันถวาย ต่างคนต่างจัดมา เป็นของต่างกัน เขามักทำในเทศกาลที่ผลไม้แก่แล้ว ถวายพระด้วยวิธีจับสลาก (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๕-๓๐๗).

^{๔๓} วัสสาวาสิกัด ผ้าที่ทายกถวายแก่พระสงฆ์ผู้อยู่จำพรรษาครบแล้วในวัดนั้น ภายในเขตจีวรกาล (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘).

^{๔๔} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๒/๓๓.

^{๔๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๘-๕๙/๕๕.

อนึ่ง ธรรมชาติของดอกบัวตูม มีลักษณะคล้ายรูปหัวใจที่เป็นอวัยวะสำคัญในร่างกายมนุษย์ ดังนั้น การที่บุคคลใช้ดอกบัวตูมบูชาพระรัตนตรัย จึงเป็นเสมือนหนึ่งว่าเป็นการบูชาที่สูงสุดด้วยหัวใจ

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายลักษณะและรูปร่างสัณฐานของหัวใจ โดยเปรียบเทียบกับดอกบัวไว้ ดังนี้

คำว่า ทพฺ คือ เนื้อหัวใจ ว่าโดยสี มีสีแดงดังกลีบดอกปทุม ว่าโดยสัณฐาน มีสัณฐานดังดอกปทุมตูมที่เขาปลิดกลีบข้างนอกออกแล้วตั้งคว่ำลง ภายนอกเกลี้ยง แต่ภายในเป็นเช่นกับภายในผลบวบวม เนื้อหัวใจของคนมีปัญหาเข้มนานหน่อยหนึ่ง ของคนไร้ปัญหาเป็นดังดอกบัวตูม^{๔๖}

อีกประการหนึ่ง การไหว้หรือการประนมมือ ไม่ว่าจะเป็นการการประนมมือไหว้ของผู้ใด เห็นได้ว่ามีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม

พิน ดอกบัว กล่าวว่

อัญชลี คือการพนมมือ ได้แก่การยกมือทั้งสองข้างมาพนมตรงระหว่างอก โดยให้ปลายนิ้วทั้ง ๒ มือประสานกัน ประคบให้เสมอและชิดกัน เอียงนิ้วให้เอนไปข้างหน้าเล็กน้อย ประคองตั้งไว้ให้มีรูปทรงคล้ายดอกบัวตูม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนหัวใจ อันเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของคน^{๔๗}

กวีได้เปรียบเทียบการระพุ่มมือไหว้ เป็นอาการประดุจการบูชาด้วยดอกบัว เช่น คำกล่าวที่ว่า ดอกบัวคือระพุ่มหัตถ์แห่งสาธุชน^{๔๘} ดอกบัวคือฝ่ามือทั้งหลาย^{๔๙}

การที่พุทธศาสนิกชนนิยมใช้ดอกบัวเป็นเครื่องสักการะพระรัตนตรัยนั้น น่าจะเป็นความคิดสืบเนื่องมาจากการที่เคยได้ยินได้ฟังเรื่องราวต่าง ๆ ของพระเถระบางรูปที่กล่าวถึงการใช้ดอกบัวเป็นพุทธบูชา และการกล่าวถึงอานิสงส์ที่เกิดจากการบูชาด้วย พุทธศาสนิกชนบางคนอาจจะ

^{๔๖} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๖-๑๗.

^{๔๗} พิน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘.

^{๔๘} สาธุหตุการวินทุนิ
(เข้มน ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโฆลาลังการ, คทาที่ ๒๕๘).

^{๔๙} ปาณิปจฺเกรหานิห
(เรื่องเดียวกัน, คทาที่ ๒๕๙).

มีความเห็นว่า ถ้าหากคนได้ปฏิบัติอย่างพระเถระด้วยการใช้ดอกบัวบูชาพระแล้ว ผลแห่งการบูชานั้น อาจจะบันดาลให้คนได้ประสบกับสิ่งที่พึงปรารถนาเช่นกัน

จากการศึกษาวรรณคดีบาลีพบว่า ในอดีตพระเถระบางรูปได้เคยนำดอกบัวไปบูชา พระพุทธเจ้า และได้รับอานิสงส์อันเลิศเพราะการบูชาเช่นนั้น และดอกบัวที่ใช้บูชานั้นมีทั้งชนิดบัว หลวงและบัวสาย

ในเอกปทุมมิมเถราปทาน มีคำบรรยายว่า ครั้งเมื่อพระเอกปทุมมิมเถระมีกำเนิดเป็นพญาหงส์ ในขณะที่กำลังเล่นน้ำในสระแห่งหนึ่ง ก็ได้เห็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ เสด็จผ่านมาทางนั้น เพราะเห็นว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาเป็นนายของโลก “.....จึงหักดอกบัวหลวงอันเป็นที่ รื่นรมย์ใจที่กำนแล้ว ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส ไซ้จะงอปปากคาบโยนขึ้นไปในท้องฟ้า ได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ ประเสริฐที่สุด”^{๕๐}

อานิสงส์ที่เกิดขึ้น เพราะการใช้ดอกบัวที่เกิดแก่พระเอกปทุมมิมเถระเป็นพุทธบูชาครั้งนี้ มีคำ บรรยายว่า

ข้าพเจ้าได้ทำกรรมใดไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย
นี่เป็นผลแห่งพุทธบูชาพระพุทธเจ้า
คุณพิเศษ เหล่านี้คือ ปฏิสัมภिता ๔
วิโมกข์ ๘ และอภิญา ๖^{๕๑}

จากการศึกษาวรรณคดีบาลีพบว่า พระนางยโสธรา^{๕๒} เมื่อครั้งที่เกิดในวาระพระพราหมณ์ ในเมืองอมรวดี นางมีชื่อว่าสุมิตตา นางได้ถือดอกบัว ๘ กำเพื่อบูชาพระศาสดา^{๕๓} ขณะรับเสด็จ

^{๕๐} พ.อ.ป. (ไทย) ๑๒/๔-๕/๕๒๑.

^{๕๑} พ.อ.ป. (ไทย) ๑๒/๖-๑๐/๕๒๑-๕๒๒.

ปฏิสัมภिता ๔ คือ ปัญญาแตกฉาน มี ๔ คือ ๑) *อิตตปฏิสัมภिता* ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒) *ธัมมปฏิสัมภिता* ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓) *นิรุตติปฏิสัมภिता* ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือ ภาษา ๔) *ปฏิภาณปฏิสัมภिता* ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๑๔๖).

อภิญา ๖ คือ ความรู้ชั้นสูง มี ๖ อย่าง คือ ๑) *อิทธีวิธี* แสดงฤทธิ์ต่างๆ ๒) *ทิพโสต* หูทิพย์ ๓) *เจโตปริยญาณ* ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้ ๔) *ปุพเพนิวาสานุสสติ* ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ๕) *ทิพพจักขุ* ตาทิพย์ ๖) *อาสวักขยญาณ* ญาณที่ทำให้อัสวะสิ้นไป, ๕ อย่างแรกเป็นโลกียอภิญา ข้อสุดท้ายเป็นโลกุตตรอภิญา (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘๐).

พระพุทธเจ้าที่ปังกรพร้อมด้วยฤๅษีสุมะ^{๕๔} ฤๅษีสุมะได้อุทิศตนนอนทอดเป็นสะพานเพื่อให้พระพุทธเจ้าที่ปังกรและพุทธสาวกเหยียบผ่าน นางได้กล่าวแก่ฤๅษีสุมะว่า “ดอกบัว ๓ กำของหม่อมฉัน กับดอกบัว ๕ กำของท่านนั้น จะมีผลเสมอกันเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณของท่าน”^{๕๕} ดังนั้นแล้ว ฤๅษีสุมะจึงได้ถวายดอกบัว ๕ กำและตั้งจิตปรารถนาให้ได้บรรลุโพธิญาณ

ส่วนสุมิตตาได้ถวายดอกบัว ๓ กำแก่พระพุทธเจ้าที่ปังกรด้วยจิตที่เป็นมหากุศล จากการถวายดอกบัวในครั้งนั้น มีคำบรรยายอันสงส์ที่นางได้รับว่า อุบาสิกานี้จักเป็นผู้มีจิตเสมอกัน มีการกระทำเสมอกัน มีปกติทำร่วมกัน จักเป็นที่น่ารักเพราะการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ท่าน จักเป็นหญิงน่ารักน่าชม น่ารักยิ่ง น่าชอบใจ มีวาจาอ่อนหวาน มีฤทธิ์ เป็นธรรมทายาทของท่าน^{๕๖}

เรื่องราวเหล่านี้เป็นหลักฐานแสดงถึงค่านิยมของพุทธศาสนิกชน ในการถือว่าดอกบัวว่าเป็นดอกไม้ที่มีคุณลักษณะเหมาะแก่การนำมาบูชาพระ

จากการศึกษาวรรณคดีบาลีพบว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้สำหรับบูชาพระพุทธเจ้า มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งพระตีปทุมยเถระ ยังเป็นช่างดอกไม้ ได้นำดอกปทุมมา ๓ ดอก ด้วยหวังจะถวายพระราชา แต่ครั้งได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จดำเนินอยู่ในละแวกตลาด ก็เกิดความคิดว่า จะมีประโยชน์อะไร ด้วยดอกไม้เหล่านี้เมื่อตนนำไปบำรุงพระราชา ตนอาจได้รับบ้านหรือคามเขต หรือทรัพย์ ๑,๐๐๐ เป็นการตอบแทนเท่านั้น แต่ถ้านำดอกบัวนี้บูชาพระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกคนที่มีได้ฝึกคนผู้แก่แล้ว ก็น่าจะทรงนำสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งปวงผู้เป็นนาคะของโลกแล้ว ตนจักได้ทรัพย์ที่ยั่งยืน

^{๕๒} อีกชื่อหนึ่งว่า พิมพา เป็นเจ้าหญิงแห่งเทวทहनคร เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นพระชายาของพระสิทธัตถะ เป็นมารดาของของพระราहुล ต่อมาออกบวช เรียกชื่อว่า พระภัททา กัจจานา, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒.

^{๕๓} บุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๕/๕๐๒.

^{๕๔} ฤๅษีสุมะ คือ อดีตชาติของพระพุทธเจ้าของเรา ชาตินั้นเป็นชาติแรกที่ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่ปังกรว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า, บรรจบ บรรณรุจิ, ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล, หน้า ๘๒.

^{๕๕} บุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๕/๕๐๒.

^{๕๖} บุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๓-๔/๕๐๓.

มีคำบรรยายว่า

ข้าพเจ้าเมื่อคิดอย่างนี้แล้ว จึงทำจิตใจของคนให้เลื่อมใส
จับดอกบัวแดง ๓ ดอกโยนขึ้นไปในอากาศ ในครั้งนั้น
พอข้าพเจ้าโยนขึ้นไป ดอกบัวแดงเหล่านั้นก็แผ่ (ขยายกลีบ) อยู่ในอากาศ
ชั่วขณะขึ้นข้างบน ดอกย่อยลงข้างล่าง
ก็น้อยเหนือพระเศียรในอากาศ^{๕๗}

มีคำบรรยายอันสงส์ที่ได้รับจากการถวายดอกบัวมีว่า

นางเทพอัปสรทั้งหลายใช้กลีบบัวปูลาดวิมานนี้แล้ว
จักนุ่งห่มกลีบบัว
นอนกลิ้งเกลือกอยู่ภายในวิมานที่ประเสริฐซึ่งลาดด้วยกลีบบัว
ดอกบัวแดงเหล่านั้น แวดล้อมวิมาน
ส่งกลิ่นหอมอบอวลด้วยกลิ่นทิพย์ฟุ้งไปในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ^{๕๘}

มีเรื่องว่า พระปฐมบุชกเถระสังคิษย์ของท่านไว้ว่า เมื่อศิษย์ไปหาก็ก็นำดอกบัวไปมอบ
ให้ท่านด้วย เพื่อท่านจะได้นำดอกบัวนี้ไปเป็นเครื่องสักการะพระพุทธเจ้าต่อไป ท่านได้สังคิษย์ว่า “มา
เถิดคณะศิษย์ของเรา จงนำดอกปฐมมาให้เรา เราจักบูชาพระพุทธเจ้า”^{๕๙} ต่อมา “ศิษย์เหล่านั้นรับคำที่
ข้าพเจ้าสั่งอย่างนี้แล้ว จึงนำดอกปฐมมาให้ข้าพเจ้า”^{๖๐}

ไม่เพียงแต่ดอกบัวเท่านั้นที่ศาสนิกชนนำไปบูชาพระ แม้แต่เมล็ดบัวซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ
ดอกบัว ก็มีผู้นำไปใช้เป็นพุทธบูชาด้วยเช่นกัน

ในวรรณคดีบาฬี คือ ผลทายกเถราปทาน มีเรื่องว่า พระผลทายกเถระผู้เกิดในตระกูล
พราหมณ์ ศึกษาจบศิลปศาสตร์ของพราหมณ์คือไตรเพท เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าปฐมุตตระ
เกิดจิตเลื่อมใส ได้ในพระพุทธองค์ ถวายเมล็ดบัวขนิคอร่อยพร้อมทั้งน้ำผึ้ง แล้วนำไปคล้องไว้ที่ปลาย
ไม้

^{๕๗} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓-๕๔/๒๒๔.

^{๕๘} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๕-๖๖/๒๒๕-๒๒๖.

^{๕๙} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕/๒๕๐.

^{๖๐} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๐/๒๕๑.

มีคำบรรยายว่า

ข้าพเจ้าคงแก่เรียน ทรงมนตรี จบไตรเพท
อยู่ในอาศรมที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์
เครื่องบูชาไฟและเมล็ดบัวขาวของข้าพเจ้ามีอยู่
ของทั้งหมดข้าพเจ้าใส่ไว้ในกระจาดแล้ว คล้องไว้ที่ยอดไม้
พระผู้มีพระภาค พระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงรู้แจ้งโลก
ผู้สมควรรับเครื่องบูชา^{๖๐}

พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระเสวยเมล็ดบัวในขณะที่พระผลทายนกเถระกำลังมองดู เพื่อทำ
ให้พระเถระเกิดความโสมนัส และได้รับอานิสงส์แห่งการถวายเมล็ดบัว

มีคำบรรยายว่า

ด้วยกุศลมูลนั้น ข้าพเจ้าได้เสวยสมบัติ ละความชนะและความแพ้ได้ บรรลุฐานะที่ไม่
หวั่นไหวในกัปที่ ๗๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า
ศุภมงคละ สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ^{๖๑} มีพลานุภาพมาก^{๖๒}

จากการศึกษาพบว่า แม้แต่เหง้าบัวและรากบัว ก็มีผู้ใช้ถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าทุก ๆ ส่วนของดอกบัวนั้น มีคุณค่าที่บุคคลจะนำไปบูชาพระพุทธเจ้า

มีคำบรรยายอานิสงส์การถวายเหง้าบัวและรากบัวของภิกษุมุฬาทายกเถระว่า

ข้าพเจ้าไม่รู้จักความสุขที่เสมอด้วยความสุขนั้น
และความสุขที่ยิ่งไปกว่าความสุขนั้นแต่ที่ไหนเลย
อติภาพสุดท้ายของข้าพเจ้ากำลังเป็นไปอยู่
ภพทั้งปวงข้าพเจ้าถอนได้แล้ว
ข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ
..... เป็นผลแห่งการถวายเหง้าบัวและรากบัว^{๖๔}

^{๖๐} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๕-๓๗/๒๘๓.

^{๖๑} รัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว (จักรรัตนะ) ๑ ช้างแก้ว ๑ (หัตถิรัตนะ) ม้าแก้ว ๑ (อัสสรัตนะ)
แก้วมณี ๑ (มณีรัตนะ) หงิ่งแก้ว ๑ (อิตถิรัตนะ) ขุนคลังแก้ว ๑ (คหปติรัตนะ) ขุนพลแก้ว ๑ (ปริณายกรัตนะ)
(จุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑๔๕).

^{๖๒} จุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๒/๒๒๐.

^{๖๔} จุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๑-๓๓/๒๐๓.

จากการศึกษาพบว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ ดอกบัวที่บุคคลจะนำมาถวายเป็นสังฆบูชา ก็มีความสำคัญมิใช่น้อย และอานิสงส์แห่งการบูชานั้นก็มามากมายหลายอย่าง ซึ่งถ้าใครได้ทำบุญกุศล กับพระภิกษุแล้ว ผลบุญนั้นอาจบันดาลให้ผู้นั้นมีลักษณะที่ดั่งงามในสายตาของคนทั่วไป เช่น มี ผิวพรรณผุดผ่อง หรือมีร่างกายสมส่วน

ในวรรณคดีบาลีมีคำบรรยายว่า เมื่อพระมหาโมคคัลลานะจาริกไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท่านได้พบเทพธิดา ๔ องค์สวยทิพย์สมบัติอยู่ในวิมาน เทพธิดาทั้ง ๔ มีวรรณะงาม เปล่งรัศมีสว่าง ไปทุกทิศเหมือนดาวประกายพริ้ว พระมหาโมคคัลลานะจึงได้ถามถึงเหตุที่ทำให้นางมีวรรณะงาม เช่นนั้น เทพธิดาดนหนึ่ง “มีวรรณะดั่งปทุม มีตากลมดั่งกลีบปทุม”^{๖๕} ตอบว่า นางได้เคยจัดอาสนะไว้ เหนือดอกปทุมทั้งหลาย ซึ่งงดงามด้วยกลีบ ช่อ และเกสรของดอกปทุมที่แย้มบานแล้วปูลาดด้วยผ้าขาว ใหม่ ๆ นางได้วางดอกปทุม ๔ ดอก และพุ่มดอกไม้เหนือเท้าทั้ง ๔ ของอาสนะ^{๖๖} ถวายพระเถระ เมื่อพระเถระนั่งเหนืออาสนะแล้ว นางบูชาพระเถระด้วยกลีบปทุมที่มีเกสร โดยการโรยรอบ ๆ อาสนะ และตั้งจิตปรารถนาว่า “ด้วยอานุภาพบุญของดิฉันนี้ ขอจงมีสมบัติทิพย์ที่งดงามด้วยบัลลังก์ เรือนยอดอันเป็นทิพย์ ในความเป็นไปทุกอย่าง ขอจงอย่าขาดดอกปทุมเลย”^{๖๗}

นอกจากมีการบรรยายถึงการใช้ดอกบัวเป็นพุทธบูชาและสังฆบูชาแล้ว จากการศึกษาได้ พบว่า บุคคลยังใช้ดอกบัวไปเป็นเครื่องสักการะกราบไหว้ผู้ที่ตนเคารพ เช่นบิดามารดา เพื่อความเป็น สิริมงคลแก่ตน ดังที่พระกุสุมาสนียเถรีกล่าวว่

ข้าพเจ้าวางดอกอุบล ๕ กำไว้บนหลังของข้าพเจ้า
ประสงค์จะบูชาัญ ในสมาคมบิดามารดา
ข้าพเจ้าปูลาดอาสนะแล้วลาดดอกอุบลนั้น
นิมนต์พระมหารามุณีนำเสด็จไปยังเรือนของตน
.....พระผู้มีพระภาคสวยเสร็จแล้ว
จึงถวายดอกอุบลกำมือหนึ่ง ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย
นี่เป็นผลแห่งการถวายดอกไม้^{๖๘}

มีคำบรรยายว่า แม้สัตว์บางชนิด เช่น ช้าง ยังใช้เกสรดอกบัวโปรยบูชาแต่พระปัจเจกพุทธ เจ้า ดังที่พระปฐมเกสรียเถระกล่าวว่

^{๖๕} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๕๑.

^{๖๖} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๕๔.

^{๖๗} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๕๔.

^{๖๘} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๗, ๖๘, ๗๗-๗๘/๒๘๖.

เมื่อก่อน ข้าพเจ้าเป็นช่างพลายตระกูลมาตังคะ
อาศัยอยู่ใกล้ที่พักหมู่ฤาษี (คือ พระปัจเจกพุทธเจ้า)
ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในพระปัจเจกพุทธเจ้า
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ จึงได้ไปรอยเกสรดอกบัวลงบูชา^{๖๕}

อานิสงส์ที่ช่างพลายมาตังคะ ได้รับจากการใช้เกสรดอกบัวไปรยบูชาแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยจิตที่เป็นกุศล คือ บันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกับหนึ่ง อานิสงส์จากการไปรยเกสรดอกบัวบูชา พระพุทธเจ้าในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย^{๖๖}

จากการศึกษาพบว่า เมื่อพุทธศาสนิกชนกระทำการใด ๆ เพื่อแสดงถึงความมีศรัทธาและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็มักจะเลือกหาสิ่งของที่สื่อถึงความดีงามเสมอ ดังนั้น เมื่อถือกันว่า ดอกบัวมีคุณลักษณะที่ดีงาม เป็นที่ต้องตาแก่คนทั่วไปแล้ว พุทธศาสนิกชนจึงได้นำดอกบัวมาเป็น ส่วนประกอบในกิจการนั้นด้วย

ในวรรณคดีบาลีมีเรื่องราว เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกเพื่อแสดงธรรมในสถานที่ต่าง ๆ จะมี ผู้สร้างปะรำหรือมณฑปถวายเป็นที่ประทับชั่วคราว และปะรำหรือมณฑปที่กล่าวนี้ บางทีก็ใช้ดอกบัว หรือกลีบบัวเป็นส่วนหนึ่งแห่งมุงหลังคามณฑปและปะรำนั้น มีเรื่องราว พระโสมมาเถรีภิกษุณีชาวแคว้น มลฑก กล่าวถึงผิวพรรณของตนเองว่า “ผิวพรรณของดิฉันเหมือนสีดอกอุบล และกลิ่นกายของหม่อมฉัน ก็หอมฟุ้งไปคล้ายกลิ่นหอมของดอกอุบล”^{๖๗} พระเถรีมิได้นำดอกบัวมาประดับกายเหมือนสตรีทั่วไป แต่ได้นำดอกบัวซึ่งบานเต็มที่แล้วทำเป็นเครื่องกั้นแดดถวายพระพุทธเจ้าด้วยจิตที่เลื่อมใส “ทำดอกอุบล ๗ ดอกเหล่านั้นให้แผ่ขยายเป็นหลังคากันท้องฟ้า เหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า”^{๖๘}

อานิสงส์ที่พระเถรีได้รับจากการถวายดอกอุบล ๗ ดอกคือ นางมีจิตเบิกบาน มีใจยินดี เกิด โสมนัส นางได้ประนมมือทำจิตให้เลื่อมใสในบุญชานนั้น จึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บังเกิดเครื่อง กั้นมุงบังดอกไม้สีเสียวขนาดใหญ่เหนือศีรษะของนาง มีกลิ่นทิพย์หอมฟุ้ง^{๖๙}

ในวรรณคดีบาลี คือ พุทธปาทาน มีคำบรรยายว่า พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเป็นพระราชา ทรงพระนามว่าสุชาตะ แห่งกรุงยสวดี ทรงสละราชอาณาจักรที่มีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง มีกองทัพเข้มหามาศาล อีกทั้งคนใกล้ชิดซัดก็จงรักภักดี แต่เนื่องจากพระองค์ทรงสังเวชใจในทุกข์ ในภพชาติ จึง

^{๖๕} พ.อุป. (ไทย) ๓๒/๑/๔๖๓.

^{๖๖} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๓-๔/๔๖๓.

^{๖๗} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๘๓/๓๖๕.

^{๖๘} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๖๒/๓๖๘.

^{๖๙} พ.อุป. (ไทย) ๓๓/๖๘-๖๙/๓๖๘.

สละราชสมบัติออกผนวชเป็นคฤหัสถ์ ครั้นได้ข่าวว่าพระติสสชินพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ก็บังเกิดความปีติอย่างยิ่ง “กัณดอกปทุมต่างฉัตรกันหนึ่ง ซึ่งมีด้ามเป็นมณี มีเกสรเป็นทอง มีใบเป็นแก้วทับทิม เหมือนฉัตรที่สำเร็จด้วยเกสรหอม ไว้เหนือพระเศียรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนอยู่ท่ามกลางบริษัท ๔”^{๗๔}

จากการถวายฉัตรบัวอันสวยงามที่ประดิษฐ์จากดอกบัวในครั้งนั้น พร้อมกับกุศลกรรมที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน พระติสสชินพุทธเจ้าได้เสด็จเห็นบารมีอันแก่กล้าของพระเจ้าสุชาตะด้วยญาณ จึงได้พยากรณ์พระเจ้าสุชาตะว่า “ในกัป ๘๒ นับแต่กัปนี้ จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ”^{๗๕}

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวนั้นมีความสำคัญและมีเกียรติสูง ที่บุคคลจะพึงนำไปควรคู่กับพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นการนำดอกบัวไปถวายโดยตรง หรือกั้นเป็นฉัตรถวาย ซึ่งสามารถถวายพระพุทธเจ้าได้ในทุกกรณี นอกจากอานิสงส์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการนำดอกบัวเป็นพุทธบูชา สังฆบูชา เป็นต้น เห็นได้ว่าจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์เป็นเรื่องสำคัญ ที่ผู้ถวายต้องมีจิตที่บริสุทธิ์ในการน้อมนำดอกบัวเพื่อการบูชาในแต่ละครั้ง จึงจะได้รับอานิสงส์ที่สูงที่สุดจากการบูชาด้วยดอกบัวในครั้งนั้น ๆ

๓.๔ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์

ชาวพุทธถือว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้บริสุทธิ์ เพราะแม้เกิดจากเปือกตม แต่เมื่อดอกโผล่ขึ้นพ้นเหนือน้ำแล้ว ก็หาได้มีร่องรอยความสกปรกของเปือกตมไม่ ลักษณะธรรมชาติของดอกบัวดังกล่าวเห็นได้ว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่อยู่เหนือความสกปรกและปราศจากมลทินจากธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่ ดอกบัวจึงมีความหมายไปในทางบริสุทธิ์ สะอาด และเป็นดอกไม้ที่มีเกียรติสูงในพระพุทธศาสนา พระอรุณเถรจารย์กล่าวเทียบดอกบัวกับพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ว่า “... พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระนามว่าปทุมุตตระ เพราะมีพระนามเสมอกับดอกปทุมและเพราะเป็นผู้สูงสุด . . .”^{๗๖} เมื่อพุทธศาสนิกชนจะกล่าวถึงความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า ก็มักจะอุปมาเปรียบเทียบกับความบริสุทธิ์ของดอกบัว เช่น ในคำสรรเสริญพระรัตนตรัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ คือ

^{๗๔} บุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๑/๕๗๔.

^{๗๕} บุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๑/๕๗๔.

^{๗๖} บุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๕๐๒.

องค์ใดพระสัมพุทธ	สุวิสุทธสันดาน
คัมภูลกิเลสมาร	บมิหม่นมิหมองมัว
หนึ่งในพระทัยท่าน	ก็เบิกบานคือดอกบัว
ราศี บ พันพัว	สุวคนธกำจร ^{๑๖}

ความบริสุทธิ์คุณนี้ หมายถึงความพ้นจากอาสวะ (กิเลสที่หมักหมมหรือคองอยู่ในสันดาน) กิเลส (ความเศร้าหมอง) ตัณหา (ความพยายามอยาก) มานะ (ความถือตัว) ทิฐิ (ความเห็นผิด) หรือ พ้นจากความผูกพันในกาม

พระพุทธเจ้าทรงมีพระบริสุทธิ์คุณเหนือปุถุชน มิได้มีความมัวหมองและไม่มีมลทินอันเป็น วิสัยปกติของบุคคลผู้ยังหลงระเรีงอยู่ในโลกียสุข กิเลสไม่สามารถจะแปลเป็นพระพุทธรองค์ได้ ดังคำ อุปมาในอุปทานว่า

ดอกบัวหลวงเกิดในน้ำ งดงามอยู่กลางน้ำ
 ดอกบัวหลวงนั้นยังคงบริสุทธิ์ ไม่ติดอยู่กับน้ำ จันใด
 ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ก็ทรงเป็นจันนั้น
 เป็นมхамุณี เกิดมาแล้วในโลก (แต่) ไม่ทรงติดอยู่กับโลก
 คุจดอกบัวหลวงไม่ติดอยู่กับน้ำ ฉะนั้น^{๑๗}

ในวรรณคดี คือ สกยสูตร มีเรื่องว่าสกยปริพาชกเที่ยวไปในสำนักของเจ้าลัทธิต่าง ๆ เพื่อ ถามปัญหาที่ตนเรียนมาจากเทวดา แต่ไม่มีเจ้าลัทธิตนใดตอบได้ ภายหลังเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อทูล ถาม พระพุทธรองค์ตอบสกยปริพาชกทุกข้อ จนสกยปริพาชกหมดความสงสัย กราบลงแทบพระบาท พร้อมกล่าวว่า “ภายิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่ง ทรงประกาศธรรมอย่างแจ่มแจ้งโดยประการ ต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด” สกยปริพาชกกล่าวสรรเสริญพระพุทธรองค์ โดยเปรียบกับดอกบัวว่า

พระองค์ทรงล่วงพ้นอุปธิกิเลสได้
 ทำลายอาสวะได้แล้ว ไม่มีอุปทาน (ความถือมั่น)
 ละความหวาดกลัวภัยได้ เหมือนพญาราชสีห์ไม่กลัวต่อหมู่นี้
 พระองค์ไม่ทรงติดอยู่ในบุญและบาปทั้งสอง
 เหมือนดอกบัวขาวที่สวยงามไม่ติดอยู่ในน้ำ^{๑๘}

^{๑๖} กองเผยแผ่, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **คู่มือสวดมนต์ สำหรับเยาวชน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๓.

^{๑๗} พ.อุ.ป. (ไทย) ๓๒/๓๒๗-๓๒๘/๕๑.

นอกจากคำบรรยายว่า พระพุทธเจ้าทรงมีความบริสุทธิ์ดังดอกบัว แม้พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ประดุจดอกบัว เพราะพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้สละกิเลส ตัณหา มานะ ทิฐิ เป็นผู้หลุดพ้น ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดในโลก เป็นผู้ตัดขาดจากโลกโดยสิ้นเชิง ดังคำบรรยายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีพระจริยวัตรเหมือนกัน คือ ประพฤติผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๖}

ไม่สะดุ้งในเพราะเสียงในเหมือนราชสีห์

ไม่คิดข้าย เหมือนลม

ไม่เปียกน้ำ เหมือนบัว

จึงประพฤติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๘๗}

บุคคลผู้ปฏิบัติธรรม ก็มีคำเปรียบเทียบกับดอกบัวไว้ว่า

บุคคลผู้เป็นนาคะสังคจากทัญญูเหล่าใด

พึงเที่ยวไปในโลก ไม่พึงพุดจาซัดถือทัญญูเหล่านั้น

ดอกบัวก้านมีหนาม เกิดในน้ำ

ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำและโคลนตม ฉันทใด

มุณีผู้กล่าวเรื่องความสงบ ก็ไม่ยินดี

ไม่แปดเปื้อนในกามและโลก ฉันทนั้น^{๘๘}

และ

มุณีไม่คิดพันในรูปที่เห็น

เสียงที่ได้ยินและอารมณ์ที่รับรู้

เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว

เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนดอกบัว ฉันทนั้น^{๘๙}

^{๘๖} บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๕๒-๕๕๓/๖๒๕.

^{๘๗} หมายถึงประพฤติดตามจรिया ๘ ประการ คือ ๑) ประพฤติในอริยาบถ ๔ ๒) ประพฤติในอายตนะ ภายในและภายนอก ๓) ประพฤติในสติปัญญาน ๔ ๔) ประพฤติในฉันท ๕) ประพฤติในอริยสังค ๖) ประพฤติในอริยมรรค ๔ ๗) ประพฤติในสามัญญผล ๔ ๘) ประพฤติเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก (บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/[๗๔]).

^{๘๘} บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๑/๕๑๖.

^{๘๙} บุ.ม. (ไทย) ๒๕/๘๐/๒๓๗.

^{๙๐} บุ.ม. (ไทย) ๒๕/๔๗/๑๖๔.

นอกจากนี้ มีคำยกย่องพระราชกษัตริย์ผู้ปฏิบัติพระองค์ให้อยู่ในครรลองแห่งกฎหมาย ไม่ลุแก่อำนาจ ตัดสินความโดยปราศจากความโกรธ ทรงความเป็นกลาง เปรียบเหมือนตราขุ ไม่ทรงผลุนผลัน ตัดสินคดี แสดงถึงความบริสุทธิ์ในการปกครอง “พระราชกษัตริย์เช่นนี้ทรงได้ชื่อว่าอันอะไรไม่เหมือนเหมือนดอกปทุมที่เกิดในสระโบกขรณี อันอะไรไม่แปรเปลี่ยน”^{๘๔} ดังที่พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า

ดอกบัวแย้มบานได้ เมื่อมีแสงอาทิตย์ เมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว โคลนตมก็ย่อมไม่เปรอะเปื้อน พระราชกษัตริย์ซึ่งตัดสินคดีความโดยชอบธรรม ถูกต้องตามกฎหมาย ไม่ลุแก่อำนาจ ตัดสินความโดยปราศจากความโกรธและเป็นกลาง เปรียบเหมือนตราขุ เพราะพระองค์ไม่ทรงผลุนผลันนั่นเอง^{๘๕}

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่บุคคลฝัน ถ้าผู้ใดฝันเห็นดอกบัว ก็จะเป็นนิมิตที่ดีแก่ผู้นั้น ซึ่งอาจจะได้ประสบโชคลาภหรือสิ่งที่ดั่งใจ เรื่องราวของดอกบัวเกี่ยวกับความฝันมีแทรกอยู่ในพุทธประวัติ

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงเรื่องความฝันไว้ว่า เหตุที่ทำให้ฝันนั้นมีด้วยกัน ๔ ประการ คือ

๑. ธาตุกำเริบ เมื่อเวลาฝันย่อมฝันหลายอย่าง เช่น ฝันว่าตกจากภูเขา ฝันว่าไปทางอากาศ ฝันว่าถูกเนื้อร้าย ช้าง และโจรไล่ตาม

๒. อารมณ์หรือเหตุการณ์ที่เคยประสบมาก่อน การฝันนั้นย่อมฝันถึงอารมณ์ที่เคยเป็นมาแล้วในอดีต

๓. เทวดาคลใจ

๔. บุพนิมิต (ลางที่บอกเหตุขึ้นก่อน)

พระอรรถกถาจารย์อธิบายความฝันทั้ง ๔ ประการนี้ว่า “ในฝันเหล่านั้น ฝันเพราะธาตุกำเริบและเพราะอารมณ์ที่เคยประสบมาก่อนเป็นเรื่องไม่จริง ฝันเพราะเทวดาคลใจเป็นเรื่องจริงบ้างไม่จริงบ้าง เพราะว่าบางครั้งเมื่อเทวดาทรงหลายโทษขึ้นมา ประสงค์จะให้ถึงความพินาศด้วยอุบาย จึงแสวงทำให้ผิดปกติ แต่การฝันเพราะบุพนิมิตเป็นเรื่องจริงโดยส่วนเดียว แม้เพราะความเกี่ยวข้องของมูลเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ต่างกัน ฝันจึงต่างกันไป . . .”^{๘๖}

^{๘๔} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๕.

^{๘๕} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๑๓-๓๑๔.

^{๘๖} อ.จ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๔๒๓.

จากการศึกษาพบว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางสิริมายา พระอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ก่อนที่จะทรงพระครรภ์เจ้าชายสิทธัตถะ ครั้งนั้นในเมืองมิงงานพิธิเดือน ๘ พระนางและประชาชนได้ไปร่วมงานกัน ครั้นถึงวันที่ ๗ พระนางทรงบำเพ็ญทาน เสวยพระกระยาหารและสุธารส ทรงรักษาอุโบสถศีล แล้วจึงประทับ ณ ห้องบรรทมซึ่งตกแต่งอย่างงดงาม คิณนั้นพระนางได้พระสุบินว่า ท้าวโลกบาลผู้มีหน้าที่ปกครองรักษาโลกอยู่ประจำทิศทั้ง ๔ คือ ท้าวเวสสวัณหรือกุเวรแห่งทิศเหนือ ท้าวธรรฐแห่งทิศตะวันออก ท้าววิรุณหกแห่งทิศใต้ และท้าววิรูปักษ์แห่งทิศตะวันตก ได้ช่วยกันยกพระนางพร้อมทั้งแท่นพระบรรทมไปยังป่าหิมพานต์ แล้วจึงวางพระนางลงที่พื้นศิลากว้าง ๖๐ โยชน์ ภายใต้อันดาละซึ่งมีปริมาตรประมาณ ๗ โยชน์ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ยืนเฝ้าอยู่ด้านหนึ่ง

ครั้นแล้วได้มีนางฟ้ามานำเสด็จพระนางไปยังสระอโนดาตเพื่อสงวนน้ำชำระมลทิน แล้วทรงอุษาทิพย์ พร้อมทั้งทรงลูบไล้พระนางด้วยของหอมอันเป็นทิพย์ และประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ แล้วจึงนำเสด็จพระนางไปบรรทม ณ วิมานทองซึ่งตั้งอยู่บนภูเขาเงินไม่ไกลจากที่นั้น ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพญาเสวตกุญชร คือ ช้างเผือกขาวผ่องถื่อคอกบัวเงินมากระทำทักษิณาวรรต คือ เวียนขวาเป็นการเคารพพระนาง ๓ รอบ แล้วจึงเข้าสู่พระครรภ์ทางด้านข้าง ดังความตอนหนึ่งว่า

พระโพธิสัตว์เป็นพระยาช้างตัวประเสริฐสีขาวผ่อง เดินเที่ยวไปที่ภูเขาทองลูกหนึ่ง ในที่ไม่ไกลแต่ที่นั้นเดินลงจากภูเขาทองนั้น ขึ้นไปยังภูเขาเงิน มาทางด้านอุดรทิศ (ทิศเหนือ) เองวงอันมีสิรวาจะว่าพวงเงินจับดอกปทุมชาติสีขาว เปล่งไถญจนาท เข้าไปยังวิมานทอง กระทำประทักษิณแท่นบรรทมของพระราชมารดา ๓ รอบแล้ว ปรากฏเหมือนกับว่าทะลุทางด้านเบื้องขวาเข้าไปในพระอุทรของพระนาง^{๘๗}

เช้าวันรุ่งขึ้น พระนางได้กราบทูลเรื่องราวในพระสุบินแก่พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ ในพระสุบินนั้น อุปมาได้ว่า พระมหาจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในทางโลก (พระเสวตหัตถิ) ยังละทิ้งราชอาณาจักรทั้งปวง (กาญจนบรรพต) หันมาน้อมบูชาต่อพระธรรมในพระพุทธศาสนา (ดอกบัว) ดังพราหมณ์ชั้นหัวหน้า ๖๔ คนได้กราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะว่า การที่พระมเหสีทรงตั้งพระครรภ์นั้น พระองค์จักมีพระราชโอรส ถ้าพระราชโอรสนั้นทรงอยู่ครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกจากเรือนบวชจักได้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีกิเลสประจุหลังคาอันเปิดแล้วในโลก^{๘๘}

นอกจากนี้ ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ มีสหชาติที่บังเกิดพร้อมร่วมกันกับพระองค์ ๗ อย่าง และในสหชาติทั้ง ๗ นั้น มีดอกบัวรวมอยู่ด้วย คือ

^{๘๗} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๘๔-๘๕.

^{๘๘} บุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๘๕.

พระพิมพ์ปา ๑ พระอานนทผู้เป็นราชโอรสพระเจ้าอโศกมโหฬาร ๑ กาพุทธายี
อำมาตย์ ๑ นายฉันทนามาตย์ ๑ ถิ่นฐกัณฐราช ๑ ไม้พระมหาโพธิ์ ๑ กัณฑ์ขุมทอง
ทั้ง ๔ มีนาม สังขนิธิ วัดปากโคกกลมรอบได้คาพุทธขุม ๑ ชื่อเอลนิธิ วัดปากกลมรอบ
ได้กัณฑ์ขุม ๑ ชื่ออุบลนิธิ วัดปากกลมรอบได้ ๓ คาพุทธขุม ๑ ชื่อบุณทรนิธิ วัด
ปากกลมรอบได้โยชน์หนึ่งขุม ๑ ...^{๔๕}

จากการศึกษาพระสุบิน จึงทำให้ทราบว่าในขณะที่ชาวอินเดียยังไม่มีภาพแทนพระองค์
พระพุทธรูปเข้าไว้เป็นสิ่งที่เคารพบูชา ชาวอินเดียมีช้างและรูปดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปองค์เมื่อ
ยังไม่ตรัสรู้ ดอกบัวได้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแต่ก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า

ในคำบรรยายเหตุการณ์ ขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา
ในเวลาใกล้รุ่งวันเพ็ญเดือน ๖ มีบุพนิมิตปรากฏขึ้นแก่พระโพธิสัตว์หลายประการ คือ

(บุพนิมิตที่เกี่ยวกับดอกบัว) ... สรรพปทุมชาติมีพรรณ ๕ ก็บังเกิดปรากฏเศียรดาษ
ไปในสาครนทีแลปฐพีดิน ๑ สรรพบุปชาติทั้งหลายบรรเกิดในน้ำในบกก็มีกลีบอันเบิกบาน
ทั้งสิ้น ๑ สรรพพฤกษลาชาติทั้งหลายก็บังเกิดดอกปทุมชาติออกตามลำน้ำแลกิ่งแลเครือ ๑
ทัมพปทุมชาติทั้งหลาย ล้วนมีก้านทำลายพื้นแผ่นดินลาผุดขึ้นมาแห่ง ละ ๑ ดอก ๆ ในที่ศิลา
ทั้งปวง ๑ โอถัมพปทุมชาติทั้งหลายก็บังเกิดปรากฏห้อยย้อยบนอากาศ ๑ ...^{๔๖} และ
“ดอกปทุมชาติเกิดในที่ทั้งปวง เป็นบุพนิมิตที่จะบังเกิดมรรคผลแก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น”^{๔๗}

อีกเรื่องหนึ่ง

พระเจ้าปเสนทิโกศลทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนิมิต ๑๖ ประการ คือ พญาโคสุกะ
หมู่มั้ แม่โค โคผู้ ม้า ถาดทองคำ สุนัขจิ้งจอก หมอน้ำ สระโบกขรณี ข้าวไม่สุก แก่นจันทน์ น้ำเต้า
จมน้ำ หินลอยน้ำ กบกลืนกินงูเห่า หงส์ทั้งหลายแวดล้อมกา และ เสือเหลืองกลัวแพะ^{๔๘}

ความหมายของสุบินนิมิตที่เกี่ยวกับสระโบกขรณี คือ

^{๔๕} กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, ปฐมสมโพธิกาถา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, (พระนคร :
โรงพิมพ์กรมศาสนา), หน้า ๖๓.

^{๔๖} กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, ปฐมสมโพธิกาถา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยวชิราวุธ, หน้า ๕๑

^{๔๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๖๒

^{๔๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๓/๓๒.

ทรงเห็นโศกขณิสระหนึ่ง คารคายไปด้วยปทุม ๕ สี ลึก มีทำขึ้นลงรอบด้าน ฟุ้ง สัตว์ สองเท้า สี่เท้า พวกกันลงดื่มน้ำในสระนั้นโดยรอบ น้ำที่อยู่ในที่ลึกกลางสระนั้นชุ่ม มัว ในที่ซึ่งสัตว์สองเท้าสี่เท้าพวกกันยำเหยียบ กลับใสสะอาดไม่ชุ่มมัว^{๕๓}

คำทำนายซึ่งแสดงให้เห็นว่า การฝันถึงสระโศกขณิสนั้นเป็นนิมิตที่ดี

มหาบพิตร ผลแห่งสุบินนี้จักมีในอนาคตเหมือนกัน ด้วยว่าในกาลภายหน้า พระราชาทั้งหลาย จักไม่ตั้งอยู่ในธรรม ลุคคิดด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น เสวยราชสมบัติ จักไม่ประทานการวินิจฉัยอรรถคดีโดยธรรม มีพระหฤทัยมุ่งแต่สินบน โสเลในทรัพย์ ขึ้นชื่อว่าคุณธรรมคือความอดทน ความเมตตา และความเอ็นดูของพระราชา เหล่านั้น จักไม่มีในหมู่ชาวแคว้นแคว้น จักเป็นผู้กักขะ หยาบคาย คอยแต่เบียดเบียนหมู่ มนุษย์ เหมือนหีบอ้อยด้วยหีบยนต์ จักกำหนดให้ส่วยต่าง ๆ บังเกิดขึ้น เก็บเอาทรัพย์ พวกมนุษย์ถูกรีดส่วยอากรหนักเข้า ไม่สามารถจะให้อะไร ๆ ได้ พวกกันทั้งคามนิคมเป็น ต้นเสีย อพยพไปสู่ปลายแดนตั้งหลักฐาน ณ ที่นั้น ชนบทศูนย์กลางจักว่างเปล่า ชนบท ชายแดนจักเป็นปึกแผ่นแน่นหนา เหมือนน้ำกลางสระโศกขณิสนั้น น้ำที่ฝั่งรอบ ๆ ใส ฉะนั้นใดก็ฉนั้นนั้น ภัยแม้มีสุบินนี้เป็นเหตุ ก็ย่อมไม่มีแก่มหาบพิตร^{๕๔}

นอกจากนี้ มีคำบรรยายในวรรณคดีบาลี คือ มหาเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดร ได้บริจาคทานขึ้นอุปบารมี คือ ให้ทานสองกุมารคือ กัณหา และ ชาลี แก่ชุกพรหมณ์ เมื่อชุก เดินทางถึงทางสองแพร่ง ซึ่งแยกไปนครสีพีทางหนึ่ง แยกไปเมืองกลิงคราชภูร์ทางหนึ่ง เทวดาได้คลอใจ ให้ชุกเดินไปทางนครสีพี

วันนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงสุบินว่า

เมื่อพระเจ้าสุโขทัยมหาราชประทับนั่งในสถานที่มีหาวิจิตร มีชายคนหนึ่งผิวดำ นำ ดอกปทุมสองดอกมาวางไว้ในพระหัตถ์แห่งพระราชา พระราชาทรงรับดอกปทุมทั้งสอง ดอกนั้นไว้ ทรงประดับที่พระกรณีสองข้าง ละอองเกสรแห่งดอกปทุมสองดอกนั้น ล่วง ลงบนพระอุระแห่งพระราชา^{๕๕}

เมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยตื่นบรรทม จึงตรัสเรียกพรหมณ์ผู้รู้มาทำนายพระสุบิน

^{๕๓} พ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๒๒๘.

^{๕๔} พ.ชา.อ. (ไทย) ๕๖/๒๒๘.

^{๕๕} พ.ชา.อ. (ไทย) ๖๔/๗๗๓-๗๗๔.

คำทำนายมีว่า ญาติที่จากไปนานจักกลับมา ซึ่งชายผิวดำนั้น คือ ชูชก ส่วนดอกปทุมสอง ดอกนั้น คือ พระราชกุมารกัณหาและชาติ ๒ พระองค์นั่นเอง

๓.๕ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม

ลักษณะประการหนึ่งของดอกบัวที่มีกล่าวถึงในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ความสวยงาม บางครั้งจะเป็นความหมายเกี่ยวกับความสวยงามทางวัตถุหรือร่างกาย แต่บางครั้ง ดอกบัวหมายถึงความดีงามทางศีลธรรมหรือทางจิตใจ จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ยกย่องดอกบัวบานว่า มีความสวยงามเป็นพิเศษ และยังมีกลิ่นหอมเป็นที่เจริญจิตใจอีกด้วย

เมื่อกล่าวถึงหญิงสาวที่มีผิวพรรณสวยงาม ผุดผ่อง จะเปรียบกับดอกบัว เช่น

ในวรรณคดีบาลี คือ วัชรชาดก มีคำบรรยายถึงนางอโนชา เมื่อจะเรียกลูกสะใภ้ของตน นางใช้คำว่า เจ้าผู้มีผิวพรรณดังดอกบัวเขียว^{๕๖} ในสังขपालชาดก มีคำบรรยายถึงพญานาคชมความงามของภรรยาตนเองว่า ภรรยาของข้าพเจ้าทั้ง ๓๐๐ นางเหล่านี้ มีผิวผ่องดังกลีบปทุม^{๕๗}

ในอุมมาทนต์ชาดก มีคำบรรยายว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากรุงสิพี เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาศิลปศาสตร์จากเมืองคักกสิลา^{๕๘} ได้ครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา พระโพธิสัตว์ทรงพอพระทัยในนางอุมมาทนต์ซึ่งเป็นมเหสีของเสนาบดีของพระองค์ นางมีผิวกายสวยงามมาก พระโพธิสัตว์กล่าวเปรียบเทียบผิวของนางอุมมาทนต์ว่า เป็นหญิงที่มีผิวกายผ่องขาวเหมือนดอกนุณฑริก^{๕๙} ต่อมาแม้เสนาบดีจะกราบทูลถวายนางแก่พระโพธิสัตว์ แต่พระองค์มิได้ทรงรับนางไว้ เพราะพิจารณาเห็นว่า การประพฤติดิฉันในภรรยาของผู้อื่นเป็นความไม่ถูกต้อง ชาวเมืองจะครหาได้ และจะได้รับความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงในสัมปรายภพอีกด้วย ซึ่งนับว่าพระองค์ทรงเป็นตัวอย่างที่ดีของพสกนิกรของพระองค์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กวีมักเปรียบพระพักตร์ของพระพุทธองค์ดุจดอกบัว เช่น

^{๕๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๔๖๖/๓๑๒.

^{๕๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๖๘/๖๒๒.

^{๕๘} คักกสิลา ชื่อนครหลวงแห่งแคว้นคันธาระ ซึ่งเป็นแคว้นหนึ่งในบรรดา ๑๖ แคว้นแห่งชมพูทวีป คักกสิลามิมาแต่คักกสิลาบรรพก่อนพุทธกาล เคยรุ่งเรืองด้วยศิลปวิทยาต่าง ๆ เป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงที่สุดในการศึกษาชุกโคโรราณ เรียกกันว่า เป็นเมืองมหาวิทยาลัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๑-๓๒).

^{๕๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๖๒/๑๒.

พระพักตร์ของพระสุคตเจ้า งามยิ่ง ประคุดคอกปทุมอันเยี่ยมบาน^{๑๑๑}

พระพักตร์ของพระองค์มีกลิ่นหอม พริ้งพรุ้งด้วยความงาม..... เพียงดังดอกบัว^{๑๑๒}

พระพักตร์ของพระองค์ ย่อมรุ่งเรืองประคุดสาระแห่งรัศมีของดอกบัวทั้งปวงที่
รวมกันไว้ ณ ที่ไร ๆ^{๑๑๓}

นอกจากนี้ กวียังได้เปรียบเทียบความสดใส ความอímเอิบ และความเจริญรุ่งเรืองของพระ
พุทธองค์ กับความสดชื่นของดอกบัว ดังนี้

พระองค์ผู้เป็นมุนีผู้เลิศ ทรงประกอบด้วยพระกรุณา ผู้สูงสุดแห่งบุรุษ เสด็จถึงป่า
หิมพานต์และประทับนั่งขัดสมาธิ ข้าพเจ้าได้พบเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ทรงมีแสงสว่างเจิดจ้า นำรื่นรมย์ใจ ทรงรุ่งเรืองดังดอกบัวเขียว^{๑๑๔}

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวบานได้รับความนิยมนิยมเป็นพิเศษ เพราะว่าดอกบัวบาน ไม่เพียงมี
ความสวยงามเท่านั้น หากยังส่งกลิ่นหอม ซึ่งกลิ่นของดอกบัวที่บ้านแล้วสามารถฟุ้งไปไกล นางแก้วซึ่ง
ถือว่าเป็นสมบัติพิเศษประการหนึ่งของพระจักรพรรดิ มีลักษณะที่เทียบพร้อมด้วยผิวพรรณงดงามอย่าง
ยิ่ง ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก^{๑๑๕} คุณสมบัติที่โดดเด่นของนาง
แก้วเกี่ยวกับดอกบัวคือ นางแก้วย่อมมีกลิ่นดอกอุบลฟุ้งออกจากปากของนาง^{๑๑๖}

^{๑๑๑} วิกาลิปทุมวาทิ- สุนทรํ สุคตानนํ
(เยี่ยม ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโขทัยสังการ, คาถาที่ ๑๘๖).

^{๑๑๒} สุคนธิ โสภาสมฺพนฺธิ มุขนฺตวามฺพุธฺ เวติ
(เรื่องเดียวกัน, คาถาที่ ๑๕๐).

^{๑๑๓} สพุพฺมุโพชชปภาสาโร ราสีภูโต ว กตฺถจึ
ตวานนํ วิกาสิตฺติ
(เรื่องเดียวกัน, คาถาที่ ๑๕๕).

^{๑๑๔} บ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๒๐๕/๓๕.

^{๑๑๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๔๗๘.

^{๑๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๘/๓๐๕

นอกจากนี้ พระพุทธลักษณะอื่น เช่น พระบาท กวีจะเปรียบเทียบว่า งามเหมือนกลีบบัว และงามเหมือนเกสรบัว เช่น “ชนเหล่าใดเล่า จะไม่ประดับดอกบัว คือพระบาทของพระจอมมุนี อันงดงามด้วยกลีบคือพระองคุลี มีรัศมีแห่งพระนขาเป็นเกสร ด้วยเสียรเกล้า”^{๑๐๖}

ความงามของดอกบัวที่กล่าวถึงนี้ เป็นความงามด้านวัตถุหรือทางโลก ผลแห่งความงาม อาจนำไปสู่ความยึดมั่นในกามคุณได้เช่นกัน ดังมีเรื่องว่า นักเลงเจ้าผู้หนึ่ง ได้กล่าววาจาเล้าโลมพระเถรีรูปหนึ่งว่า ความงามแห่งดวงตาของนาง เปรียบเสมือนยอดของดอกบัวที่นำมาแล้ว หากที่ดำหนามีได้ และมีผิวพรรณเพียงดังทอง เมื่อเห็นดวงตาที่งามเช่นนี้แล้ว กามคุณย่อมเจริญแก่เราโดยยิ่ง^{๑๐๗}

กวียังเปรียบเทียบนัยนี้ต่อกับดอกบัวว่า ดวงตาทั้งหลาย คือ ป่าดอกบัว^{๑๐๘} และมีคำบรรยายเรือนร่างของสตรีว่า นาภีของเธอตั้งอยู่เรียบร้อยดีเหมือนฝักดอกอุบล^{๑๐๙}

ความงามของดอกบัวยังถูกนำไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น ๆ เช่น เปรียบผิวพรรณของช้างว่า เหมือนสีดอกบัวขาว (บุญทริก) และด้วยความงามของดอกบัว แม้แต่สัตว์ยังนำมาประดับกาย “พญาช้างเผือกชำระสีระชะแล้ว ทัดดอกอุบล มีร่างกายผิวพรรณผุดผ่องขาวราวกะดอกบุญทริก”^{๑๑๐} ม้าสินธพที่สวยงาม เป็นสัตว์วงศ์เป็นม้าคู่บุญของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นที่ต้องการของคนทั่วไป สีดอกโกมุทเป็นสีที่เหมาะสมกับม้าดี ดังคำบรรยายผู้เปรียบผิวพรรณของม้าสินธพว่า ม้าสินธพ ๔ ตัว ล้วนแต่สีดังดอกโกมุท^{๑๑๑}

ส่วนดอกบัวที่เป็นความงามทางศีลธรรมหรือทางจิตใจ กล่าวได้ว่าเป็นความรู้สึที่บุคคลได้มองเห็นบุคลิกของผู้ที่เจริญด้วยคุณธรรม และโดยเฉพาะ พระพุทธสาวกผู้มีภูมิปัญญา กระทำตนให้พ้นจากกิเลส มีอาการสงบ ยึดอย่างมั่นคงในความเป็นนักพรตนั้น ก็จะปรากฏเป็นบุคลิกประจำกายของตนให้คนอื่นมองเห็น เสมือนบุคคลนั้นได้มองเห็นความงามของดอกบัวบาน เช่น

^{๑๐๖} องคุลิตลส์โสภี นขาธิติเกสร
สิรสา น ปิลนุชนติ เก มุณินุทปทมพุธิ
(เยี่ยม ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโขธาจักร, กาดำที่ ๒๑๔).

^{๑๐๗} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๘๔-๓๘๕/๖๑๘.

^{๑๐๘} อมโพรหวนิ เนตตานิ
(เยี่ยม ประพัฒน์ทอง, พระคัมภีร์สุโขธาจักร, กาดำ ๒๒๓).

^{๑๐๙} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๑๒/๖๑๔.

^{๑๑๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๑๓/๕๕๗.

^{๑๑๑} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๑๘/๓๖๕.

ธรรมชาติของดอกบัว เมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว ย่อมจะบานด้วยแสงอาทิตย์ จึงมีพระสาวกนำไปเปรียบตนเองว่าเป็นผู้พ้นจากกิเลส จิตสงบด้วยธรรมของพระพุทธองค์ เสมอด้วยดอกบัว ดังคำบรรยายของพระอุปาติเถระว่า

ข้าพระองค์ค้นหาการถือปฏิสนธิในภพก็ไม่เห็น เพราะข้าพระองค์ไม่มีอุปธิ หลุดพ้นแล้ว (จากกิเลสทั้งปวง) มีจิตสงบระงับเที่ยวไป ธรรมดาดอกปทุม พอได้สัมผัสแสงดวงอาทิตย์ก็แย้มบานทุกเมื่อฉันใด ข้าแต่พระผู้ทรงมีความเพียรมาก ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นบานแล้ว (คือสำเร็จมรรคผลนิพพาน) เพราะรัศมีแห่งพระพุทธเจ้า^{๑๑๒}

ความงามของดอกบัวถูกนำไปประดับร่างกาย ดังคำบรรยายว่า เทพธิดาผู้เลอโฉม ประดับมาลัยดอกอุบล มีมาลัยแก้วประดับเทริด^{๑๑๓} หรือ เทพอัปสรเหล่านั้นประดับพวงมาลัย และทับทรวงด้วยดอกปทุมและดอกอุบล^{๑๑๔}

นอกจากนี้ ยังมีคำบรรยายการใช้ดอกบัวตกแต่งสถานที่ ซึ่งชวนให้เห็นความสวยงามของที่แห่งนั้น ๆ ยิ่งขึ้น เช่น คำพรรณนาวิมานของฉัตตเทพบุตรว่า วิมานของเของามบริสุทธ์ มีดอกปทุมมาก มีดอกนุณฑริกงดงาม^{๑๑๕}

คำพรรณนาความวิจิตรของปราสาท ที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ว่า

ในพุทธเขต มีรัตนอยู่ในอากาศ เราได้เนรมิตปราสาทแก้วหลายร้อยชั้น สูงตระหง่านโชติช่วงในท้องฟ้า พื้นแรกทำด้วยแก้วไพฑูรย์ งดงามดังก่อนเมฆปราศจากมลทิน มีภาพฝูงปลาและดอกบัวอยู่เกลื่อนกลาด ย่อมงามด้วยพื้นทองคำอย่างดี^{๑๑๖}

^{๑๑๒} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๐๕/๓๗.

^{๑๑๓} บุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๐๕/๕๓.

^{๑๑๔} บุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๐๓๐/๑๒๘.

^{๑๑๕} บุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๕๐-๘๕๑/๑๐๕-๑๐๖.

^{๑๑๖} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗-๑๐/๒-๓.

จากการศึกษาพบว่าแนวความคิดที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดอกบัวเป็นกอไม้กอแรกที่ปรากฏบนโลก เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการอุบัติของพระพุทธเจ้าในแต่ละกัป ดังนั้น ดอกบัวจึงเป็นเครื่องหมายแทนพระรัตนตรัย พุทธศาสนิกชนจึงมีความรู้สึกที่ผูกพันกับดอกบัวมาเป็นเวลาช้านาน ดอกบัวเป็นดอกไม้ซึ่งเกิดในน้ำซึ่งแม้จะเกิดในโคลนตม แต่เมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว ย่อมมีความสวยงาม ดังเปรียบได้กับความงามของพระพุทธองค์ ความงามของหญิงสาว แม้แต่สีของดอกบัวก็มีผู้นำไปเปรียบความงามของสัตว์บางชนิด เช่น ช้างและม้า อันเป็นสัตว์คู่บารมีของผู้มีบุญ ดอกบัวจึงได้เป็นสัญลักษณ์แทนความดีงาม ความบริสุทธิ์ และความงาม

อนึ่ง พระอิริยาบถของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะประทับนั่งขัดสมาธิ หรือ ขณะที่กำลังประทับนั่งเข้าสมาธิอยู่นั้น มีผู้อุปมาเปรียบเทียบว่า เสมอด้วยดอกบัวบาน

ข้าพเจ้าเที่ยวไปตามแม่น้ำสินธุ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคชินเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ กำลังประทับนั่งเข้าสมาธิอยู่ ดังดอกบัวบาน^{๑๑๑}

^{๑๑๑} บุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๘/๔๘๐.

บทที่ ๔

อิทธิพลความเชื่อเรื่องดอกบัวที่มีต่อสังคมไทย

ศิลปกรรมไทยมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดีย นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า จิตรกรรมไทยปรากฏขึ้นในสมัยสุโขทัย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากขอม นำมาประยุกต์ร่วมกับรูปแบบศิลปกรรมของลังกาและศรีวิชัย ส่วนเนื้อหาของศิลปกรรมไทยนั้น ล้วนเป็นเรื่องที่มาจากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

ในศิลปกรรมไทย ดอกบัวได้รับการออกแบบเป็นลวดลาย ประดับอยู่แทบจะทุกส่วนของอาคารสถาปัตยกรรม นับตั้งแต่ส่วนฐานของอาคารขึ้นไปถึงปลียอด เพราะความนิยมนับถือว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา จึงมีการออกแบบลายดอกบัว ลายกลีบบัวที่มีแบบ ประณีต สวยงาม ละเอียดย่อน สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายทอดจิตและวิญญาณของช่างลงในผลงาน สำหรับถวายเป็นพุทธบูชา

จากการศึกษาพบว่า ช่างศิลปกรรมไทยนิยมนำรูปแบบของดอกบัว หรือองค์ประกอบเกี่ยวกับดอกบัวมาตกแต่งประดับประดางานสถาปัตยกรรมให้เป็นลักษณะพิเศษ ตามรสนิยมเฉพาะ คนอีกหลายรูปแบบที่นอกเหนือไปจากการสร้างงานในลักษณะที่สามารถจัดไว้เป็นแบบแผน

๔.๑ ดอกบัวในวรรณกรรมไทย

วรรณคดีเป็นหนังสือที่คนส่วนมากในชาตินิยมยกย่องว่า เป็นหนังสือที่แต่งดี ทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง มีความไพเราะทั้งการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหาร ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ศึกษาวรรณคดีที่บรรยายถึงดอกบัว ๓ เรื่อง คือ เรื่องพระมลัย เรื่องกามนิต และเรื่องท้าวศรีจุฬาลักษณ์

๔.๑.๑ เรื่องพระมลัย

มีความเชื่อที่สืบทอดกันมาว่า เริ่มแรกวรรณคดีเรื่องพระมลัยแต่งเป็นภาษาบาลี แพร่เข้ามาในประเทศไทย ทางลานนาไทยประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และแพร่เข้ามาทางสุโขทัย

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ และมีคัมภีร์ฎีกาที่เขียนขึ้นเพื่ออธิบาย เรียกว่า ฎีกามาลย์สูตร หรือ ฎีกาฎีกามาลย์สูตร โดยพุทธวิลาสเถร พระภิกษุชาวสุโขทัย^๑

มีเรื่องราวในคัมภีร์บรรยายว่า พระมัลลย์เป็นพระอรหันตจิตตวิลาสรูปหนึ่ง พระเถระนั้น เขามีฤทธิ์ ประสิทธิ์ด้วยพระปัญญา มีศีลครองสิกขา ฌานสมาบัติเชอบริบูรณ์^๒ ท่านมักเข้ามา สมาบัติชำระแผ่นดินไปเมืองนรก เพื่อโปรดสัตว์นรกต่าง ๆ เท่าที่จะโปรดได้ บ่อยครั้งที่สัตว์ นรกเมื่อได้ฟังคำเทศน์จากท่าน กระทำการอนุโมทนาบุญแล้ว ได้ขอให้ท่านได้นำข่าวไปบอกแก่ ญาติของสัตว์นรกเหล่านั้น พร้อมทั้งเล่าความทุกข์ทรมานแสนสาหัสที่สัตว์นรกต้องได้รับโทษจาก ที่ตนกระทำความกรรมลามกหยาบเข้าเมื่อยังมีชีวิตอยู่ให้แก่ญาติและมนุษย์ฟัง เพื่อเร่งให้มนุษย์รีบทำดี และทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปยังสัตว์นรกเหล่านั้น

มีเรื่องว่า มีมาณพเข้ญใจคนหนึ่ง หาเลี้ยงชีพด้วยการตัดฟันขาย เห็นดอกบัวในสระบัว ที่ตนเดินผ่านกำลังบานสะพรั่ง ชูช่อไสวอยู่ข้าง ๆ สระ จึงเด็ดเอามา ๘ ดอก “จึงถวาย ดอกไม้ อุบล ด้วยใจกุศล แก่พระมัลลย์”^๓ ด้วยความที่เป็นคนยากจน จึงตั้งจิตอธิษฐานขอให้ตนร่ำรวย มั่ง มี พันทุกข์พันยากทันตาเห็น พระมัลลย์จึง “รับเอาด้วยดี ดอกอุบลมีศรี จากชายนั้นมา”^๔ เพราะ ดอกบัวเป็นดอกไม้สูงค่า พระมัลลย์เถระจึงคิดนำดอกบัว ๘ ดอกนี้ไปถวายสักการบูชาพระจุฬามณี เจดีย์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระเกศโมลี และพระเจี๊วแก้วขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายัง ดาวดึงส์สวรรค์ โดยนำดอกไม้แปดดอกบาน เสด็จถวายในสถาน ทั้งแปดทิศนั้นเป็นบูชา^๕

ในเรื่องพระมัลลย์มีเรื่องว่า พระอินทร์ซึ่งอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้เล่าให้เถระฟังว่า พระอินทร์ทรงได้พระเกศโมลี เมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ส่วนพระเจี๊วแก้วได้มา เมื่อครั้งพระโศภนพราหมณ์แบ่งปันพระบรมธาตุ พระอินทร์ได้ตั้งจุฬามณีเจดีย์เพื่อให้เทวดาได้ สักการบูชา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของเทวดาให้ทำดีเพื่อไปปฏิสนธิบนเทวโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป มี สวรรค์ชั้นยามา สวรรค์ชั้นดุสิต สวรรค์ชั้นนิมมานรดี สวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวัตติ นอกไปกว่านี้ ยังมีชั้นพรหมอีกสองพวก คือ รูปพรหมและอรูปพรหม พระอินทร์เล่าต่ออีกว่า พระศรีอริยมค- ไตรย์ ผู้ซึ่งจะบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต พระองค์จะ

^๑ ชมรมพุทธศาสนา วิทยาลัยครูธนบุรี, พระมัลลย์กลอนสด, จัดพิมพ์เป็นบรรณาการการสืบศาสนา ในพิธีเทศน์มหาชาติทำนองหลวง ๓๑ ศก. — ๓ กย. ๒๕๒๖ ณ วัดอรุณราชวราราม, หน้า ๑.

^๒ ชมรมพุทธศาสนา วิทยาลัยครูธนบุรี, พระมัลลย์กลอนสด, หน้า ๒.

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๘.

^๕ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๐.

เสด็จมาลานพระจุพามณีเจดีย์เดือนละ ๓ ครั้ง คือวัน ๘ ค่ำ วัน ๑๔ และวัน ๑๕ ค่ำ เป็นโอกาสที่พระมัลลยเถระจะได้มีโอกาสพบพระศรีอริยเมตไตรย์ ซึ่งมาพร้อมนางฟ้าบริวารมากมาย พระเถระได้รับคำบอกกล่าวจากเทวดาว่า นางฟ้าเหล่านี้ได้บังเกิดบนสวรรค์เพราะผลบุญที่ได้นุ่งผ้าขาว ห่มผ้าขาว สมทานศีลแปด และทำบุญด้วยข้าวของสะอาด ด้วยจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์เมื่อคราวเกิดเป็นมนุษย์

พระมัลลยเถระถามพระศรีอริยเมตไตรย์เมื่อได้พบกับท่านว่า คนส่วนมากทำบุญหรือทำบาป หรือเมื่อทำบุญแล้วตั้งความปรารถนาในมนุษย์สมบัติหรือสวรรค์สมบัติ ท่านตอบว่า ผู้คนส่วนมากทำบาป ส่วนน้อยที่ทำบุญ เมื่อทำบุญแล้วมักตั้งความปรารถนาให้เกิดทันยุคที่ท่านจะบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะในยุคของพระองค์นั้น มนุษย์จะอยู่ดีกินดี ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ คนทั้งหลายจะมีรูปร่างสวยงามเหมือนกันหมด คนเข็ญใจจะไม่มี คนบ้า ไข้ บอด หนวก จะไม่มาเกิดในยุคของท่าน พร้อมทั้งกล่าวว่า ถ้ามนุษย์และเทวดาต้องการเกิดให้ทันยุคของท่านนั้น ควรจะ “ให้จำศีลและภาวนา ทรงธุดงค์แลกัมมัฏฐาน ถ้าผู้ใดจะใคร่เห็น สมเด็จพระศรีอริยเมตไตรย์ให้ตั้งใจขึ้นบาน ฟังนิทานพระเวสสันดร ถ้าผู้ใดจะใคร่ไหว้ เมื่อท่านได้เป็นพระบวร ให้ฟังนิทานพระเวสสันดร ในวันเดียวจบทั้งนั้น”^๖

ส่วนเครื่องสักการะที่จะนำมาบูชา นั้น คือ

บัวหลวงดอกบัวขาว ดอกทองกวาวจงกลณี ดอกอุบลอันขาวดี นิลุบลดอกมณฑา ดอกไม้ขาวใสสุก ดอกสัตตบุษย์แดงจนา สิ่งละพันถวายเป็นบูชา มหาชาติพระเวสสันดร ฟังแล้วปรนนิบัติ ทำตามอรรถพระสั่งสอน มหาชาติพระเวสสันดร ถ้วนคาถาแลบาลี^๗

พระศรีอริยเมตไตรย์ได้กล่าวกำชับกับพระมัลลยเถระว่า ไปป่าวประกาศแก่มนุษย์ให้รีบรักษาศีล เว้นจากอนันตริยกรรมทั้ง ๕^๘ เพื่อจะได้เกิดทันยุคของพระองค์

ต่อมา ชายเข็ญใจที่ถวายดอกบัว ๘ ดอกแด่พระมัลลยเถระ ได้ล้มป่วยลง เมื่อใกล้จะสิ้นใจ ได้แนบมือใจระลึกถึงดอกบัวที่ได้ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า ไปบังเกิดเป็นเทพบุตรในปราสาท

^๖ ขมรมพุทธศาสน์ วิทยาลัยครูธนบุรี, พระมัลลยกลอนสด, หน้า ๑๕.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^๘ อนันตริยกรรม คือ กรรมที่เป็นบาปหนักที่สุด ตัดทางสวรรค์ ตัดทางนิพพาน, กรรมที่ให้ผลคือความเดือนร้อนไม่เว้นระยะเลย มี ๕ อย่าง คือ ๑) มาตุฆาต ฆ่ามารดา ๒) ปิตุฆาต ฆ่าบิดา ๓) อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์ ๔) โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป ๕) สังฆเภท ทำสงฆ์ให้แตกกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖).

ดอกบัว “บุรุษชายฉวางอุบล แก่พระเถรด้วยศรัทธา สิ้นชีวิตแล้วมิช้า ขึ้นไปเกิดในเมืองสวรรค์ วิจารณ์แล้วด้วยอุบล อันหอมฟุ้งจรจันท์ กลิ่นตระหลบทั่วเมืองสวรรค์ เฉะใจใสศรัทธา”^๕

เทพบุตรดอกบัวไม่เพียงแต่มีปราสาทที่มีกลิ่นหอมฟุ้งเท่านั้น แม้กลิ่นตัวและกลิ่นปากก็ มีกลิ่นดอกบัวหอมฟุ้งออกจากกายและปากตลอดเวลา เป็นเหตุให้พระอินทร์และเทวดาต่างพากัน เก็บดอกบัวจากสระสวรรค์ไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ทุกวัน เพราะต้องการได้รับอานิสงส์เช่นเดียวกับ เทพบุตรดอกบัวบ้าง ส่วนเทพบุตรดอกบัวยังเสวยสุขสมบัติอยู่ในปราสาทดอกบัว จะจุติลงมาเกิด เป็นมนุษย์ต่อเมื่อพระศรีอาริยเมตไตรย์ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เขาจะไม่พบกับความเจ็บไข้ ไร้ ทรัพย์สินดังชาติก่อน สมกับที่ได้น้อมถวายดอกบัวแด่พระปัจเจกพระพุทธเจ้าด้วยใจอันบริสุทธิ์

สำหรับพระมัลลเถระ ผู้เปิดประตูนครสวรรค์ หลังจากที่ได้เที่ยวโปรดสัตว์ผู้ยาก ทั้งหลายรวมทั้งมนุษย์ให้ละชั่ว กระทำแต่ความดี ก็เข้าสู่พระนิพพานในที่สุด

ประเพณีเทศน์มหาชาติจัดเป็นประเพณีที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณ “ถือเป็นพระราช- พิธีประจำปีระหว่างเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ และเดือนอ้าย ความนิยมเทศน์มหาชาติมีมาตั้งแต่ครั้ง สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา”^๖ หนึ่งในสามข้อที่อาจารย์ประกอง นิมมานเหมินท์ได้อธิบายถึงเหตุที่ เกิดประเพณีในการฟังเทศน์มหาชาติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะเชื่อว่า

พระศรีอาริยเมตไตรย์เทพบุตร ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ได้มี เทวโองการสั่งพระมัลลมหาเถระซึ่งได้ขึ้นไปบนสวรรค์ให้มาบอกแก่นมนุษย์ ถ้าผู้ใดมี ความปรารถนาจะใคร่ประสบพระศาสนาของพระศรีอาริยเมตไตรย์ ให้สดับรับฟัง เวสสันดรชาดกให้จบในหนึ่งวันและหนึ่งคืน และบูชาด้วยประทีปธูปเทียนธงฉัตร ดอกไม้ต่าง ๆ อาทิ ดอกบัว ดอกราชพฤกษ์ ดอกผักตบ ฯลฯ ให้ครบจำนวนชนิดละ พันดอก อานิสงส์นั้นจะชักนำให้พบศาสนาพระศรีอาริย์^๗

นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนยังเชื่อว่า อานิสงส์จากการฟังเทศน์ และการเป็นเจ้าของ กัณฑ์เทศน์นี้ ผู้ฟังหรือผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์เทศน์จะได้รับความสุขนानาประการ พร้อมทั้งด้วย สมบัติและยศศักดิ์ มีข้าทาสบริวารคอยรับใช้ในชาติต่อไป

^๕ ขรรคมพุทธศาสนา วิทยาลัยครูธนบุรี, พระมัลลกลอนสด, หน้า ๑๑๕.

^๖ โครงการกิจกรรมเสริมหลักสูตร คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เทศน์มหาชาติปริทัศน์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

^๗ ประกอง นิมมานเหมินท์, มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น, หน้า ๒.

๔.๑.๒ เรื่องกามนิต

ในเรื่องกามนิตมีคำบรรยายว่า เมื่อกามนิตสิ้นชีวิตเพราะถูกวัวบ้ากัด เขาได้ไปเกิดใน ภูมิสุชาวดี แคนสวรรค์ “ซึ่งมีมหาสระปทุมทิพยสถาน เป็นอุบัติภพสำหรับรองรับวิญญาณแห่ง สาธุชนผู้ประกอบกุศลจรรยา มีใจฟ่องแผ้วสุจริต”^{๑๒} เมื่อกามนิตรู้สึกตัว พบว่าตนกำลังนั่งขัดสมาธิ บัลลังก์อยู่บนดอกบัวสีแดงซึ่งรับกับสีเสื้อผ้าที่สวมกายตนอยู่ ดอกบัวนั้นลอยเด่นอยู่กลางสระใหญ่ กว้างขวาง ซึ่งมีดอกบัวอย่างที่กำลังงอกขึ้นจำนวนมากทยเหลื่อคณานับ “ดอกบัวที่กำลังงอกขึ้น นิสิตนาการ ย่อมมีอยู่ไสวในสระไพศาลเหลือคณา ทรงสรีรสถมฐานต่างกันตามเวลาเช้าหรือเร็วที่ บัวเกิด เพราะเป็นผลบุญยออันประเสริฐแห่งกัลยาณชน ขึ้นไปอุบัติคอยท่าเจ้าของเมื่อถึงคราว”^{๑๓}

ดอกบัวแต่ละดอกมีรูปร่างสีต่างกันตามเวลาเช้าเร็วที่ดอกบัวเกิดขึ้น ดอกบัวบาง ดอกมีสีแดง บางดอกมีสีเขียว บางดอกมีสีขาว บ้างเพิ่งผลิดอกก็มี ที่ดอกยังตูมอยู่ก็มี และที่ กำลังขยายกลีบเต็มที่แล้วอย่างดอกบัวที่กำลังงอกขึ้นก็ยังมีนับไม่ถ้วน แต่ละดอกที่มีกลีบบาน เต็มที่แล้วเช่นนี้ มี “ร่าง” ที่แต่งด้วยเครื่องพัสดราภรณ์งามตา โผล่ออกมาจากดอกบัวนั้น พื้นดิน ริมตลิ่งที่เอนลาดขึ้นไปปกคลุมด้วยหญ้าเขียวจี คารคายด้วยดอกไม้มานานาพันธุ์จำนวนมาก ชูช่อ อวดสีต้นและส่งกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วบริเวณ ถัดจากชายตลิ่งขึ้นไปเป็นป่าไม้ที่บานสะพรั่งด้วยต้นไม้ ใหญ่ใบหนา ออกดอกออกช่อดงามทั่วทั้งบริเวณ

กามนิตมองดูคนผู้กำลังนั่งบนบัลลังก์ดอกบัวเช่นเดียวกับตน กามนิตได้สังเกตเห็นว่าผู้ ที่มีเครื่องนุ่งห่มสีแดงคือเทพบุตร ส่วนผู้ที่เครื่องนุ่งห่มสีขาวคือเทพธิดา ผู้ที่นุ่งห่มสีน้ำเงิน บ้างก็ เป็นชาย เป็นหญิงก็มาก ทิพยบุคคลเหล่านี้ล้วนอยู่ในวัยหนุ่มสาว และล้วนว่าเป็นผู้มีจิตใจดี

ดอกบัวแต่ละดอกในสระบัวแดนสุชาวดี จึงเป็นเสมือนที่สถิตของเหล่าทิพยบุคคลที่จุติ ขึ้นมาบังเกิดในแดนสวรรค์แห่งนี้ ดอกบัวในสระจะบังเกิดขึ้นต่อเมื่อมีมนุษย์ผู้ซึ่งตั้งจิตอธิษฐานมุ่ง มาเกิดบนแดนสวรรค์แห่งนี้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าผู้ตั้งความปรารถนาไว้จะสามารถจุติมาบังเกิดยังแดนสุชาวดี ได้ทุกคน บางคน “เข้าไปติดอยู่ในบ่วงค้นหา ความร่าเริงกระหายซึ่งถอนไม่ออก ตกเป็นเหยื่อใน กามคุณ มีกิเลสสมลทินเครื่องเศร้าหมองในโลกร้อยรัดไว้ เป็นเช่นนี้ ดอกบัวนั้นย่อมเหี่ยวแห้งไป ในที่สุดก็อันตรธาน”^{๑๔}

^{๑๒} เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, กามนิต, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๒๓๔.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๖.

ผู้แสวงสุขที่อยู่มาก่อนกามนิตได้เล่าให้กามนิตฟังว่า ดอกบัวที่กำลังบังเกิดใหม่เป็น วิญญาณผู้ชายที่กำลังจะถือปฏิสนธิ แต่วิญญาณของเพศชายมักจะบังเกิดบนสวรรค์ได้น้อย “เพราะ เมื่อมีชีวิตในโลก มักประพาศดินในทางอบายมุข ทุจริตล่วงเบญจเวรเป็นอาทิ”^{๑๕} สังเกตได้จาก จำนวนผู้ทรงด้วยเครื่องขาวและเครื่องแดงแม้มีจำนวนไล่เลี่ยกัน แต่ “จำนวนผู้หญิงมากกว่าจำนวน ผู้ชายหลายเท่าตัว” ฉะนั้น ความเบ่งบานและความเขียวเถามของดอกบัว จึงเป็นสัญญาณสะท้อน พฤติกรรม ของผู้ตั้งความปรารถนาจะบังเกิดในแดนสวรรค์ว่าเป็นอย่างไร บุคคลเหล่านั้นจะมี โอกาสจุติบนสรวงสวรรค์หรือไม่ กามนิตยังถามผู้แสวงสุขที่อยู่มาก่อนว่า จำได้หรือไม่ว่าดอกบัว ของตนมีอาการอย่างไรนับจากโผล่พ้นผิวน้ำ ซึ่งกามนิตได้รับคำตอบว่า

จำได้ดี เพราะโผล่ขึ้นมาพร้อมดอกขาว ซึ่งท่านกำลังเหม่อมองอยู่เดี๋ยวนี้ ข้าพเจ้า ฝ้าาคูดอกบัวคู่นี้ตลอดเวลา บางครั้งก็ให้มีใจหวน ๆ เพราะเมื่อดอกบัวของท่านโผล่ ขึ้นมาเหนือน้ำ ในไม่ช้ามีอาการเขียวเทาว่าจะกลับจมลงไปอีก แต่ครั้นแล้วก็กลับฟื้น ขึ้น คราวนี้สดใสกว่าคราวแรก แล้วเจริญขึ้นเป็นลำดับ บานอย่างงดงาม ส่วนดอกขาว นั้นเจริญช้า ค่อยเจริญทีละน้อย พอจนจะถึงเวลาบาน ก็เขียวลงคล้ายถูกหนอนบ่อน ไล่ แต่แล้วก็กลับฟื้นขึ้นโดยเร็ว และบานงามอย่างที่เห็นต่อหน้าบัดนี้^{๑๖}

ดอกบัวในสระทิพย์แห่งสุขาวดิอันเป็นที่สถิตของเหล่าผู้แสวงสุข มิใช่จะบานสะพรั่งอยู่ ชั่วกาลนาน ในระยะหนึ่งความทรุดโทรมบนสวรรค์บังเกิดขึ้นต่อเนื่องไม่ขาดสาย ดอกบัวแต่ละ ดอกมีกลีบร่วงโรยจนในที่สุดเหลือแต่ฝักบัว ผู้สถิตอยู่บนฝักบัวนั้นต่างสลัดใจในความอวสาน พินาศที่กำลังมาสู่ตน และมีสภาพอย่างที่คุณแต่งพรรณนาว่า “บางผู้นั่งคอบพับ บ้างก็เอียงคอตกลงไป ทางไหล่ กายสั่นสะท้านคล้ายเป็นไขทุกคราวที่มีลมหนาวเฉิบเริ่มโชยมา ดวงหน้าซึ่งเคยมีรัศมี รุ่งเรืองก็ค่อยจาง แสงมัวซัวไปที่ละน้อย ดอกไม้ที่เคยหอมก็ค่อยคลายกลายเป็นกลิ่นที่ทำให้ไอ้อัด งงงวยไป”

ในเรื่องกามนิตใช้การเติบโตและร่วงโรยของดอกบัวในสระสวรรค์ เป็นเครื่องหมาย แสดงความไม่เที่ยงแท้แห่งสรรพสิ่ง สรรพสิ่งมีขึ้นก็ย่อมมีสูญสลายเป็นธรรมดา เหมือนดังที่ พระบรมศาสดาตรัสว่า “มีเกิดก็มีตาย ถึงแก่ทำลายไปจนสิ้น เหมือนกับสวนในโลก และดอกฟ้า ในสวรรค์ก็ย่อมร่วงโรยไป” และเมื่อกามนิตและวาสิฏฐีไปบังเกิดเป็นเทพประจำดาวเผดในพรหม- โลก ในกาละหนึ่งก็ถึงกาลประลัย วาสิฏฐีผู้ได้เฝ้าฟังพระธรรมจากพระศาสดาทุกวันเป็นเวลาครึ่งปี พร้อมทั้งได้เป็นผู้ชี้ให้กามนิตเห็นว่า ความเสื่อมสลายแห่งพรหมโลกเป็นภาวะธรรมชาติ และยัง

^{๑๕} เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป, กามนิต, หน้า ๒๕๖.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗-๒๕๘.

นำพระธรรมจากพระโฆษฐ์มาถ่ายทอดให้กามนิตฟังว่า พระนิพพานเป็นภาวะที่พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดของทุกสรรพสิ่ง

เมื่อกามนิตและวาสิฏฐี “ตื่น” ด้วยสังขรณ์แล้ว ต่างดับสังขารจากดาวที่สถิตอยู่ในพรหมโลก ล่วงสู่ภาวะพระนิพพานนั้น

กามนิตเป็นวรรณคดีที่ใช้ดอกบัวในการสื่อในการสอนให้มนุษย์ได้เข้าใจในสังขารของชีวิตว่า บุคคลเมื่อทำความดี ความดีย่อมส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ดี เพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่ทรงคุณค่า ดังนั้น ดอกบัวจะบานสดใสเป็นสัญลักษณ์ที่จะบอกว่าบุคคลนั้นจะได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ และจะเหี่ยวเฉาเมื่อบุคคลหมดบุญ

๔.๑.๓ เรื่องท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ หรือ หนังสือเรื่อง นางนพมาศ มีชื่อเรียกกันสามชื่อ คือ นางนพมาศ เรวดีนพมาศ และตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

มีเรื่องว่า นางนพมาศเป็นบุตรของพระศรีมโหสถและนางเรวดี นางเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด รั่วเรียนวิชาความรู้จากพระศรีมโหสถผู้บิดา จนเป็นผู้มีความสามารถในศาสตร์ต่าง ๆ มากมาย ครั้นเข้าสู่วัยสาว บิดาได้ถวายตัวเข้ารับราชการในราชสำนักสมเด็จพระร่วงเจ้า^{๑๖} หรือพระเจ้าอรรุณมหาราช และได้ถวายตัวนางนพมาศให้เป็นพระสนมในเวลาต่อมา นางได้บำเพ็ญความดีจนเป็นที่โปรดปรานและมีตำแหน่งเป็น ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ในที่สุด

เมื่อท้าวศรีจุฬาลักษณ์ถูกถวายตัวเข้าวังได้ ๕ วัน ก็ถึงพระราชพิธีจองเปรียงลอยในวันเพ็ญเดือน ๑๒ นางสนมก้านัลต่างประดิษฐ์โคมลอยเป็นแบบต่าง ๆ กัน

มีคำบรรยายตามจินตนาการ ดังนี้

ประดิษฐ์โคมเป็นรูปบัวกมุทบาน มีนเกาะดอกไม้สีสวยต่าง ๆ กัน แล้วก็เอาผลพฤษชาติมาแกะจำหลักเป็นรูปมยุระคณະนกวิหคหงส์ ให้จับจิกเกสรบูชาที่อยู่

^{๑๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มโหสถมีความเห็นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าในที่นี้จะเป็นพระมหาธรรมราชาลิไท (อุทัย สิบธุสาร, สารานุกรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : อักษรศิลป์และศาสตร์, ๒๕๓๓, หน้า ๒๐๓๕).

ตามกลีบดอกกระมุท เป็นระเบียบเรียบเรียงวิจิตรไปด้วยสีช่อมสดต่างควรจะทอดทัศนา
ยิ่งนัก^{๑๘}

โคมลอยที่ประดิษฐ์จากดอกบัว ช่อมมีความสวยงามยิ่งกว่าโคมลอยอื่น ๆ จน
สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็น

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ได้พรรณนาไว้ว่า ครั้นถึงโคมรูปดอกกระมุทของนาง สมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรพลางตรัสชมว่า “โคมลอยอย่างนี้งามประหลาด ยังหาเคยมีไม่ เป็นโคม
ของผู้ใดคิดกระทำ”^{๑๙}

นางได้กราบบังคมทูลว่า

วันเพ็ญเดือน ๑๒ พระจันทร์แจ่มแสงปราศจากเมฆมลทิน อันว่าดวงดอกชาติ
โกสุมปทุมมัลลย์มีแต่จะแบ่งบานกลีบรับแสงพระอาทิตย์ ถ้าชาติอุบลเหล่าใดบานผกา
เกสรรับแสงพระจันทร์แล้ว ก็ได้ชื่อว่า ดอกกระมุท ข้าพระองค์จึงทำโคมลอยเป็นรูป
ดอกกระมุท ซึ่งบังเกิดมีอยู่ยังนัมมทานที อันเป็นที่พระบวรพุทธรบาทประดิษฐาน^{๒๐}

พระร่วงเจ้าได้สดับฟังดังนั้น ทรงมีพระราชดำริชมความสามารถของท้าวศรีจุฬา
ลักษณ์ว่า เป็นผู้มึปัญญามาก มีความฉลาดสมกับที่เกิดในตระกูลนักปราชญ์ ทั้งยังได้มีพระราช
โองการว่า “แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงการกำหนดนักขัตฤกษ์วัน
เพ็ญเดือน ๑๒ พระราชพิธีของเปรียงแล้ว ก็ให้กระทำโคมลอยเป็นรูปดอกกระมุท อุทิศ
สักการบูชาพระพุทธรบาทนัมมทานที トラบเท่ากัลปาวสาน”^{๒๑}

ต่อมาพระราชพิธีของเปรียงชักโคมลอยโคมก็ได้เปลี่ยนชื่อเรียกว่า ลอยกระทงทรง
ประทีป เหตุนี้ “ข้าน้อยผู้ชื่อว่า นพมาศ ก็ถึงซึ่งมีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน”^{๒๒}

^{๑๘} กรมศิลปากร, นางนพมาศหรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์, (กรุงเทพฯ. : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓),
ครั้งที่ ๑๔, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๑๐๐.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

พิธีดังกล่าวนี้ เป็นพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงทำเป็นพระราชประเพณี แต่ต่อมาก็ยกเลิกพระราชประเพณีนี้ เหลือแต่เพียงพิธีของชาวบ้านซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ เรียกว่าเป็นการลอยกระทง งานดังกล่าวเป็นที่เชิดหน้าชูตาของประเทศไทย โดยเฉพาะประเพณีลอยกระทง

อีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นพิธีอันเนื่องด้วยดอกบัว และคงถือปฏิบัติกันจนถึงปัจจุบันด้วยเช่นกัน คือ ครั้นถึงวันเข้าพรรษา เป็นวันที่พุทธศาสนิกชนจะพากันรักษาศีล ฟังธรรม ท่านท้าวศรีจุฬาลักษณ์ก็เช่นกัน “ข้าพเจ้าจะรักษาอุโบสถ เป็นปาฏิหาริย์ปักขุโบสถสิ้นวันศกคฤหัสถ์เดือน”^{๒๓} “ทั้งสดับฟังพระธรรมถกถึงสำแดงธรรมเทศนา และพระภิกษุสงฆ์สาธยายพระปริตรในคืนนั้น ๆ เสมอเป็นนิจ ทุกวันมิได้ขาด トラบเท่าสิ้นไตรมาสสามเดือน”^{๒๔} ซึ่งถือได้ว่าพระนางทรงเป็นตัวอย่างของพุทธศาสนิกชนที่ดีพระองค์หนึ่ง พระนางได้คิดประดิษฐ์ดอกไม้และดอกบัว นำขึ้นถวายพระร่วงเจ้าเพื่อนำไปใช้ในการบูชาพระพุทธเจ้า “ข้าพเจ้าน้อยได้คิดกระทำดอกไม้ทองและกอโกศมปทุมทองอันวิจิตรด้วยวาดเขียน นำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสักการบูชาพระรัตนตรัยบ้าง พระเทวารูปบ้าง”^{๒๕}

พระร่วงเจ้าได้ทรงนำพนมดอกไม้และดอกบัวบูชาพระพุทธเจ้าแล้ว ทรงมีพระราชโองการว่า “เบื้องหน้าแต่ไป ชนชายหญิงพระราชอาณาเขตประเทศสยามภาษา บรรดาเป็นสัมมาทิวาให้กระทำพนมดอกไม้ก่อบัวบูชาพระรัตนตรัย ในพระราชพิธีอาษาตมาส [เดือน ๘ ทางจันทรคติ] ให้เรียกนามพนมดอกไม้ว่า พนมพระวรรษา อย่ารู้สาบสูญตราบเท่ากัลปาวสาน”^{๒๖}

ด้วยความสามารถและความฉลาด ความมีสติปัญญาอันล้ำเลิศของท้าวศรีจุฬาลักษณ์ จึงเป็นปฐมเหตุของประเพณีการนำดอกบัวเป็นอุปกรณ์ในการลอยกระทง และนำดอกบัวซึ่งเป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนาบูชาพระพุทธเจ้าตราบจนทุกวันนี้

ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ทรงสื่อให้เห็นถึงคุณค่าของดอกบัวว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่เกิดในน้ำที่มีความสดสวยและหลากหลาย ดังนั้นประเพณีที่เกี่ยวกับทางน้ำ จึงไม่มีดอกไม้ชนิดใดเหมาะสมเท่ากับดอกบัว และแม้เมื่อดอกบัวถูกนำมาขึ้นบกแล้ว ก็เป็นดอกไม้ที่สูงส่ง ควรแก่การนำมาถวายพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

^{๒๓} กรมศิลปากร, นางนพมาศหรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์, หน้า ๑๐๐.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

นอกจากวรรณกรรมร้อยแก้วดังกล่าวนี้ จากการศึกษาได้พบว่า ในวรรณกรรมที่เป็นร้อยกรอง มีการบรรยายเรื่องดอกบัว เช่น บทประพันธ์เรื่อง อุณรุท ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงนิพนธ์ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับดอกบัวไว้ดังนี้

ประกอบสรรพโกมุทปทุมมาลัย	ชูก้านบานผกาเกสร
แดงขาวดอกเขี้ยวอรชร	ขาบม่วง ซ้อนสลันกัน
บ้างชูฝักดอกแฝงตูมแย้ม	จงกล แกรมแนบกอ เพื่อน ผัน
โกมุท สัตตบุษย์ สัตตบรรณ	ประชุมชั้นอุบลดวงบาน
เรณูร่วงในกระแสดินธุ์	วารินอาบรสหอมหวาน
กุมเรศบินร่อนรำเพยพาน	เกล้าชานกุสุมาลัยมาลี

บทประพันธ์นี้ บอกให้ทราบดอกบัว ๗ ชนิด ได้แก่ บัวเพื่อน บัวผัน บัวขาบ บัวหลวง บัวกีนสาย บัวสัตตบุษย์ และบัวสัตตบรรณ

กล่าวได้ว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ชนิดเดียวซึ่งเกิดในน้ำ และเติบโตในน้ำ เพราะความสวย ความหอม และความมีเสน่ห์ของดอกบัว จึงมีผู้คนพากันเล่นน้ำในลำธารเพื่อความสนุกสนาน หรือเพื่อคลายร้อนกาย หรือบางครั้งก็เพียงชื่นชมความงามของดอกบัวซึ่งมีหลากสีและหลากชนิด

กวีอักษรดอกบัวบรรยายสุภาษิตในลักษณะต่าง ๆ เช่น

ก้านบัวบอกลิเกิ้น	ชลธาร	
มารยาทส่อสันดาน	ชาติเชื้อ	
โศคนลาดเพราะกำขาน	ควรรทราบ	
หย่อมหญ้าเหี่ยวแห้งเรื้อ	บอกร้ายแสดงดิน ^{๒๗}	(โคลงโลกนิติ)

ก้านบัวสามารถบอกความลึกของท้องน้ำได้ กิริยามารยาทของคนก็บอกถึงอุปนิสัยและชาติตระกูลได้ว่ามาจากชาติตระกูลใด จะรู้ว่าคนโง่หรือคนฉลาดก็ด้วยคำพูดที่คนนั้นเอ่ยออกมา ในทำนองเดียวกัน ดินจะดีหรือแห้งแล้งก็ดูได้จากความชุ่มชื้นหรือเหี่ยวแห้งของหญ้า เป็นโคลงบทหนึ่ง ซึ่งนำมาอุปมาอุปไมยการดูลักษณะบุคลิกของคนเพื่อใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับสังคม

^{๒๗} วิมล, กุณราชา, โคลงเด่นในวรรณคดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๔), หน้า ๗๘.

บัวนมบัวเนตรหน้า	บัวบาน	
บัวกลิ่นขจรหอมหวาน	รสเร้า	
บัวสมรละลูลาญ	ใจป่า นี้นา	
บัวบาทงามจวบเท่า	เกศแก้วงามจริง ^{๒๔}	(โคลงโลกนิติ)

นมและดวงหน้าที่เปรียบดังดอกบัวบาน ซึ่งเป็นดอกบัวที่มีกลิ่นหอมรสหวานยิ่งนัก บัวน้อยนางทำให้จิตที่ว้าวุ่นไปหมด บัวเท่ากิ่งดงาม งามตั้งแต่เท่าถึงศิระะ เป็นการนำดอกบัว อุปมาอุปไมยความงามของดอกบัวกับความงามของหญิงสาว แสดงถึงความงามตามธรรมชาติของ ดอกบัวเปรียบกับความงามตามธรรมชาติของหญิงสาว ที่สามารถทำให้จิตใจของคนว้าวุ่นได้

กบเกิดในสระได้	บัวบาน	
ฤาห่อนรู้รสมาลย์	หนึ่งน้อย	
กุมราอยู่ไกลสถาน	นับโยชน์ก็ดี	
เบิกโบกมาค้อยค้อย	เกลือกเกล้าเสาวคนธ์ ^{๒๕}	(โคลงโลกนิติ)

ธรรมชาติของกบอาศัยอยู่สระน้ำ ที่มีดอกบัวบานส่งกลิ่นหอม มีน้ำหวานรสอร่อย แต่ กบนั่นก็ไม่เคยได้ลิ้มรสหวานจากดอกบัวเหล่านั้น ผิดกับเหล่าแมลงทั้งหลายที่อยู่ในสถานที่ห่างไกล สระบัว และก็ยังบินวนเวียนมาดื่มกินน้ำหวานจากดอกบัวเหล่านั้น เฉกเช่นเดียวกับบางคนซึ่งอยู่ใกล้ นักปราชญ์ แต่หาได้รับความรู้จากนักปราชญ์ที่ตนใกล้ชิดด้วยไม่ เป็นเรื่องที่น่าเสียดายยิ่งนัก

เพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่สูงส่ง เหมาะแก่การบูชาพระพุทธเจ้า ผู้แต่สวรรคตไทย จึง นิยมนำดอกบัวเป็นสื่อให้เกิดการทำความดี แสดงอานิสงส์ที่จะได้รับจากการการนำดอกบัวบูชาพระ คือการไปเกิดใหม่ในสุคติภพ หรือ สถานที่ที่ผู้ทำกรรมดีได้ไปเกิด

๔.๒ ดอกบัวในสถาปัตยกรรมไทย

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวในรูปแบบศิลปะประยุกต์ จะมีลักษณะที่มีได้แสดงรูปทรง ของดอกบัวอย่างเด่นชัด แต่เป็นการนำชื่อดอกบัวมาอนุโลมเรียกรูปที่คล้ายเพียงส่วน โท้งของกลีบ บัวที่นูนพุ่มพุ่มระนาบว่า ลวดบัว^{๒๖} ในความหมายของชานั้น มิได้หมายเฉพาะเจาะจงถึงดอกบัว

^{๒๔} วิมล, กุณราชา, โคลงเด่นในวรรณคดี, หน้า ๑๒๔.

^{๒๕} เผ่าพงษ์ สมณิล, สุภาษิตโลกนิติคำโคลง ฉบับถอดความร้อยแก้ว, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๓๕) หน้า ๘.

^{๒๖} ลวดบัว คือ แถบนูนลักษณะต่าง ๆ ประดับตามแนวนอนบนพื้นระนาบของผนัง เป็นต้น (สันติ เล็กสุขุม, ศ. ดร., กระจกในดินแดนไทย, กรุงเทพมหานคร : สำนักสถาปัตย์พิมพ์ ๒๕๔๕, หน้า ๕๘).

หากแต่หมายถึงการประดับแทนเรียบนั้นให้มีความงดงามด้วยกิ่งหรือแถบนูน ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กต่อเนื่องกันไป ทั้งแนวตรงหรือหักมุม หรือซ้อนลดหลั่นกันตามความเหมาะสม

ดอกบัวที่เป็นองค์ประกอบอยู่ในงานศิลปะสถาปัตยกรรมไทย จำแนกได้ดังนี้

เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมอันเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ แม้จะถือกำเนิดในประเทศอินเดีย แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปในนานาประเทศ รูปแบบและความหมายดั้งเดิมนั้น ๆ ก็มีวิวัฒนาการผันแปรเปลี่ยนแปลงไป โดยถูกปรับปรุงไปตามวิถีแห่งวัฒนธรรมท้องถิ่น

เจดีย์แบบสุโขทัยแท้ ทำฐานเป็น ๔ เหลี่ยม ๓ ชั้น ตั้งซ้อนกันขึ้นไป แล้วถึงองค์เจดีย์เหลี่ยมย่อมุม ยอดเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือรูปดอกบัวตูม เป็นต้นว่า พระเจดีย์ที่วัดมหาธาตุกลาง เมืองสุโขทัยเก่า และพระเจดีย์องค์กลางที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย เมืองที่สำคัญในสมัยสุโขทัยล้วนมีเจดีย์แบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ทั้งสิ้น เช่น เมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย พิษณุโลก กำแพงเพชร ตาก เพชรบูรณ์ เป็นต้น^{๑๑}

จากการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมที่ใช้ดอกบัวเป็นส่วนประกอบของอาคาร มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เช่น เรื่องพระโพธิราชกุมาร ที่พระโพธิราชกุมารทรงให้นายช่างสร้างปราสาทมีรูปร่างลักษณะคล้ายดอกบัว และทรงตั้งชื่อปราสาทตามรูปร่างลักษณะที่คล้ายดอกบัวว่า ปราสาทโกกนุท^{๑๒}

๔.๓ ดอกบัวในงานประติมากรรมไทย

ประติมากรรม เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า ปฏิมมา แปลว่า ศิลปะสาขาหนึ่งในจำนวนวิจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หินอ่อน โลหะ เป็นต้น ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่าง ๆ^{๑๓}

จากการศึกษาพบว่า ประติมากรรมไทยส่วนใหญ่ เป็นการสร้างสรรค์งานที่แสดงออกทางด้านความเลื่อมใสศรัทธา และเป็นความงามที่เหนือจากความเป็นจริงมากกว่าจะแสดงออกทางด้านชีวิตประจำวัน วัสดุที่ใช้มีทั้งโลหะ หิน ไม้ และปูนปั้น ซึ่งสร้างในลักษณะลอยตัว นูนสูง และนูนต่ำ

^{๑๑} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า, ศิลปินในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๘), ครั้งที่ ๘, หน้า ๒๘.

^{๑๒} อ่างแก้ว, หน้า ๓๘.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖) หน้า ๖๕๕.

ประติมากรรมประเภทที่สร้างขึ้นเพื่อเคารพสักการะ เช่น พระพุทธรูปปฏิมากร พระพุทธรูปพิมพ์ หรือสร้างขึ้นเพื่อการพระศาสนา เช่น ใบเสมา เป็นวัฒนธรรมทางวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง ที่แสดงออกทางด้านวัฒนธรรมทางศิลปกรรมไทยอย่างแพร่หลาย ด้วยพุทธศาสนิกชนไทยมีขนบนิยมในการสร้างรูปเคารพ มานับตั้งแต่ได้เริ่มมีการรับนับถือพระพุทธศาสนาขึ้นในดินแดนประเทศไทย ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีอู่บัคิแห่งธรรมอันบริสุทธิ์พิเศษยิ่งกว่าพรรณไม้อื่นใด จึงได้รับยกย่องว่าเป็นดอกไม้สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา ในด้านประติมากรรม ดอกบัวไม่นำมาเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตรง แต่มักทำเป็นเพียงฐานรองรับพระพุทธรูปองค์เท่านั้น ซึ่งหมายถึงการมีธรรมบารมีอันบริสุทธิ์ และเบ่งบานเป็นพื้นฐาน ดังนั้น จึงมักนิยมที่จะนำดอกบัวบานมาเป็นฐานรองรับพระพุทธรูปตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสัญลักษณ์อื่น ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา

ศาสตราจารย์จิตร บัวบุศย์ ได้กล่าวถึงรูปแบบการทำฐานรองรับพระพุทธรูปไว้ว่า

การทำฐานรองรับพระพุทธรูป เท่าที่กระทำกันมาตั้งแต่เริ่มสร้างพระพุทธรูป จนถึงสมัยปัจจุบันนี้ แบ่งได้เป็น ๓ แบบ คือ แบบฐานดอกบัว แบบฐานเกลี้ยง (กลมและสี่เหลี่ยม) และแบบฐานดอกบัวกับฐานเกลี้ยงผสมกัน อย่างฐานบัวคว่ำบัวหงาย แบบฐานผสมนี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ ฐานบัวคว่ำบัวหงายที่ทำเป็นลวดบัวเฉย ๆ และฐานบัวคว่ำบัวหงายที่ทำเป็นกลีบบัว^{๓๔}

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปเริ่มมีขึ้นครั้งแรกที่แคว้นคันธารราชู เป็นพระพุทธรูปปางมหาปาฏิหาริย์ ประทับอยู่บนดอกบัวตามคตินิยมดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา ครั้นมาถึงช่างชาวมลฑ ได้นิยมนำดอกบัวมารองรับเป็นฐานพระพุทธรูปในปางต่าง ๆ ทุกปางไป แม้แต่เทวรูปของศาสนาพราหมณ์ในยุคสมัยเดียวกัน ก็นิยมนำดอกบัวทำเป็นฐานรองรับพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน ฐานรูปดอกบัวจึงได้กลายเป็นความนิยมสืบต่อกันมา แล้วมีวิวัฒนาการเป็นฐานบัวคว่ำหรือมีประดิษฐ์เป็นลวดลายให้วิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น^{๓๕}

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องขนาดใหญ่ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถหรือเมรุทิศ ในสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ ช่างศิลปกรรมยังได้ออกแบบฐานชุกชี โดยมีปูนปั้นเป็นลายรูปกลีบบัวประดับ จัดเป็นงานประติมากรรมปูนปั้นที่มีลักษณะลวดลายเป็นเฉพาะ แตกต่างไปจากลวดลายกลีบบัวซึ่งใช้ประดับอาคารสถาปัตยกรรมทั่วไป

^{๓๔} จิตร บัวบุศย์, *สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย มรดกวัฒนธรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อำนวยการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๔๘.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

๔.๓ ดอกบัวในงานจิตรกรรมไทย

จิตรกรรมเป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า จิตฺตมม แปลว่า ศิลปกรรม ประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพ วาดภาพ รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น^{๓๖} จิตรกรรมมีส่วนประกอบอยู่ ๓ อย่าง คือ เส้น สี และน้ำหนักของสี^{๓๗} ประเทศไทยมีภาพจิตรกรรมอยู่มากมายตามโบสถ์ วิหาร และตู้พระไตรปิฎก เป็นต้น จิตรกรรมไทยจึงมีบทบาทในการสื่อทั้งหลักธรรมคำสอนและความสวยงามทางสุนทรียศิลป์ให้แก่ผู้พบเห็นไปพร้อม ๆ กัน อาจเป็นเพราะคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นนามธรรม ยากแก่การเข้าใจ จิตรกรรมได้ทำหน้าที่เป็นสื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม ช่วยลำดับเรื่องราวเพื่อเร่งเร้าความสนใจ...

จากการศึกษาพบว่า คราวเมื่อพระบรมโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา ทรงพิจารณาเห็นว่า พระสิทธัตถะราชกุมารสมควรจะมีพระเทวีได้แล้ว จึงรับสั่งให้จัดหาช่างผู้มีความชำนาญในด้านต่าง ๆ โดยโปรดสร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่ประทับของพระราชโอรสใน ๓ ฤดูกาล “... โดยให้ชื่อว่า รมยปราสาท ๑ สุมยปราสาท ๑ สุขปราสาท ๑...”^{๓๘}

ในบรรดาปราสาททั้ง ๓ หลังนี้ ปราสาทฤดูหนาวมี ๕ ชั้น ปราสาทฤดูฝนมี ๗ ชั้น ส่วนปราสาทฤดูร้อนมี ๕ ชั้น โดยที่ปราสาทฤดูร้อนนี้

...ในงานจิตรกรรม เขาได้เขียนเป็นดอกอุบล ดอกปทุมและดอกบุณฑริกไว้.....และตรงที่ใกล้หน้าต่างในปราสาทนี้ พวกช่างไม้ก็ตั้งค่อมไว้ ๕ ค่อม ใต้น้ำจนเต็มแล้ว เอาดอกบัวเขียวเป็นต้นคลุมไว้ เขานำน้ำตักไว้ตามที่เหล่านั้น เป็นเหตุให้สายน้ำไหลออกมาเหมือนเมื่อฝนตก ภายในปราสาทเขาวางรางไม้ที่มีโคลนใส่อยู่เต็มไว้ในที่นั้น ๆ แล้วปลูกบัวเบญจพรรณไว้...”^{๓๙}

^{๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

^{๓๗} พื้น ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๑.

^{๓๘} พระครูถิลาญาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลุขานธมฺโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๖.

^{๓๙} อง.,ตัก.,อ. (ไทย) ๑๔/๑๗๗.

เห็นได้ว่า ในงานจิตรกรรมได้มีการวาดลวดลายที่เป็นลายดอกบัวมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และเพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่มีคุณค่า และมีความสวยงาม ดังนั้นสถานที่ตกแต่งจึงมักเป็นสถานที่รโหฐาน เช่น ในปราสาทราชวัง

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัวเข้ามามีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมไทย ก็เนื่องมาจากคติความนิยมดอกบัวทางศาสนา โดยได้รับแบบอย่างมาจากศิลปะอินเดีย ซึ่งแพร่หลายมาพร้อมกับลัทธิศาสนา เช่นเดียวกับรูปแบบศิลปกรรมอื่น ๆ ทั้งสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ในประเทศอินเดียเริ่มมีการเขียนภาพเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๕ มีสถานที่หลายแห่งที่มีภาพจิตรกรรมพระพุทธศาสนา เช่น ที่ถ้ำอชันดา ซึ่งนับว่าเป็นสถานที่ที่มีภาพจิตรกรรมมากที่สุด ผนังถ้ำอชันดาประดับด้วยภาพจิตรกรรมที่เริ่มวาดตั้งแต่ พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๑๕๐ มีภาพพุทธประวัติบางตอน ตลอดจนชาดกเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องฉันทันต์ชาดก ภาพต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมมีภาพดอกบัวแทรกอยู่เป็นลวดลายสำคัญคล้ายกับที่มีปรากฏอยู่ในงานประติมากรรม

ลายไทยเป็นศิลปะคิดค้นจากสมองของคนไทยโบราณ ช่างเขียนลายไทยต้องมีอารมณ์ในการเขียน มีความสะอาดปราณีต ความคล่องอ่อนหวานของลวดลายแสดงถึงความสุภาพอ่อนโยนของคนไทย ลายไทยจึงเป็นสิ่งหนึ่งหนึ่งบอกบุคลิกลักษณะของคนไทย

การเริ่มฝึกหัดวาดลวดลายครั้งแรกมักเริ่มวาดจากรูปดอกบัว เพราะเส้นของทรงบัวเป็นลักษณะของเส้นนก ที่ได้จัดเป็นเส้นโค้งอ่อนได้ความสวย ดังนั้นดอกบัวจึงเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะรวมทั้งลายไทย ลายตัวเทศเป็นตัวถอดจากดอกบัวมาเป็นตัวเกิดของลายและกระหนก เมื่อลวดลายได้จัดวิธีขึ้น จึงมีคำเรียกชื่อลายต่าง ๆ เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายทรงข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง เป็นต้น นอกจากนี้ ลายกระจิงปลาก็เป็นลายเส้นที่เกิดจากการสลักลิบของดอกบัวด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาพบว่า องค์ประกอบเชิงศิลปะเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเพิ่มพูนความงามอลังการให้แก่งานศิลปกรรมไทย และลายลวดบัวเหล่านี้ อาจมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะต่าง ๆ ไปตามความนิยมของช่างแต่ละยุคสมัย จนสามารถใช้เป็นเครื่องบอกถึงความนึกคิด อิทธิพล การถ่ายทอดวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันทางด้านขอบเขตการปกครอง ตลอดจนสามารถกำหนดอายุสมัยได้จากลักษณะเชิงศิลปะของโบราณสถานและโบราณวัตถุอื่น ๆ

จิตรกรรมเป็นงานแขนงหนึ่ง ที่จิตรกรไทยใช้เป็นสื่อสะท้อนศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา นับเป็นงานวิจิตรศิลป์แขนงหนึ่งที่มีความงดงามและมีรูปลักษณะพิเศษประจำชาติ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังเป็นส่วนสำคัญในฐานะเครื่องตกแต่งพื้นที่ว่างของอาคารสถาน ให้มีความโดดเด่น ผลงานจิตรกรไทยจึงมักแสดงไว้บนฝาผนังโบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ คูหาภายใน

องค์พระปรางค์ หรือพระสฤประเจติย์ นอกจากนี้ยังมีปรากฏบนแผ่นผ้า เช่น ภาพพระพุทธรูป^{๔๐} บนกระดาษ เช่นสมุดไทย ภาพจิตรกรรมส่วนใหญ่จึงเป็นภาพเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ ชาคคต่าง ๆ เรื่องราวในวรรณคดี ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตการให้ความเกี่ยวกับลัทธิศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี อันมีมาแต่โบราณกาลเป็นอย่างดี

บรรดาโบสถ์วิหารสมัยกรุงศรีอยุธยา มีสิ่งทีควรสังเกตได้คือ ในระยะปลายมักทำฐานและหลังคาเป็นเส้นอ่อนโค้ง นอกจากนี้มักใช้เสากลมก่อด้วยอิฐ ส่วนใหญ่มีบัวหัวเสาเป็นรูปบัวตูม ไม่เหมือนกับบัวจกลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เห็นจะสืบเนื่องมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย แต่เป็นแบบบัวจกลก็มีบ้าง^{๔๑}

ภาพจิตรกรรมนอกจากจะช่วยให้พื้นผนังไม่ว่างเปล่า เกิดความสวยงามนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่วาดเกี่ยวกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ผู้ชมเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้นแล้ว ภาพจิตรกรรมยังเหมือนตำนานอย่างหนึ่งทีจารึกไว้ซึ่งเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ลัทธิศาสนา วัฒนธรรม และจารีตประเพณี ซึ่งมีมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลได้เป็นอย่างดี

๔.๕ ดอกบัว : ประโยชน์ทางการแพทย์

ดอกบัวเป็นทรัพยากรธรรมชาติ ทีมีประวัติควบคู่มากับความเป็นอยู่ของมวลมนุษยชาติ มาช้านาน ในครั้งศึกดำบรรพ์ ภูมิปัญญาในการนำดอกบัวมาทำเป็นตัวยารักษาสุขภาพ นับเป็นศาสตร์และศิลปะจากการนำไม้ดอกจากธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นเพราะว่าทุก ๆ ส่วนของดอกบัวไม่ว่าจะเป็นฝัก เมล็ด ดอก ก้าน และใบ ล้วนมีสรรพคุณทางยาทีจะนำมาใช้ในการบำรุงร่างกายหรือรักษาโรคได้

การจากศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้มีการนำส่วนต่าง ๆ ของดอกบัวซึ่งมีสรรพคุณมาใช้ในการรักษาโรค ดังมีเรื่องว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหาร

^{๔๐} พระพุทธรูป คือ แผ่นผ้าที่จิตรกรไทยโบราณเขียนภาพพระพุทธเจ้าไว้บูชาแทนรูปประติมากรรม พระพุทธรูปโบราณมักเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนบนฐานดอกบัว มีอัครสาวกยืนพนมมือสองข้าง พระพุทธรูปหลังอาจเขียนเป็นพระพุทธประวัติเรื่องชาคค แบบเดียวกับจิตรกรรมฝาผนัง, วรรณิกา ณ สงขลา, จิตรกรรมประเพณีไทย, กรมศิลปากร ๒๕๓๓, หน้า ๓.

^{๔๑} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า, ศิลปในประเทศไทย, หน้า ๓๗.

พระองค์ทรงมีพระอาการท้องผูก หมอชีวกโกมารภักจ์^{๔๒} ซึ่งเป็นแพทย์ประจำพระพุทธองค์ ใช้วิธีรักษาพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยขอให้พระองค์ทรงทำร่างกายให้สดชื่นก่อน ๒-๓ วัน จากนั้นหมอชีวกโกมารภักจ์จึงอบก้านบัว ๓ ก้านผสมกับยาชนิดต่าง ๆ แล้วจัดเป็นโอสถถวายพระพุทธเจ้า โดยถวายวิธีรักษา ดังนี้

ขอพระผู้มีพระภาคจงสูดดมก้านอบุลก้านที่ ๑ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง พระผู้มีพระภาคจงสูดดมก้านอบุลก้านที่ ๒ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง พระผู้มีพระภาคจงสูดดมก้านอบุลก้านที่ ๓ นี้ วิธีนี้จะทำให้พระผู้มีพระภาคถ่ายถึง ๑๐ ครั้ง^{๔๓}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงถ่ายครบ ๓๐ ครั้งแล้ว หมอชีวกโกมารภักจ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเสวยพระกระยาหารอ่อนไปก่อนสัก ๒-๓ วัน ในเวลาไม่นาน พระองค์ก็ได้หายเป็นปกติด้วยการเสวยโอสถซึ่งปรุงจากก้านบัวนั่นเอง

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระสารีบุตรอาพาธตัวร้อนเป็นไข้ พระโมคคัลลานะเมื่อทราบแล้วได้ไปยังริมฝั่งสระโบกขรณีมันทากินี ได้ให้ช่างเชือกหนึ่งใช้วงถอนเหง้าบัวและรากบัว^{๔๔} เพื่อนำไปถวายพระสารีบุตรจนแก้อาพาธตัวร้อนเป็นไข้ ซึ่งพระสารีบุตรได้บอกว่าครั้งที่ตนเคยอาพาธ เมื่อฉันทิ้งเหง้าบัวและรากบัวแล้ว อาการตัวร้อนก็หายทันที ในครั้งนี้ เมื่อพระสารีบุตรได้ฉันทิ้งเหง้าบัวและรากบัวซึ่งผ่านการล้างจนสะอาด อาการอาพาธก็หายเป็นปกติ

พระมหาโมคคัลลานะ แล้วหายตัวไปที่พระวิหารเชตวันมาปรากฏตัวที่ริมฝั่งสระโบกขรณีมันทากินีลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะน้อมเหง้าบัวและรากบัวเข้าไป

^{๔๒} ชีวก ชื่อหมอใหญ่ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาและมีชื่อเสียงมากในครั้งพุทธกาล เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าด้วย, เรียกชื่อเต็มว่า ชีวกโกมารภักจ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๖-๕๘).

^{๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๕๕.

^{๔๔} รากบัวมีสรรพคุณทางยา คือ บำรุงกำลัง บำรุงเพลิงธาตุ แก้เสมหะ แก้กระหายน้ำ ดื่มเป็นน้ำกระสายแก้ร้อนใน แก้อ่อนเพลีย แก้อาเจียน แก่พุพองและละลายยาแก้สะอึก

เหง้าบัวมีสรรพคุณทางยา คือ รสหวานเย็นมัน บำรุงกำลัง แก่ร้อนในกระหายน้ำ แก้เสมหะ แก่พุพอง แก่ดีพิการ แก้อาเจียน (สถาบันการแพทย์แผนไทย, งานชุมนุมแพทย์แผนไทยและสมุนไพรแห่งชาติ ครั้งที่ ๕ “สุขภาพดีได้ด้วยแพทย์แผนไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๔๖, หน้า ๘๗).

ถวายท่านพระสารีบุตร เมื่อท่านพระสารีบุตรฉันแห้วบัวและรากบัวแล้ว โรคไข้ตัวร้อนก็หายทันที^{๔๕}

มีเรื่องในอรรถกถาว่า พระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเป็นกษัตริย์พระนามว่า สีวี ปกครองพระนครชื่อว่า อริฏฐะ ครั้งนั้น ท้าวสักกะทรงแปลงกายเป็นวณิพก (คนขอทานโดยร้องเพลงขอแลกกับเงิน) ซึ่งตบอด “มีกายสิ้น ผมหงอก หนังก่น กระสับกระส่ายเพราะความชรา”^{๔๖} ทรงทราบบว่า พระราชาสีวีต้องการทำทานบารมี ซึ่งการทำทานบารมีในพระชาตินี้ ถือเป็นทานชั้นอุปบารมี^{๔๗} ท้าวสักกะในร่างวณิพกได้ขอพระราชทานพระเนตรจากพระราชาสีวี เมื่อพระราชาสีวีทรงทราบ ก็เกิดความปิติและปราโมทย์ที่จะได้ทรงบำเพ็ญทานบารมี ทรงสั่งให้หมอประจำพระองค์นามว่าสีวิกะ รีบควักนัยน์ตาเพื่อใส่ให้กับท้าวสักกะในร่างของวณิพก ด้วยยาซึ่งหมอสีวิกะใช้ผสมเพื่อโรยพระเนตรนั้น เป็นตัวยาซึ่งผสมด้วยเกสรบัว

. . .หมอนั้นเมื่อให้ มิได้ควักให้ท้าวสักกะ เพราะเขาคิดว่า หมอผู้ชำนาญเช่นเรา ไม่ควรใช้มีดผ่าตัดในพระเนตรของพระราชา จึงบดเภสัชเอาผงเภสัชผสมเกสรบัว แล้วโรยพระเนตรข้างขวา พระเนตรกลอกไปมา เกิดทุกขเวทนา หมอผสมแล้วโรยอีก พระเนตรพ้นจากเบ้าตา เกิดเวทนามรุนแรงกว่าเก่า ครั้งที่ ๓ หมอผสมเภสัชให้แรงขึ้นกว่าเก่าโรยลงไป พระเนตรหมุนหลุดออกจากเบ้าตาด้วยกำลังเภสัช ห้อยติดอยู่ด้วยสายเอ็น เกิดเวทนามรุนแรงยิ่งขึ้น พระโลหิตไหล แม้พระภูษาทรงก็ชุ่มด้วยพระโลหิต. . .^{๔๘}

ครั้งนั้น พระราชาสีวีเพื่อที่จะได้ทรงทำทานบารมี ทรงอดกลั้นเวทนา หมอได้ยึดพระเนตรด้วยมือซ้าย จับมีดด้วยมือขวาโดยทำการตัดสายพระเนตร แล้วหยิบพระเนตรวางไว้บนพระหัตถ์ของพระราชา พระราชาทรงทอดพระเนตร พระเนตรข้างขวาด้วยพระเนตรข้างซ้าย เสวยทุกขเวทนาอย่างแรง แต่พระองค์ก็ทรงข่มความเจ็บปวดไว้ด้วยความปิติจากการบริจาค แล้วได้พระราชทานพระเนตรแก่วณิพก “ . . . พระเนตรนั้นปรากฏดุจดอกอุบล. . .”^{๔๙} ด้วยอำนาจทานบารมีอันยิ่งใหญ่ ท้าวสักกะได้แปลงร่างกลับเป็นพระองค์เดิม และพระราชทานพระเนตรคืนแก่พระราชาสีวี ทำให้พระองค์ทรงทอดพระเนตรได้ดังเดิม

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๓๘/๓๘.

^{๔๖} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๕๖/๓๓๕.

^{๔๗} ดู พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลุยาณธมฺโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, หน้า ๒๐.

^{๔๘} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓๔/๑๔๓.

^{๔๙} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๓๔/๑๔๔.

จากการศึกษาพบว่า ทางกรแพทย์แผนปัจจุบันพบว่า ส่วนรากและยางจากก้านใบและดอก เมื่อให้เด็กรับประทาน สามารถนำมาใช้แก้อาการท้องร่วงหรือธาตุไม่ปกติได้^{๕๐} ดอกบัวไม่เพียงแต่นำมาเป็นยาในการรักษามาแต่ครั้งศึกดาบรพ จากการศึกษาพบว่า ส่วนต่าง ๆ ของดอกบัวมีคุณสมบัติทางยาในทางการแพทย์ ดังนี้

ดื่บวหรือใ้ในของลูกบว เป็นใ้สีเขียว เมื่อรับประทานตามลำพังจะมีรสขม แต่เมื่อนำมาบดหรือชงกิน สามารถแก้อาการเจ็บหน้าอกหรือปวดแน่นหน้าอก นอกจากนี้ ดื่บวยังแก้ร้อนใน กระหายน้ำ ตาอักเสบ อาเจียนเป็นเลือด

เมล็ดบวช่วยรักษาอาการของโรคกระเพาะและลำใ้ให้แข็งแรง ย่อยและดูดซึมอาหารได้ดี ช่วยให้เลือดในร่างกายไหลเวียนเป็นปกติ มีรสหวานมัน เย็น รับประทานบำรุงร่างกาย บำรุงไขข้อ เส้นเอ็น บำรุงประสาท ทำให้กระชุ่มกระชวย แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้เสมหะ แก้พุพอง แก้ตีพิการ แก้อาเจียน แก้อ่อนเพลีย ช่วยเพิ่มพลังงานและไขมันในร่างกาย แต่แสดงกับโรคไ้มีเสมหะ

เกสรบว มีรสฝาดหอมเย็น (เกสรตัวผู้ รสฝาดสมาน มีกลิ่นหอม) แก้ใ้รากสาด แก้เสมหะ แก้ใ้มีพิษ แก้อ่อนเพลีย แก้คลื่นเหียน ใ้เป็นยาบำรุงครรภ์ เกสรตัวผู้ใ้ปรุงเป็นยาหอม บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท ร้อนชุกำลัง ทำให้ชุ่มชื้น

ดอก มีรสฝาดหอม สรรพคุณบำรุงครรภ์ ทำให้คลอดบุตรง่าย แก้ใ้รากสาด และใ้มีพิษร้อน แก้เสมหะและโลหิต บำรุงหัวใจ กำจัดเสียดซึ่งวาโย (ลม) โลหิตและเสมหะ

- ดอกบวสด นิยมใ้ดอกสีขาว นำมาต้มกับน้ำ ใ้ดื่มแต่น้ำติดต่อกันหลาย ๆ วัน ทำให้หายอ่อนเพลีย สดชื่นขึ้น ลดอาการใจสัน

- ใ้รับประทานช่วยในการมีลมเบ่งเวลาคลอดบุตร ถ้าใ้เผาอบโดยเอาดินหุ้มเผาในกองไฟ บดละเอียดผสมพิมเสนแทรกยาหอม

๔.๖ ดอกบว : คุณค่าอาหาร

ในพระไตรปิฎก มีเรื่องราวของช้างเข้ามาเกี่ยวข้องกับดอกบวอยู่หลายตอน เช่น มีเรื่องในวรรณคดีบาลีว่า เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัททันต์ มีรูปร่างสูงใหญ่กว่าช้างอื่น ๆ มีผิวขาวขาวสีเผือกผ่อง ปากและเท้าเป็นสีแดง อาศัยอยู่บริเวณสระโปกขรณีชื่อมันทากินี พร้อมด้วยช้างอื่น ๆ ๘,๐๐๐ เชือกในป่าหิมพานต์ สระโปกขรณีมันทากินีกว้าง ๕๐

^{๕๐} วิสุตา สุทธิวัฒน์, จุลสารข้อมูลสมุนไพร, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ เมษายน ๒๕๔๐, หน้า ๑๘.

โยชน์ ไม่มีสาหร่ายและจอกเหวน น้ำใสเหมือนสีแก้วผลึก มีความลึกแค่คนยืน จากกลางสระถัดออกมามีดงบัว หลายชนิด “อันดับแรกมีดงปทุมแดงขนาดใหญ่ ถัดจากนั้นดงกุ่มแดง ถัดจากนั้นดงกุ่มขาว ถัดจากนั้นดงอุบลเขียว ถัดจากนั้นดงอุบลแดง”^{๕๑} และเนื่องจากสระโบกขรณีมีขนาดใหญ่มาก และยังมีบัวเต็มไปดด้วยดงบัว บรรดาโกลนข้างเหล่านั้นจึงนำรากบัว และน้ำหวานที่ได้จากบวบบัวที่เรียกว่า โปกขรมฐ มาถวายพระโพธิสัตว์

...ในเวลาดอกไม้บาน ลมหอบละอองเกสรเป็นเกลียวไปไว้บนใบกอบปทุม ในใบกอบปทุมนั้นหยาดน้ำตกเป็นหยด ๆ สุกด้วยอาทิตย์เผาย่อมเป็นเหมือนน้ำตาลเคี้ยว นี่ชื่อว่า โปกขรมฐน้ำหวานบนใบบัว ซึ่งทั้งหลายนำโปกขรมฐนั้นมาถวายพระเถระ รากบัวขนาดเท่าหัวโถ แม้รากบัวนั้น ซึ่งทั้งหลายก็นำมาถวาย เหง้าบัวมีขนาดเท่าคลองและใบบัวใหญ่ เหง้าบัวนั้นแต่ละซ่อมีน้ำนมประมาณหม้อหนึ่ง เหง้าบัวนั้นซึ่งทั้งหลายก็นำมาถวาย ซึ่งทั้งหลายปรุงเมล็ดบัวกับน้ำตาลกรวดถวาย เอาอ้อยวางบนแผ่นหินแล้วใช้เท้าเหยียบน้ำหวานไหลออกข้างเต็มแฉ่งและบ่อ สุกด้วยอาทิตย์เผากลายเป็นนมก้อนดั่งก้อนหิน นมก้อนนั้นซึ่งทั้งหลายก็นำมาถวาย ...^{๕๒}

ดอกบัวไม่เพียงเป็นอาหารของช้าง ยังเป็นยาสมุนไพรใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วยของช้างได้อีกด้วย ทั้งยังแทรกคติสอนใจ ดังเรื่องภิกษุบวชใหม่ว่า

ภิกษุผู้บวชใหม่รูปหนึ่ง มักเข้าไปบิณฑบาตยังบ้านเรือนสกุลแห่งตนบ่อยครั้ง ครั้งละเป็นเวลานาน พระเถระทั้งหลายพากันว่ากล่าวตักเตือน ก็มีได้ฟัง กลับย้อนว่าทำไมพระเถระผู้มีอายุรูปอื่น ๆ จึงสามารถกระทำได้ เมื่อความทรงทราบถึงพระพุทธรองค์ จึงได้ตรัสเรื่องในอดีตให้พระเถระทั้งหลายฟังเพื่อเป็นการสั่งสอนว่า

มีสระใหญ่อยู่ในราวป่าแห่งหนึ่งซึ่งช้างทั้งหลายอาศัยอยู่รอบบริเวณนั้นเพื่อการดำรงชีพ บรรดาช้างทั้งปวงใช้วงถอนเหง้าบัว นำมาล้างสะอาดจนปราศจากโคลนตม แล้วจึงนำเคี้ยวกินเพื่อบำรุงกำลังและผิวพรรณ แต่ลูกช้างเล็ก ๆ เมื่อเห็นช้างใหญ่กินเหง้าบัวก็กินตามบ้าง โดยมีได้ล้างให้สะอาดปราศจากโคลนตม เป็นเหตุให้ล้มตายในที่สุด พระพุทธรองค์ทรงกล่าวว่า

ช้างเหล่านั้นลงสู่สระนั้นแล้ว ใช้วงถอนรากและเหง้าขึ้น ล้างให้ดีแล้วเคี้ยวและกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีโคลนตม อย่างเอร็ดอร่อย การกระทำอย่างนั้น ย่อมมี

^{๕๑} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔๐.

^{๕๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๒๕/๓๔๑.

(ประโยชน์) ต่อผิวพรรณและกำลังของช้าง ช้างเหล่านั้นจึงไม่ถึงความตายหรือทุกข์ปาง
ตายเพราะการกินนั้น^{๕๓}

และทรงเปรียบเทียบว่า ช้างใหญ่เปรียบเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ซึ่งขจัดขัดเกลากิเลสความ
กำหนดทั้งปวงได้ มีปัญญา และเล็งเห็นโทษต่าง ๆ ได้แจ่มแจ้งแล้ว เมื่อเข้าไปยังเรือนของชาวบ้าน
เพื่อบิณฑบาตหรือเพื่อเผยแผ่ธรรมะ ก็มีได้ลุ่มหลงในลาภสักการะที่ชาวบ้านนำมาถวาย ส่วนช้างเล็ก
เปรียบดังพระเถระใหม่ ผู้ยังปราศจากปัญญาที่จะสลัดความลุ่มหลงกำหนดยินดีในลาภสักการะ เมื่อ
เข้าไปในหมู่บ้าน อาจบริโภคลาภสักการะเหล่านั้นจนเกินความต้องการ เกิดเป็นความทุกข์และอาจ
ถึงแก่ชีวิตได้

อีกเรื่องหนึ่งที่พระพุทธองค์ทรงยกตัวอย่างเรื่องช้างใหญ่กินเห่าบัว ช้างเล็กเลียนแบบ
แก๊กิษุฟังว่า

ครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงโกสัมพี พระเทวทัต^{๕๔} ถูกค้นหา ความมักใหญ่
ครอบงำจิต ชักงูให้ชวดศัตถุกุมาร^{๕๕} เลื่อมใสในอิทธิฤทธิ์ของตน คิดจะขอพระพุทธเจ้าปกครอง
สงฆ์ เพราะความคิดดังกล่าว เป็นเหตุให้พระเทวทัตเลื่อมจากฤทธิ์ที่ตนได้บำเพ็ญมา ทั้งยังสั่งคน
ให้ปล่อยช้างนาพาศิริไปปลงพระชนม์พระผู้มีพระพุทธรเจ้าอีก แต่ช้างได้หมดพยศด้วยอำนาจพระ
เมตตาของพระพุทธองค์ เพราะความมักใหญ่ใฝ่สูงดังกล่าวของพระเทวทัต พระพุทธองค์จึง
ตรัสเรื่องช้างใหญ่กับช้างเล็ก โดยเปรียบกับดอกบัวว่า “เทวทัตเลียนแบบเราจะเสียชีวิตอย่างน่า

^{๕๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๒๐.

^{๕๔} พระเทวทัตหรือเจ้าชายเทวทัตต์ ราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธะ เป็นเชษฐภคินี (พี่ชาย) ของ
พระนางพิมพาผู้เป็นพระชายาของสิทธัตถกุมาร เจ้าชายเทวทัตต์ออกบวชพร้อมกับพระอนุรุทธ พระอานนท์ และ
กัลลภกอุบาสิ เป็นต้น บำเพ็ญจนจนได้โลกียอภิญา ต่อมามีความมักใหญ่ ได้ยุยงพระเจ้าชวดศัตถุและคบคิด
กันพยายามประทุษร้ายพระพุทธเจ้า ก่อเรื่องวุ่นวายในสังฆมณฑลจนถึงทำสังฆเภท และถูกแผ่นดินสูบในที่สุด
(พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๒).

^{๕๕} ชวดศัตถุกุมาร โอรสของพระเจ้าพิมพิสาร กับพระนางโกศลเทวี กษัตริย์แคว้นมคธ ขณะพระ
นางโกศลเทวีทรงครรภ์ ได้แพ้ท้องอยากเสวยโลหิตของพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบจึงเอาพระ
ขรรค์แทงพระชานู (เจ้า) รongพระโลหิตให้พระนางเสวย โหรทำนายว่า พระโอรสที่อยู่ในครรภ์เกิดมาจะทำ
ปิตุฆาต พระนางโกศลเทวีพยายามทำลายด้วยการให้แท้งเสียแต่ไม่สำเร็จ ในที่สุดคิดจะรีด แต่พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงห้ามไว้ เมื่อครบกำหนดประสูติเป็นกุมาร จึงตั้งพระนามพระโอรสว่า อชวดศัตถุ แปลว่า เป็นศัตรูตั้งแต่มิ
เกิด ในที่สุดเจ้าชายชวดศัตถุก็คบคิดกับพระเทวทัตมาพระราชบิดาตามทีโหรทำนายไว้ และได้ขึ้นครองราชย์
สมบัติแคว้นมคธ ณ กรุงราชคฤห์ แต่ทรงสำนักและกลับพระทัยได้ หันมาทรงอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา และได้
เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ในการสังคายนาครั้งที่ ๑ (เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๐-๓๖๑).

สมเพช เหมือนลูกช้างเคี้ยวกินเหง้าบัวเปื้อนโคลนตมแล้วจึงล้มไป เพราะทำเลียนแบบช้างใหญ่ที่
ขุดดินเคี้ยวกินเหง้าบัวเล่นอยู่ในสระใหญ่ ฉะนั้น”^{๕๖}

ดอกบัวมีสรรพคุณทางยา คือ เป็นตัวยาแก้ร้อนใน เป็นยาบำรุงวรรณะ (ผิวพรรณ)
และเป็นยาบำรุงกำลัง ไม่เพียงเท่านั้น ยังถูกนำมาเปรียบเปรยคนที่ไม่ประมาณตนเอง

เหง้าบัว และรากบัว มีสรรพคุณทางยา มีรสหวานเย็นมัน บำรุงกำลัง แก้ร้อนใน
กระหายน้ำ แก้เสมหะ แก่พุพอง แก่คิพิการ แก่อาเจียน แก่อ่อนเพลีย คนโบราณรู้จักนำเหง้าบัว
และรากบัวมารับประทานและปรุงเป็นน้ำดื่ม นอกจากนี้ยังชันษกรจากเกสร ยังมีสรรพคุณแก้
เสมหะจุกคอ ทำให้ชุ่มคอ บำรุงกำลัง และขับปัสสาวะ

มีเรื่องว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อเกิดข้าวยากหมากแพง ภิกษุได้รับความเดือดร้อนจากการรับ
ประเคนอาหารไม่พอแก่อัตภาพ พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งประทับอยู่ใกล้ ณ ที่นั้น ได้ตรัสอนุญาตแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอรับประทานฉันเถิด เราอนุญาตให้ภิกษุฉันแล้ว ห้ามกัด
แล้ว ฉันโภชนาหารอันไม่เป็นเดนในป่าที่เกิดในกอบัวได้”^{๕๗}

พระวินัยข้อหนึ่งที่ภิกษุ และภิกษุณี ถือเป็นข้อวัตรปฏิบัติ คือ งดเว้นการฉันภัตตาหาร
เมื่อเลยเวลาที่เที่ยงวันไปแล้ว น้ำอัญชัน หรือ น้ำปานะ คือ น้ำผลไม้ ๘ ชนิดที่พระพุทธเจ้าทรง
อนุญาตภิกษุ ภิกษุณี ฉันได้หลังเวลาภัตตาหาร คือ หลังเที่ยงวัน น้ำเหง้าบัวเป็นน้ำชนิดหนึ่งที่
พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุและภิกษุณีฉันได้หลังเวลาภัตตาหาร บรรดาน้ำปานะ ๘ ชนิด คือ

อัมพปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยน้ำผลมะม่วงดิบหรือสุก

ชุมพูปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยผลหว่า

โจอปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยผลกล้วยมีเมล็ด

โมอปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยผลกล้วยไม่มีเมล็ด

มรุกปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยรสชาติแห่งผลมะขาง น้ำมรุกปานะนี้ ท่านระบุว่า
เจือด้วยน้ำจิ้งจกร

มูททิกปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่คั้นผลจันทน์ในน้ำ

สาธุกปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่คั้นจากเหง้าอุบลแดงและอุบลเขียว

ผารุสกปานะ ได้แก่ น้ำปานะที่ทำด้วยผลมะปราง

^{๕๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๖/๒๐๘.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๓๘/๓๘.

จะเห็นได้ว่าดอกบัว ไม่เพียงแต่จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนทั่วไป ดอกบัวก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับอยู่ในพระธรรมวินัยของภิกษุและภิกษุณี ทั้งในเรื่องของการห้าม และการอนุญาต

อาจเป็นเพราะคุณค่าทางอาหารที่อยู่มากมายในดอกบัว และอาหารไทยจัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอย่างหนึ่ง บรรพบุรุษไทยจึงนำส่วนต่าง ๆ ของดอกบัวมาปรุงเป็นอาหารทั้งคาวและหวาน เช่น ด้านอาหารคาว มีการนำเหง้าไหลหรือรากบัว กลีบดอกและก้านดอกบัวมาใช้เป็นผักจิ้มหรือนำมาผัด ต้มหรือแกง ใบบัวนิยมนำมาห่อข้าวที่เรียกว่า ข้าวห่อใบบัว เมล็ดบัวสามารถทำหรือเป็นรูปตากแห้ง ทั้งยังปรุงได้ทั้งอาหารคาวและหวาน เช่น เมล็ดบัวฉาบน้ำตาล เมล็ดบัวเชื่อม เมล็ดบัวกวนทำไส้ขนมต่าง ๆ เป็นต้น

๔.๗ ดอกบัวกับประเพณีไทย

ในวันวิสาขบูชา ซึ่งตรงกับวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ถือเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตรงกับวันประสูติ ตรงกับวันตรัสรู้ และตรงกับวันปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเหตุที่เป็นวันสำคัญวันหนึ่งทางพระพุทธศาสนา ชาวไทยทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตได้พร้อมใจกันรำลึกถึงพระองค์ ประกอบพิธีบูชาพระองค์ด้วยความเคารพยิ่ง ดอกบัวเป็นดอกไม้สูงส่ง ควรคู่ด้วยพระพุทธรองค์ เป็นดอกไม้ชนิดเดียวที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเชิญชวนให้ชาวพุทธนำไปบูชาพระพุทธรองค์เพื่อเป็นพุทธบูชาในวันวิสาขบูชาของทุกปี เพื่อให้เกิดเป็นมหากุศล และเป็นการบูชาพระพุทธรองค์ด้วยใจอันบริสุทธิ์เปรียบดังความบริสุทธิ์ของดอกบัว โดยมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์

ชาวไทยมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับดอกบัวตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยทางน้ำ จึงต้องมีดอกบัวเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ นอกจากประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีลอยกระทง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีประเพณีรับบัวของชาวสมุทรปราการซึ่งเกี่ยวเนื่องกับดอกบัว ดังนี้

บางพลีซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดสมุทรปราการ เคยมีคนไทยอาศัยอยู่ ๓ พวก คือ คนไทย คนรามัญ และคนลาว คนทั้ง ๓ พวกได้ทำการหักร้างถางพงตามลำคลองซึ่งเต็มไปด้วยพงดงอ้อ พงแหมและพันธุ์ไม้นานาชนิด โดยทำการขายลำคลองให้กว้างขึ้นเพื่อทำไร่และทำสวน กลุ่มคนรามัญไม่ประสบความสำเร็จจากการทำมาากิน จึงปรึกษากันในหมู่ว่าจะเริ่มอพยพกลับถิ่นเดิมของตนคือฝั่งปากกลัดในตอนเช้ามีดของวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ โดยก่อนไปได้พากันเก็บดอกบัวในบึงบริเวณนั้นไปมากมาย เพื่อนำไปบูชาพระคาถาพันที่ปากกลัด พร้อมทั้งส่งคนไทยและคนลาวที่รักใคร่สนิทชิดชอบ ให้ช่วยกันเก็บดอกบัวถวายหลวงพ่อโตที่วัดบางพลีในในปีต่อ ๆ ไป

ด้วยอุปนิสัยที่มีจิตใจโอบอ้อมอารีของคนไทย ดังนั้น ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ของปีต่อ ๆ มา คนไทยจึงได้ช่วยกันเก็บดอกบัวแล้วนำไปไว้ยังวัดบางพลีในตามคำร้องขอของคน รามัญ กล่าวกันว่า ดอกบัวมีมากมายถึงกับว่าคนรามัญต้องนำเรือใหญ่ขนาดจุนคนได้ ๕๐-๖๐ มารับ ดอกบัวเหล่านั้น การมารับดอกบัวแต่ละครั้งคนไทยจะทำอาหารคาวหวานไว้ต้อนรับ และทุกครั้งที่ คนรามัญมาถึงวัด ต่างก็ตั้งฆ้องร้องรำทำเพลงเป็นที่สนุกสนาน ส่วนดอกบัวที่นำกลับ ชาวรามัญจะ แบ่งดอกบัวส่วนหนึ่งบูชาหลวงพ่อดโตที่วัดบางพลีใน ส่วนหนึ่งนำกลับไปบูชาพระคาถาพันยังวัด ของชาวรามัญ

การรับดอกบัวทุกปีดังกล่าว จึงกลายเป็นที่มาของ ประเพณีรับบัว ซึ่งเป็นประเพณีที่มี ชื่อเสียงของจังหวัดสมุทรปราการ จนมีคำขวัญประจำจังหวัดว่า “พระเจดีย์กลางน้ำ ฟาร์มจระเข้ ใหญ่ งามวิไลเมืองโบราณ สงกรานต์พระประแดง ปลาสลิดแห้งรสดี ประเพณีรับบัว ครบถ้วนทั่ว อุตสาหกรรม”^{๕๘}

จากการศึกษาพบว่า วรรณคดีไทยมักนำดอกบัวเป็นสื่อให้บุคคลกระทำความดี ส่วน อานิสงส์ที่จะได้รับคือการไปเกิดในสุคติ ดอกบัวยังเป็นบ่อเกิดประเพณีการบูชาพระพุทธเจ้า เพราะดอกบัวเป็นดอกไม้ที่สูงส่ง จึงเหมาะสำหรับผู้ที่กระทำแต่ความดี นอกจากนี้ดอกบัวยังเป็น ดอกไม้ที่มีแทรกอยู่ในศิลปกรรมทุกด้านในทุกอิริยาบถที่พระพุทธเจ้าเสด็จ ในด้านวิถีชีวิต ดอกบัว มีสรรพคุณเป็นยา มีคุณค่าทางอาหาร ทุก ๆ ส่วนของดอกบัวมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต ดอกบัว จึงเป็นดอกไม้ควรคู่กับวิถีชีวิตคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน

^{๕๘} คำขวัญ 76 จังหวัด ของประเทศไทย, (online), Accessed 8 March 2005, <http://www.baanjomyut.com/library/76province/>

จึงพากันเที่ยวเล่นบนเขาใหญ่
 เหวละหารธารถ้ำลำศิลา
 มีดอกปทุมมีห้าอย่าง
 สัตบรรณนิลบลองกลนี้

พลาจชวนพระขนิษฐทั้ง
 ออกจากทิพมณฑรี
 เสดจลงสู่สระศรี
 คาคืนปทุมห้า
 บ้างคุมบานเบิกแย้ม
 กลาดอุบลลอยสลอน

ถนัดใจยอดเชื่อมเทียมเวหา
 สระขังคงควาริ
 คุมบานสล้างต่างสี
 มีสาหร่ายสายตึงสันตะวา^{๕๕}

เทพี
 บ่ช้ำ
 สนานโรจ สกนธ์แฮ
 เหล่าพันชลไสว
 เกษร
 เกลื่อนน้ำ

^{๕๕} กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ภาคปลาย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์),

ทรงเด็ดประทานอร คลายเมื่อยเหน็ดเหน็บซ้ำ	อรรคเรศ สร้างร้อนสำราญ ^{๖๐}
เชิญไถ้ธิดาทั่ว ชมดอกบัวบานระคะ	ชมสระ กลีกล้อย
บุปผาต่างจรจร แมลงภู่กลิ้งเกล้าสร้อย	จรัสฉาย เคียรนา เสียดสร้อยเสาวคนธ์ ^{๖๑}
เมื่อนั้น สรงสนานอยู่ในชลธิ	ระเด่นจินตะหรามารศรี ก้านนารีพี่เลี้ยง
ต่างชิงกันเก็บโกศุมภ์ โฉมฉายว่าแข่งแข่งเคียง	บ้างบานตูมหุ้มกลีบกลั่นเกลี้ยง กับบาชันพี่เลี้ยงร่วมใจ
เด็ดผักหักดอกประทุมมลาย เปลิดเปลินจำเรณูหญ่	ขาวแดงแบ่งบานอยู่ไสว จนใกล้อิเหนาเข้ามา ^{๖๒}

เปลือกผัก รสฝาดหอม แก่ท้องเดิน สมานแผลในมดลูก

ผัก รสฝาดหอม แก่ท้องเสีย แก่พิษเห็ดเมา ขับรกให้ออกเร็วขึ้น

เปลือกหุ้มเมล็ด รสฝาด แก่ท้องร่วง สมานแผล คุมธาตุ

เมล็ด

ดิบ รสขม ขยายหลอดเลือดหัวใจ แก่กระหายน้ำ แก่น้ำกามเคลื่อนขณะหลับ

ก้านดอก รสเย็นเมา ตากแห้งสูบแก้ริดสีดวงจมูก

ก้านใบ มีฤทธิ์เป็นยาห้ามเลือดหรือทำให้เลือดหยุด

ราก บำรุงกำลัง บำรุงเพลิงธาตุ แก้เสมหะ แก้กระหายน้ำ ต้มเป็นน้ำกระสายแก้ร้อน
แก้อ่อนเพลีย แก้อาเจียน แก้พุพองและละลายยาแก้สะอึก

เหง้า รสหวานเย็นมัน บำรุงกำลัง แก้ร้อนในกระหายน้ำ แก้เสมหะ แก้พุพอง แก้ดี
พิการ แก้อาเจียน

^{๖๐} พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ทรงนิพนธ์โคลงเรื่องรามเกียรติ์ (กรุงเทพมหานคร : แพร่
พิทยา ๒๕๐๘

^{๖๑} ชุมนุมเรื่องพระลอ อนุสรณ์งานพระราชเพลิงศพนางพยอม ชาวลิดธารัง ๕มี.ค. ๒๕๑๒ หน้า
๖๒.

^{๖๒} “อิเหนา” ตอนระเด่นจินตะหราสรงสนาน

ใช้เหง้าบัวต้มน้ำ ดื่มแก้อาการไอ ขับเสมหะ ลดอาการอ่อนเพลีย ระวังอาการท้องร่วง ธาตุไม่ปกติในเด็ก

ทั้งต้น ใช้แก้พิษจากการรับประทานเห็ดพิษ และพิษจากอาการพิษสุราเรื้อรัง โดยใช้ทั้งต้นขนาด ๑๐-๑๕ กรัม นำไปต้มน้ำรับประทาน

ตำรับยาที่เกี่ยวข้องกับบัว

ในตำรับยาไทยจะพบคำว่า “พิกัทยา” ซึ่งหมายถึงการจัดยาหรือจำกัดชนิดของยา ตั้งแต่สองชนิดขึ้นไป จัดรวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่ โดยมีสัดส่วนของยาแต่ละชนิดเท่ากัน หรือเสมอภาคกัน รวมเรียกเป็นชื่อเดียวเพื่อสะดวกในการจดจำ ในการเขียนตำรับยา และในการปรุงยา พิกัทยาที่พบบ่อย ๆ และมีบัวหรือส่วนประกอบของบัวเป็นตัวยา ได้แก่

พิกัถ์เศรทั้ง ๕, เศรทั้ง ๗ และเศรทั้ง ๘

เศรทั้ง ๕ (พิกัถ์เบญจเศร) หมายถึง เศรดอกมะติ พิกุล บุนนาค สารภี และเศรดอกบัวหลวง

ส่วนเศรทั้ง ๗ (พิกัถ์สัตตะเศร) เพิ่มเศรดอกกระดังงา และดอกจำปา

และเศรทั้ง ๘ (พิกัถ์เนาเศร) เพิ่มเศรดอกคำเจียก และดอกคำควน

รสหอมเย็น เป็นตัวยาที่มีสรรพคุณรวมเป็นยาบำรุงหัวใจ จึงใช้เป็นตัวยาประกอบยาหอม เพราะช่วยบำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้น แก้ลมวิงเวียน ยังแก้ร้อนในกระหายน้ำ ชูกำลัง แก้อ่อนเพลีย ทำให้เจริญอาหาร แก้ไข้เพื่อกลุ่ม แก้ไขเพื่อปลิวธาตุ (ธาตุคุดิน) แก้โรครตา แก้พิษโลหิต และแก้กลิ่นสาบสาบในร่างกาย

พิกัถ์บัวทั้ง ๕ หมายถึง บัวสัตตบุษย์ บัวสัตตบรรณ บัวลินจง บัวจงกลณี และบัวนิลบล

พิกัถ์บัวทั้ง ๕ นี้มีรสฝาดหอมเย็น สรรพคุณรวมกันเป็นยาบำรุงหัวใจ ช่วยชูกำลัง แก้ลมพานไส้ แก้อุจจาระธาตุ แก้ไข้เพื่อลมและโลหิต และแก้ไข้รากลสาบ

พิกัถ์บัวพิเศษ ๖ อย่าง ประกอบด้วยบัวหลวงแดง บัวหลวงขาว บัวสัตตบงกชแดง บัวสัตตบงกชขาว บัวเผื่อน และบัวขม

พิกัถ์บัวพิเศษนี้ มีรสฝาดเย็น สรรพคุณรวมกันในการชูกำลัง บำรุงหัวใจ แก้ลมพานไส้ แก้อุจจาระธาตุ แก้ไข้ แก้โลหิต แก้ไข้รากลสาบ แก้ไข้อันบังเกิดเพื่อธาตุทั้ง ๔ (ธาตุคุดิน น้ำ ลม ไฟ) แก้เสมหะและโลหิต และแก้ร้อนในกระหายน้ำ

ตำรายาที่เป็นชื่อดอกบัว

ตำราพิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์^{๖๓} ได้เขียนตำรายาโบราณใช้แก้
อาการนอนไม่หลับและแก้ร้อนในกระหายน้ำ ซึ่งมีชื่อหมายถึงดอกบัวทั้งยังมีเกสรดอกบัวผสมด้วย
ดังนี้

ยาประทุมไศยาสน์จันทบุรี

จันทร์หอม เกสรบัวหลวง อย่างละ ๑ บาท

กฤษณา กระลำพัก ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กัญชา กลอย ลูกผักชี การะบูน อย่างละ
๑ สลึง

ขอนดอก พิมเสน ผื่น ดีงูเหลือม ชะมด อย่างละ ๑ เฟื้อง

ทั้งหมดนี้นำมาบดเป็นแท่ง แล้วละลายน้ำดอกไม้ รับประทานแก่นอนไม่หลับ ฯ

ยาแดงโกสุมาชาติจันทบุรี

แก่นจันทน์ทั้งสอง เกสรบัวหลวง เกสรสารภี บุนนาค ดอกชะลูด ดอกจิว ดอก
ทองกวาว ดอกกรรณิกา รากหญ้านาง รากฝักข้าว เถามวกทั้ง ๒ ขอนดอกกฤษณา เขี้ยวเสือ เขา
กุย นอแรด งาช้าง ดอกคำ

นำสมุนไพรทั้งหมดเหล่านี้ในปริมาณที่เท่า ๆ กัน บดเป็นแท่ง แล้วละลายน้ำดอกไม้
กินแก้เลือดกำเดาออก และแก้ร้อนในกระหายน้ำ

ประโยชน์อื่น ๆ ของดอกบัว

ใช้ประกอบอาหารคาวหวาน เช่น ต้มสายบัว ลูกบัวเชื่อม

ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น บูชาพระ

ปลูกเป็นไม้ประดับบ้าน อาคาร สถานที่ ดอกใช้จัดแจกัน และจัดช่อดอกไม้ได้

แปรรูปส่วนต่าง ๆ ของบัวไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น แป้งธัญพืช

ใช้เพาะเห็ดบัวหรือเห็ดฟาง

ใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้สายบัวในการกำจัดสารพิษบางอย่างที่ตกค้าง
ในน้ำ เช่น dieldrin ในยาฆ่าแมลงได้

สมุนไพร

ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำจำกัดความคำว่า สมุนไพร ไว้ดังนี้

^{๖๓} วิชัย อภัยสุวรรณ, ธรรมชาติศึกษา หกในหนึ่ง, (กรุงเทพมหานคร : ธาราฉัตรการพิมพ์), มปป
, หน้า ๒๒.

ผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุที่ใช้เป็นยา หรือผสมกับสารอื่นตามตำรายาเพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระทือยม น้ำผึ้ง รากคิน เขากวางอ่อน กำมะถัน ยางน่อง โล่ตีน^{๖๔}

^{๖๔} พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๓๒.

บทที่ ๕

สรุปและเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้ศึกษาความเป็นมาของดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และวิสุทธิมรรค สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

จากการศึกษาพบว่า ดอกบัว มีคำเรียกอื่น ๆ อีก เช่น ปทุม บุษบก อุบล โกลนุท จกกลนี และโกมุท ดอกบัวจึงถูกนำไปใช้เป็นชื่อของบุคคล เช่น พระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง พระนามว่าปทุมุตตระ นอกจากนี้ดอกบวยังถูกนำไปใช้เป็นชื่อสถานที่ ชื่อฝน ชื่อพระสูตร ชื่อต้นไม้ ชื่อท่านั่งสมาธิ และชื่ออภรณ์กรรมฐาน

ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่เกิดและเติบโตในน้ำ มีหลากสีหลายสกุล มีกลิ่นหอม สีสันของดอกบัวแม้ไม่ละลานตา แต่ก็สะดูดตา จึงได้สมญานามว่า ราชินีแห่งไม้น้ำ บัวอุบลมีคุณสมบัติบานในเวลากลางวันเมื่อต้องแสงพระอาทิตย์ ส่วนบัวปทุมมีคุณสมบัติบานในเวลากลางคืนเมื่อต้องแสงพระจันทร์ ดอกบัวเป็นดอกไม้ที่ทรงคุณค่าทั้งความงามตลอดจนคุณประโยชน์นานัปการ จึงได้รับยกย่องให้เป็นเครื่องหมาย สัญลักษณ์ และความหมายอันดีงาม

ดอกบัวมีหลายชนิด ธรรมชาติของดอกบัวทุกชนิดล้วนเกิดในโคลนตม แต่ชูช่อแบ่งบานในทุกที่ที่มีน้ำหล่อเลี้ยง เมื่อผลิดอกพื้่น้ำและต้องแสงพระอาทิตย์แล้ว ช่อจะมีรูปทรงที่งดงาม มีสีสันสดสวย และมีกลิ่นที่หอมจริงใจ เปรียบเช่นพระสาวกเกิดมาในท่ามกลางกองกิเลส เมื่อน้อมรับคำสั่งสอนของพระพุทธองค์และนำมาประพฤติปฏิบัติตามด้วยใจอันบริสุทธิ์ ก็สามารถขึ้นหยัดอยู่ในสมณเพศได้อย่างองอาจสง่าผ่าเผย กิเลสไม่สามารถแปดเปื้อนพระสาวกได้เฉกเช่นดอกบัวที่ไม่ติดโคลนตม

ดอกบัวสื่อถึงความสวยงามของสระบัวและดอกบัวที่เกิดในสระเหล่านั้น ในทางธรรม สระบัวยังใช้เป็นอภรณ์กรรมฐานเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพาน เหง้าบัวและรากบัวที่เกิดในสระบัวยังใช้เป็นอาหารบำรุงกำลังและวาระของคนและสัตว์เช่น ช้าง เป็นต้น สระบัวไม่เพียงแต่ปรากฏในโลกมนุษย์เท่านั้น สระบัวยังเกิดในโลกสวรรค์เพื่อเป็นสระบุญของเทวดา

ในการปฏิบัติธรรม ดอกบัวเป็นเครื่องหมายให้บุคคลได้ตรัสรู้ธรรม เพราะดอกบัวเกิดจากโคลนตม แต่เมื่อโผล่พ้นน้ำก็ไม่ติดในโคลนตม พระพุทธองค์ทรงเปรียบพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ไม่ติดในโลก ไม่ติดในโลกธรรม ไม่ติดในกิเลสตัณหา ละซึ่งบุญและบาปได้ เปรียบได้กับความบริสุทธิ์ของดอกบัว

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดอกบัวเป็นเครื่องมือในการสื่อความหมายแทนบุคคลบ้าง พระธรรมบ้าง เปรียบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงเกิดมาในโลก แต่ไม่ทรงติดในกิเลสตัณหา ทรงละบุญและบาป เช่นเดียวกับดอกบัวที่แม้จะเกิดในโคลนตม แต่เมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว ก็ไม่ติดในโคลนตมเหล่านั้น เปรียบดอกบัวเหมือนพระธรรม คือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่เป็นทั้งหลักความจริงและหลักปฏิบัติ เปรียบดอกบัวดังพระสงฆ์ ซึ่งไม่ว่าจะเกิด ณ สถานที่ใด เมื่อปฏิบัติดีและปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ย่อมเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาและกราบไหว้ของพุทธศาสนิกชน

ในการทรงสื่อธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเปรียบดอกบัว ๓ เหล่า กับระดับสติปัญญาของบุคคลที่พระองค์จะทรงสั่งสอนได้ คือ บัวพ้นน้ำ เปรียบได้กับ *อุคฆฏิตัญญู* บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน เพียงยกหัวข้อขึ้นแสดง บัวเสมอน้ำ เปรียบได้กับ *วิปจิตัญญู* บุคคลผู้รู้เข้าใจเมื่อมีการขยายความหัวข้อที่ยกขึ้นแสดง และ บัวเกิดในน้ำ เปรียบได้กับ *เนยยะ* บุคคลผู้ที่พอจะแนะนำให้บรรลุธรรมต่อไปได้ เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าบุคคลในโลกนี้ล้วนสั่งสอนให้บรรลุธรรมได้ ส่วนในพระสูตรและพระอภิธรรม พระพุทธองค์ทรงเปรียบดอกบัวกับบุคคล ๔ จำพวก โดยเพิ่มดอกบัวเหล่านี้ ๔ คือ ดอกบัวที่อยู่กับโคลนตม เรียกว่า ปทปรมะ หมายถึงผู้ที่มีแต่บาทหรือถ้อยคำเท่านั้น เมื่อฟังแล้วก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือบรรลุธรรมได้

จากคุณสมบัติของดอกบัวที่เกิดได้ทุกสถานที่ ไม่ว่าจะเกิดตามข้างทางธรรมดา หรือเกิดในราชวังที่สูงส่ง ไม่ว่าจะเกิดในโลกมนุษย์ หรือเกิดในโลกสวรรค์ คุณพิเศษของดอกบัวคือเมื่อโผล่พ้นน้ำแล้ว ก็จะมีสีสันที่สวยงามเหมือนกันในทุกสถานที่ ดอกบัวเมื่อเติบโตอยู่ ณ ที่ใดสถานที่ที่รอบข้างย่อมดูสวยงามไปด้วย แม้จะนำดอกบัวไปประดับสถานที่ใด สถานที่เหล่านั้นก็พลอยดูมีชีวิตชีวาขึ้นมาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ทุก ๆ ส่วนของดอกบัว ยังสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเภสัชและในด้านโภชนาหาร

เพราะดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงามและความบริสุทธิ์ ดอกบัวจึงเป็นพันธุ์ไม้ที่ได้รับการยกย่องในพระพุทธศาสนา เป็นดอกไม้ที่ชาวพุทธใช้เป็นพุทธบูชา เพราะคนไทยนับถือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงนำหลักคำสอนมาปฏิบัติในชีวิต โดยให้การยอมรับคติเกี่ยวกับเรื่องดอกบัวทั้งในด้านวรรณกรรม สถาปัตยกรรมและจิตรกรรม เหตุนี้สำนักงานพระพุทธศาสนา

แห่งชาติจึงเชิญชวนพุทธศาสนิกชนนำดอกบัวเป็นพุทธบูชาในวันวิสาขบูชา อันเป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน เพื่อรำลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศึกษาเฉพาะดอกบัวที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เท่านั้น ดังนั้น เพื่อให้เรื่องราวดอกบัวสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงควรศึกษา

๑. เปรียบเทียบเรื่องดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับดอกบัวในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อได้ทราบแนวคิดเกี่ยวกับดอกบัวที่แตกต่างกัน

๒. ศึกษาเรื่องดอกบัวที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยด้านต่าง ๆ เช่น ชื่อสถานที่ ชื่อบุคคล ฯลฯ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

----- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย. ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา. ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมพระปรมาภิไธยวชิราวุฒินร. พระปฐมสมโพธิกถา ฉบับกรมสมเด็จพระปรมาภิไธยวชิราวุฒินร. พระ
นคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๐๕.

กรมศิลปากร. ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๑๕.

กรมศิลปากร. นางนพมาศหรือท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่ง
วัฒนา, ๒๕๑๓.

กองเผยแพร่, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. คู่มือสวดมนต์ สำหรับเยาวชน. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์เจริญการพิมพ์, ๒๕๑๕.

คณิตา เลขะกุล. คุณหญิง. บัว ราชนิแห่งไม้หน้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ด้านสุท-
ธาการพิมพ์, ๒๕๓๕.

โครงการกิจกรรมเสริมหลักสูตร คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
เทศน์มหาชาติปริทัศน์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๔.

จิตร บัวบุศย์. สกุลศิลปะพระพุทธรูปในประเทศไทย มรดกวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อัมพลพิทยา, ๒๕๐๓.

- บรรจบ บรรณรุจิ. **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. **มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๖.
- ประพัฒน์ ตริณรงค์ และ สงวน อึ้งคง. **สารานุกรมวรรณคดีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๖.
- ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย. **วิปัสสนากรรมฐาน.** (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ, ๒๕๒๘).
- พระครูถิลาธมฺมวิวัฒน์ (สมาน กลุยาธมฺโม), **พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ,** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมโล). **บทเรียนไตรภูมิพระร่วง.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, มปป.
- พระเทพดิลก. **พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๕). **โลกนาถที่ปณี.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สามัคคีสาร (ดอกหญ้า) จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๗.
- _____ . **โลกที่ปณี.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สี่ตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พุทธธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.
- พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). **โพธิธรรมที่ปณี.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๒.
- พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). **ทำไมคนไทยจึงเรียนพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๓.
- พระพุทโธสาเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระยาอนุমানราชชน. **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์.** กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของครูสภาและมูลนิธิเสฐียรโกเศศ - นาคะประทีป, ๒๕๓๑.

พระวิมลศีลาจาร, ดอกบัวกับพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๕๖.

พระศรีวิสุทธิโสภณ (วิลาศ ญาณวโร ป.ช. ๕). มุนีนาถที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระสังฆราชเมธีจักร. โลกที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : สหประชาณิษฐ์, ๒๕๒๕

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๔๐.

_____. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๕ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๕.

พระอัครวงษเถระ และ พระธรรมโมลี, สัททนิทิสุตตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. แปลโดย พระมหานิมิต ฐมมสาโร ป.ช. ๕ และ จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕, หน้า ๗๕๖.

พิทักษ์ สายัณห์. ศิลปะประจำชาติ ลายไทย ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวัฒนา, มปป.

พุทธทาสภิกขุ. อานาปานสติภาวนา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘.

พิน ดอกบัว. พระพุทธศาสนากับคนไทย. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ภาณุ มณีวัฒนกุล. อารมณดอกไม้ม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัท อัมรินทร์พรินติ้งเอนด์พับลิชชิง จำกัด, ๒๕๔๕.

เผ่าพงษ์ สมนิล. สุภาษิตโลกนิติคำโคลง ฉบับถอดความร้อยแก้ว. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระธัมมปัทฏฐกถา แปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระธัมมปัทฏฐกถา แปล ภาค ๖. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. พระธัมมปัทฏฐกถา แปล ภาค ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

มูลนิธิปรานี ตำเรจราชย์. มลิตปัญหา เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, มปป.

เยี่ยม ประพัฒน์ทอง. พระคัมภีร์สุโฆลาลังการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

ฤดีรัตน์ กายราศ. ปกิณณคดีวิถีไทยในเรื่องบัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๔๑.

_____. บัว : องค์ประกอบประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ชมรมเด็ก, ๒๕๔๐.

วสิน อินทสระ. สิ่งที่ควรทำความเข้าใจใหม่เพื่อความถูกต้อง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
บรรณกิจ ๑๕๕๑, มปป.

วรรณภา ณ สงขลา. จิตรกรรมประเพณีไทย. กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

วิมล กุณราชา. โคลงเด่นในวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๔

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๒๗.

สันติ เล็กสุขุม. ศ. ดร. กระหนกในดินแดนไทย กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระบรมพรพรมานูชิตชิโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา ฉบับกรมสมเด็จพระพรพรมานูชิตชิโนรส.
พระนคร : โรงพิมพ์กรมศาสนา, ๒๕๐๕.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒโน). หลักพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์. ช้างไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนศ พรินท์ติ้ง
เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. ศิลปในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๘.

สุรเชษฐ จิตตะวิกุล และ ดร. ปัญญา โพธิ์ฤดีรัตน์. เทคนิคการปลูกบัว. คณะเทคโนโลยีการเกษตร
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, มปป.

เสฐียรโกเศศ และ นาคะประทีป. กามนิต. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๑.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธสาวก สาวิกา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม,
๒๕๔๔.

อเนก จำทอง. พุทธวงศ์ ประวัติพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์. กองศาสนศึกษา
กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑.

อุดม บัวเพียร. บัวไทยในวิถีชีวิตไทย. ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยรังสิต, ๒๕๓๓.

อุทัย สินธุสาร. สารานุกรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อาศรมศิลป์และศาสตร์,
๒๕๓๓.

(๒) วิทยานิพนธ์

- บุบผา เต็งสุวรรณ. บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- บุญตา อักจันทร์. ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้ที่ใช้เป็นยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

- Campbell Joseph, Ed. **Myths and Symbols in Indian Art and Civilization**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Ltd., 1990.
- K.M. Mathew ed.. **Malayala Monorama**. Year Book 2,000. New Delhi : Book Today, 1977.
- Misra, G.S.P. **Development of Buddhist Ethics**. Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., 1995.
- Sinha, B.C. **Tree Worship in Ancient India**. New Delhi : Book Today, 1997.
- Varadpande, M.L. **A Dictionary of Indian Culture**. Delhi : Arnold Publishers, 1991.

(๓) บทความ

- ชมรมพุทธศาสตร์ วิทยาลัยครูธนบุรี. “พระมาลัยกลอนสด”. จัดพิมพ์เป็นบรรณาการการสืบศาสนาในพิธีเทศน์มหาชาติทำนองหลวง ๓๑ สก. – ๓ กย. ๒๕๒๗ ณ วัดอรุณราชวราราม พระธรรมนิเทศทวยหาญ. “บัวบุญพรรณ”. สมาคมวรรณคดี. ปีที่ ๑ เล่มที่ ๑ การประชุมครั้งที่ ๒ (วันอังคารที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๕).
- วิสุตา สุวิฑาวัฒน์, “บัวหลวง,” จุลสารข้อมูลสมุนไพรร. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๓ (เมษายน ๒๕๔๐) : ๑๖. คำขวัญ 76 จังหวัดของประเทศไทย, (online), Accessed 7 March 2005, <http://www.baanjommyut.com/library/76province/>
- Nation flower** (online). Accessed 21 January 2005. Available from <http://www.angelfire.com/journal2/flowers/pcd11.html>

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวจรรวี
นามสกุล	มันสินธร
วัน เดือน ปี เกิด	๒ กรกฎาคม ๒๕๕๗
สถานที่เกิด	กรุงเทพ
สำเร็จการศึกษา	ปริญญาตรีศิลปศาสตร์ สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
ประวัติการทำงาน	บริษัท อุตสาหกรรมไทยบรรจุภัณฑ์ จำกัด